

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIX. évfolyam, 2019. 4. szám
Year XLIX, issue 2019/4

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol és szerb rezümék:
Simon Vuletić Viktorija

Szerb, horvát és magyar fordítás:
Farkas Zsuzsanna és dr. Papp Korhecz Zsuzsanna

Angol és szerb tartalomjegyzék:
Mészáros Zoltán

ETO-besorolás és lektorálás:
Rizsányi Attila

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

■ ■ *Kincseink*

Kiss Ernő	Himnuszaink	9
Kónya Sándor	A féldallamokról Bodor Anikóval	35
Farkas Lajos	Karancs – Kő – Sepse	57
Pecze Rózsa	Az adai napsugaras házak feltérképezése 2018-ban.	71

■ ■ *Bölcselet*

Losoncz Márk	Az alteritás, a többlet és a végtelen – a lévinasi vágyfilozófia kritikai olvasata	93
--------------	---	----

■ ■ *A múltból a jelen felé*

Rácza Rita	A hit- és a hiedelemvilág régészeti lenyomata a Kárpát-medence nyugati felében élő germán népek területén (Kr. u. 6. század)	109
Csere Gábor	Egy bácskai házasság története a 19. századból. A kalocsai érseki jegyzőkönyv 951–952. iktatószámán jegyzett peranyaga	127
Kurucz Ádám	Adalékok Kun András, a nyilasteror emblemikus alakjának tevékenységéhez . . .	139
Jakusné Harnos Éva	Európa az EU politikai vezetőinek beszédeiben	159
Kovács István	Valóság-e a türelmi zóna, vagy csak egy újabb illúzió a hatalomgyakorlás eszköztárában Magyarországon?	173

TARTALOM

■ ■ *Recenziók*

Senka Kažić	Svet knjige u Bačkoj Topoli	195
Kažić, Senka	A könyv világa Topolyán	201
Bada Zoltán	Đorđe Stratimirović 1848. és 1849. évi szereplése a személyes ambíciók és a keserű realitások mezsgyéjén	207
	E számunk szerzői	215
	E számunk recenzensei	216

SADRŽAJ

■ ■ *Naša blaga*

Erne Kiš	Naše himne.	9
Šandor Konja	O polumelodijama sa Anikom Bodor.	35
Lajoš Farkaš	Karanč – Ke – Šepše	57
Roža Pece	Mapa sunčanih zabata na kućama u Adi 2018. godine.	71

■ ■ *Filozofija*

Mark Lošonc	Alteritet, višak i beskonačno – kritičko čitanje Levinasove filozofije želje	93
-------------	---	----

■ ■ *Od prošlosti prema današnjici*

Rita Rac	Arheološki tragovi religije i verovanja germanskih plemena u zapadnom delu Karpatske kotline (6. vek)	109
Gabor Čere	Istorija jednog braka u Bačkoj tokom XIX veka. Iz građe Nadbiskupije u Kaloči, parnica pod rednim brojem 951-952. u zapisniku	127
Adam Kuruc	Dodaci aktivnostima Andraša Kuna, emblematične figure terora Strelastih krstova	139
Eva Jakušne Harnoš	Evropa u govorima političkih lidera Evropske Unije.	159
Ištvan Kovač	Da li je zona tolerancije stvarnost ili samo još jedna iluzija izvršilaca vlasti u Mađarskoj? . .	173

SADRŽAJ

■ ■ *Recenzije*

Senka Kažić	Svet knjige u Bačkoj Topoli	195
Senka Kažić	A könyv világa Topolyán	201
Zoltan Bada	Uloga Đorđa Stratimirovića 1848. i 1849. godine između ličnih ambicija i gorke stvarnosti	207
	Autori ovog broja	215
	Recenzenti	216

CONTENTS

■ ■ *Our Treasures*

Kiss, Ernő	Our Anthems	9
Kónya, Sándor	About Semi-Melodies with Anikó Bodor . . .	35
Farkas, Lajos	Karancs – Kő – Sepse	57
Pecze, Rózsa	Map of Ada's Houses with Sunshine Gablets in 2018	71

■ ■ *Philosophy*

Losoncz, Márk	Alterity, Surplus and the Infinite – A Critical Reading of Lévinas' Philosophy of Desire. . .	93
---------------	--	----

■ ■ *From the Past to the Present*

Rác, Rita	Archeological traces of the religion and the belief of German peoples in the western part of the Carpathian Basin (6th century AD) . . .	109
Csere, Gábor	History of a Marriage in Bacska County in the 19th Century. From the Litigation Under No.951-952 in the Records of the Archdiocese of Kalocsa	127
Kurucz, Ádám	Additions to the Activities of Andras Kun, the Emblematic Figure of the Terror of the Arrow Cross Party	139
Jakusné Harnos, Éva	Europe in Speeches by Political Leaders of the European Union	159

CONTENTS

Kovács, István	Is the tolerance zone a reality in Hungary, or just an another illusion's tool in the exercising of power?	173
----------------	--	-----

■ ■ *Reviews*

Senka Kažić	Svet knjige u Bačkoj Topoli (The world of a book in Bačka Topola)	195
-------------	--	-----

Senka Kažić	A könyv világa Topolyán (The world of a book in Bačka Topola)	201
-------------	--	-----

Bada, Zoltán	The Role of Đorđe Stratimirović in 1848 and 1849 in the Field Between of Personal Ambition and Bitter Realities.	207
--------------	--	-----

Authors in this issue	215
---------------------------------	-----

Reviewers	216
---------------------	-----

Dr. KISS Ernő

nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Technológiai Kar, Újvidék

E-mail: ilona1946@gmail.com

HIMNUSZAINK

*Our Anthems**Naše himne*

A tanulmány célja a magyar himnuszok bemutatása – a több mint 1000 éves írott történelmünk folyamán születettek – irodalmi és történelmi szándékot mellőzve. Királyi és vallási himnuszaink a honfoglalás évei után jelentek meg, és ezek a himnuszok az Árpád-ház legjelentősebb férfi és női képviselőit dicsőítik latin nyelven. A későbbi uralkodóházak királyairól a magyar nép nem zengett himnuszokat még akkor sem, ha a királyok olyan jelentősek is voltak, mint az Anjou Nagy Lajos vagy Corvin Mátyás. A reformáció megjelenésével a magyar népnek három himnusza alakult ki. A katolikus magyarság a Boldogasszony Anyánkat, a lutheránus magyarság az Erőss vár a mi Istenünket (XLVI. zsoltár), a kálvinista magyarság pedig a Tebenned bízunk eleitől fogva (XC. zsoltár) himnuszokat énekelt. Mind a három himnusz néphimnusz, de ugyanakkor vallási himnusz is. A Török Birodalom kiszorulásával, a történelmi Magyarország területeiről, a magyar nép mind jobban a Habsburg-ház hatása alá került. II. Rákóczi Ferencnek sikerült az ország lakosságának jelentős részét – felekezeti hovatartozás nélkül – szabadságharcba szólítani. A szabadságharc elbukott, amit a nép bánatában a Rákóczi-nóta különböző változataiban énekelt meg. A Rákóczi-nóta is a néphimnuszok közé sorolható. A Habsburg Birodalomban 1826 és 1918 között a Császárhimnusz volt a hivatalos, így Magyarországon is, azonban az ország magyar érzelmű lakossága ezt a himnuszt mellőzte. A Kölcsey–Erkel Himnusz megszületéséig a magyar nemzetnek egységes himnusza nem volt. A magyar törvényhozás ezt a himnuszt hivatalosan csak 2012. január 1-jén az Alaptörvénnyel léptette ismét hatályba.

Kulcsszavak: magyar himnuszok, királyi, vallási, néphimnuszok

BEVEZETÉS

A himnusz olyan dicsőítő **ének** vagy vers, amely egy személy vagy közösség jó tulajdonságait, érdemeit, kiváló tetteit, győzelmeit zengi és magasztalja. A himnusz görög eredetű szó, ugyanis a *hümnosz* (ὑμνος) szó

görögül dicséneket jelent. Ebből a szóból eredt a latin *hymnus* szó, amely a magyar nyelvben hálaadó éneknek felelne meg (OSZTOVITS 2000). A himnuszok két részből állnak, amelyek egymástól akár elválaszthatóak is lehetnek: a versből és annak zenei részéből. A hurri himnusz zenéje a világ legrégebben lejegyzett dala. Ezt olyan agyagtáblákra írták 3500 évvel ezelőtt, amelyek a hurri nyelv írásjeleit alkalmazták. Az agyagtáblákat az 1950-es években találták meg, az ősi szíriai Ugarit (ma Rász-Samra) városban. A himnuszt a Hold Isten feleségéhez, Nikkalhoz írták és zenélték (WEST 1994). A himnuszok a vallásos költészetben jelentek meg először. A himnuszok istenek, a keresztény világban pedig szentek tetteit tárgyalják, és az ő dicséretükről szólnak. Később kialakultak a királyi himnuszok, amelyek a királyok és hercegek dicső tetteit tartalmazzák. Egyes királyságokban még ma is a nemzeti himnusz valójában királyhymnus (Spanyolország, Nagy-Britannia). A modern államok himnuszai közül Hollandia himnusát a *Wilhelmust*, a volksliedet, vagyis a nemzet dalát tartják legrégebbinek. A *Wilhelmus Adrianus Valerius* zeneszerző műve, amelyet 1574-ben írt meg, de csak 1932 óta Hollandia hivatalos himnusza. A modern nemzetek himnuszai közül ez a legrégebbi zenei mű (NWANAZIA 2018). Japán nemzeti himnusza a *Kimigayo*, szövegét egy 905-ös antológiában jegyezték le, viszont a dallamát újként is mondhatjuk, hiszen 1880-ban komponálta Hayashi Hiromori japán zeneszerző. Noha a mű ismert volt, a nemzetnek a törvényhozás csak 1999-ben tette nemzeti himnusszá (MOFA 2019). Van arra is példa, hogy a himnusz zenéje az idők folyamán nem változott, de a himnusz szövege igen, ilyen a német himnusz is, amelynek zenéjét 1797-ben komponálta Joseph Haydn. Az elmúlt két évszázadban Németország óriási társadalmi és politikai változásokon, illetve megpróbáltatásokon ment keresztül, ezért a himnusz szövegét belső vagy külső tényezők hatására többször is megváltoztatták. Egyes nemzeti himnuszok háborús jellegűek, ilyen az USA himnusza *The Star-Spangled Banner* (A csillagos-sávós lobogó), vagy Franciaország himnusza a *La Marseillaise* (Marsziliai ének). Svájc nemzeti himnusza a *Svájci zsoltár*, Izland himnusza a *Löfsongur* szó szerinti fordításban imadal, tehát ezek a himnuszok nemcsak nemzeti himnuszok, hanem vallási himnuszok is.

A nemzeti himnuszok megjelenése szoros összefüggésben van a nemzeti államok megalakulásával. Európában a nemzeti államok a XIX. században alakultak meg. Sok nemzeti himnusz is ebben az időben keletkezett. Régebben a hercegeket, a királyokat mint személyiségeket üdvözölték az összejöveteleken vagy rendezvényeken királyi himnusszal, zászlóval és egyebekkel, a megfelelő protokoll és az illemszabályok értelmében. Később az államfők, a kormányok képviselői vagy más hivatalos állami személyek

megjelenése az összejöveteleken vagy rendezvényeken már nem a maguk személyiségét jelentette, hanem magát a népet az adott államból. A XX. század folyamán a nemzeti államok közötti diplomáciai kapcsolatok kibővültek kulturális-, sport- és egyéb rendezvényekkel, amelyeken a nemzeti jelképek: himnusz, zászló és egyéb nemzeti jelképek szintén a protokoll részei voltak. A himnuszt történelmi szempontjából is érdekes megemlíteni, hiszen a nagy gyarmatbirodalmak széthullása következtében a XX. század második felében a legtöbb újonnan megalakult állam erőltetett ütemben himnusz, zászló és egyéb nemzeti jelképek megválasztására. A törvényhozó hatalom pedig elfogadhatott olyan himnuszt is, amelyet azután a nép nem tudott elfogadni. Ezek alapján távolról sem állíthatjuk, hogy a nemzeti himnuszok mindig egy nép lelkivilágáról vallanak.

KÖZÉPKORI KIRÁLYI ÉS VALLÁSI HIMNUSZAINK

A Kárpát-medencébe letelepedett magyarság nemcsak eredményesen, hanem meglehetősen gyorsan képes volt a korábban itt élő lakossággal egy új keresztény államot megszervezni, és azt elismertetni a már meglévő európai államokkal. Ezt a munkát Árpád-házi uralkodóink végezték el. Érdemeiket elismerte Róma, a Német-római Birodalom, valamint a Bizánci Birodalom is. A középkor európai uralkodóházai közül az Árpád-ház adta a legtöbb szentet, ami utal az uralkodóház jelentőségére, uralkodóinak elismerésére és tiszteletére. Az elismerés és tisztelet az országon belül is megmutatkozott, amiről a liturgikus énekek tanúskodnak. Latin nyelven liturgikus énekek és himnuszok maradtak ránk Szent Istvánról, Szent Imréről, Szent Lászlóról, Szent Erzsébetről és Szent Margitról (PÁNDI 1964: 22–24). A felsorolt énekekből elsőnek Szent István dicsőítő énekét mutatom be, hiszen Szent István királyunk alapította meg azt a keresztény Magyarországot 1000 karácsonyán, az akkor érvényes Julianus-naptár szerint (illetve 1001. január 1-jén a Gergely-naptár szerint), amelyet az akkori európai országok elismertek és befogadtak soraikba. Törvényt adott, pénzt veretett, megszilárdította a közrendet, egyházmegyéket szervezett, megvédte az ország határait. Soha nem veszített csatát. A Szent Istvánról szóló himnusz szövege megtalálható az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Szöveggyűjteményében (TARNAI–MADAS 1991a). Ugyanebben a szöveggyűjteményben megtalálható a Szent László királyról és Szent Imre hercegről szóló himnusz is.

GAUDE MATER HUNGARIA

Szent István király himnusza (13. század, latinról magyarra fordította:
Csanád Béla)

Örvendj, magyar hon, jó anya,
fiad dicséretét dalold,
zengjen dicsénéked szava
ahhoz, ki mindig pártfogolt.

Mint libanoni cédrusok,
a gyermek úgy növekedett,
s miként előre mondatott,
Szent Istvánról kapott nevet.

Ő néked igaz fényt hozott,
hit fényét adta át neked,
hozzá törvényt is alkotott,
üdvösség útján vezetett.

Oktatták őt híres doktorok,
öntözték bölcsességgel őt,
s jámbor erkölce ragyogott
már zsegen, férfikor előtt.

Őt Géza élte alkonyán
István mártír nevezte el
az égi küldetés nyomán
Istvánnak, anyja méhben.

S már életének hajnalán
osztotta üdvnek életét,
s a magyar nemzet, a pogány
hamar keresztény hitre tért.

Ég hírnöke jelezte meg
atyjának, hogy születni fog:
a vértanú elküldetett
anyjához szólni jóslatot.

Feltűnt az égi fényesség,
s a nép, mely tévelygésben élt,
elhagyva sűrű éjjelét,
Krisztus szent igájába tért.

Örült is a magyar haza,
ledőlt a bálványok hada,
zengjen hát égi glória,
boldogság róla szólni ma.

Imádás légyen, tisztelet
néked Hármass-Egy Istenünk,
segíts elérnünk mennyeket,
mit szent királyunk kér nekünk.
Ámen.

Szent István *Gaude mater Hungaria* himnuszt változatos dallamokon énekelik (SZOLIVA 2012/2013). Az idézett irodalom megemlékezik Szent István királyról szóló *Gaudet coeli nova luce* (Új fényességnek örvend az ég) című himnuszáról is. Az ifjúkorában tragikus körülmények között elhunyt Szent Imre hercegről, Szent István király fiáról, két latin nyelvű himnuszuk maradt fenn, a *Chorus Caelestis Agminis* és a *Plaude Parens Pannonia*. Szent Imrét a magyar ifjúság védőszentjeként tisztelik.

CHORUS CAELESTIS AGMINIS

*Szent Imre herceg himnusza (13. század második fele; latinról magyar-
ra fordította: Kosztolányi Dezső)*

Égi chorusok, azúrnak
sergei, kik fönt vonulnak,
zöngjön éneke a' húrnak,
trónusánál a' nagy Úrnak.

Ő, az édesség patakja,
Őt a' szépség lelke lakja,
boldogságot ad azoknak,
kikbe nincs a' rossz salakja.

Tőle bírt akkép kiválni
a' hitvalló szent Királyfi,
álnokság ellen kiállni,
bárha üldöznék akárki.

Katolikus Hertzeg, vészbe,
agg királynak ifjú része,
Krisztusnak csudás vitéze,
földre mennyet ő idéze.

Megvetette a' világot,
béklyót a' testére vágott.
Ördögök nyakára hágott,
szablya sem fogá, sem átok.

Mert legyőzött hármas ellent
s a' Gonosznak monda ellent,
most, hogy a' világból elment,
két palástot is visel fent.

Ékes, szent s királyi mezbe,
udvarló néptől övezve,
él a' mennyei körökbe
a' Báránnyal mindörökre.

Glória hát az Atyának
s az Ő Egyszülött Fiának
s akit éppoly dics illet meg,
glória a' Szent-Léleknek.
Ámen.

PLAUDE PARENS PANNONIA

*Szent Imre herceg himnusza (13. század második fele; latinról
magyarra fordította: Kosztolányi Dezső)*

Vigadj, szülő Pannónia,
mert dicső a te fiad.
Nincs az virtusának híja
s az mennyben öröm riad.

Sarjadván királyi vérből
Imre Herczeg földre jött.
Idvessége égbe ért föl
és Isten növelte őt.

Zsöngé kortól féli Istent,
az parancsait betölti.
Nyomdokán el is vesz itt lent,
összveomlik mind, mi földi.

Nem szeplősíté az láza,
szűzien kerülé vágyát,
forróságát zabolázva
megveté az hitveságyát.

Így az Három-Egy-Személynek
glória az Égen, Földön.
Atya, Fiú és Szent-Lélek
áldassék is mindörökkön.
Ámen

Szent László életének jelentős része harcokban telt el az úzok, a kunok és a besenyők ellen, de élete az örökösödési háborúktól sem volt mentes. 1089-ben megalapította a zágrábi püspökséget. Az európai hírű lovagkirályt III. Celesztin pápa avatta szentté 1192-ben.

REGIS REGUM CIVIS AVE

*Szent László király himnusza (1192 körül; latinról magyarra fordította:
Csanád Béla)*

Áve, égi király híve,
királyoknak gyöngye, éke,
László, mennynek sorsosa!
Ég királyát hűn követted,
országunkat védelmezted,
légy hazánknak bajnoka.

Vigadozzál, magyar nemzet,
harsonáljad, énekeljed,
új királynak új dalod.
Boldog Várad, szálljon híred,
Növekedjék dicsőséged,
Visszhangozzák századok.

Menedéke magyaroknak,
Örök-társa angyaloknak,
Égi kegynek eszköze:
Üdvözlégy, ó, kiváltságos,
híres-neves, igazságos
jó ítélet hírnöke.

Krisztus, földről himnusz szárnyal
hozzád, aki keresztfáddal
magadhoz vonsz népeket.
Szentek útja te vagy égbe,
hitvallóknak dicsősége,
Néked áldás, tisztelet.
Ámen.

Nagy Szent Erzsébet a legismertebb magyar szent. Assisi Szent Ferenc követője volt. II. András magyar király lánya, Lajosnak, Thüringia fejedelmének a felesége, aki kórházat alapított. A legnagyobb szegénységben keze munkájából élt, szolgálta a nyomorék, vak és leprás betegeket.

GAUDE FELIX PANNONIA

*Szent Erzsébet himnusza (13. század; latinról magyarra fordította:
Csanád Béla); (TÖRÖK 2006)*

Vigadj, boldog Pannónia,
mert Krisztus téged így szeret:
zengjen a himnusz dallama,
mondjál szivedből éneket.

Hiszen belőled származott
Erzsébet, ékes asszonyunk,
ki minden földit elhagyott,
mert hívta Krisztus, jó Urunk.

Királyi házba küldetett,
de Isten kedves lánya lett,
ezrek közül őt lelte meg,
s vezette így az égi kegy.

Ámul, vígad Türingia,
természet rendje változik,
csodákat láthat sok fia,
gyakran, ha ő imádkozik.

Halott nyer újra életet,
betegbe épség visszaszáll,
a béna bátran lépeget,
s vakot világít fénysugár.

Méltó dicséret áldja őt,
dicsérje szó és zengje dal,
ő pártfogónk az Úr előtt
buzgó imádságaival.

Dicsérjük, áldjuk az Atyát,
s a Szentlélekkel Egy-Fiát,
hogy bűneink bocsánatát
megnyerjük, s majd az ég honát.
Ámen.

Árpád-házi Szent Margit IV. Béla és Laszkarisz Mária bizánci császári hercegnő kilencedik gyermeke, akit XII. Piusz a II. világháború folyamán, 1943. november 19-én nyilvánított szentté. Árpád-házi Szent Margit a magyar leányifjúság védőszentje.

GRATULETUR HUNGARIA

(Árpád-házi Szent Margit himnusza; 1276 és 1320 között; latinról
magyarra fordította: Csanád Béla (TARNAI–MADAS 1991b))

Örülj, vigadj magyar haza,
hogy Krisztus hozzád ily kegyes,
van már, ki érted szólana,
és üdvös pártfogást szerez.

Margitnak sok nagy érdeme
testünket orvosolja meg,
zengjen a hála éneke,
mondjunk szívből dicséretet.

Élete termő példa lett,
melyből erőforrás fakad.
Dühöngő betegségeket
megszüntet, sorscsapásokat.

Kérünk, hallgass meg Istenünk,
velünk e szűz is esdekel.
Örök világot adj nekünk
egykor a mennybe jutva fel.

Kéz és láb újra működik,
s aki nem látott, újra lát.
Természet gyarlóságait
gyógyítja, s számtalan hibát.

Jutalommal méltón felel az ég,
örök díjul élvezheted kegyét,
Krisztusnak szánt szűz, szolgálatodért
osztja néked szüntelen örömét.
Ámen

1301-ben az Árpád-ház férfiága III. Andrással kihalt, ezért az uralkodók a francia származású nápolyi Anjou-ház tagjai közül kerültek ki. A nápolyi Anjou-ház anyai ágon közeli rokonságban állt az Árpád-házi királyok nemzetségével (PAMLÉNYI–SZÉKELY–MOLNÁR 1971: 9). Ebből az uralkodóházból csak Nagy Lajost említem meg. Érdekesnek is mondhatnánk, hogy a mindenkori Magyarország leghatalmasabb királyáról, Nagy Lajosról nem íródott himnusz, mint ahogy legnépszerűbb királyunkról sem, Mátyás királyról. E két uralkodó regnálása alatt nemcsak az ország gazdasága virágzott fel, hanem az oktatás és a kultúra is. Nagy Lajos alapította meg az első magyarországi egyetemet 1367-ben Pécsen, Corvin Mátyás király pedig, csaknem 100 évvel később, 1465-ben a pozsonyi egyetemet. Noha a két uralkodóról himnusz nem született Berzsenyi Dániel ódában emlékezett meg róluk (VERSÉNYI 1885: 82–84).

NAGY LAJOS ÉS HUNYADI MÁTYÁS (1800 körül)

Ki vagy te, fényes csillag az ó világ
Sötét ködében? Századok éjjele
Nyúgzik terajta: mégis égő
Arculatod közibénk sugárzik.

Ki vagy te, bajnok s rettenetes király,
Gyémántsiskban, mennyei fény között,
Ki úgy ragyogsz, mint Pharos égő
Lángja az éjj sivatag homályán?

Corvin, ki h    atyjai nyomdokin
      szerencsés fegyverivel vivott,
Midőn az országos Dunának
Partjaib  l Helicont idézett.

A bölcs s v  t  z kar, mint az idő s halál,
Mindenhatóság fegyverivel csat  z:
  n  ki a b  rcb  stya csak por
S rózsalevél Boreas kezében.

Két nagy királyunk nyert koszorus nevet
A régiségben: mindenik a szelid
M  zs  k barátja, s mindeniknek
M  zsa szelid keze t  rt borostyánt.

Egy Nagy Lajos bölcs sz  rn  ya alatt hazánk
R  m  t s Ath  n  t látta felállani,
Attila roppant városában
M  rs, tudomány, hatalom virágzott.

S mikor ragyogtak tornyaid, oh Buda!
Fels  gessebben, mint mikor a dicső
Király s Apollo tisztelője:
Bölcs Hunyadink kezein vir  gz  l?

Mint hajdan a nagy Delius oszlopit,
Delphus csud  it napkelet, alkonyat
B  multa, s a fáradt szarándok
Ormai közt iszonyodva állt meg:

Sok messzi ország bölcsei, bajnoki
Jöttek haz  nk  nak látni dicső eg  t,
R  m  lve nézett a világ ránk
S nemzeteket tapod   er  nkre.

S egyszerre e nép, melly Hunyadink alatt
 A legkevéllyebb polcra emelkedett,
 A durvaságban veszni tért, s ment
 Két megutált cseh király kezében.

Pallás s Apolló nemzik az istenibb
 Bölcsét s erősebb bajnoki lelkeket,
 Ők nemzik a Márs pallosával
 Birni tudó fejedelmi embert.

A durva nép közt sorvad az emberi
 Legszebb tehetség, nem születik soha
 Ott Socrates, s nagy Tulliusnak
 Nem szabad ott nemesen buzogni.

Cátó temérdek lelke legörbed ott,
 Nem áldhat a föld bölcs fejedelmeket,
 Nem támad ott Títus s Trajánus:
 Durva Nerók vasigája büntet.

Mint ahogyan már említettem Mátyás királyról himnusz nem született, de neve megjelenik a magyar („S nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”) és a román himnuszban is. *Deșteaptă-te, române* (Ébredj fel, ó, román) a címe Románia jelenlegi nemzeti himnuszának, valamint a Moldovai Köztársaság második himnuszának (ROMÁNIA HIMNUSZA).

3. strófa

Priviți, mărețe umbre, Mihai, Ștefan, Corvine,
 Româna națiune, ai voștri strănepoți,
 Cu brațele armate, cu focul vostru-n vine,
 „Viață-n libertate ori moarte!” strigă toți.

(Ébredj fel, ó, román)

3. strófa

Nézzétek, ti dicső árnyak: Mihály, István, Mátyás király,
 Román nemzet, a ti dédunokáitok,
 Felfegyverkezve, a ti tüzetekkel ereinkben
 Mind azt kiáltjuk: „Élet szabadon, vagy halál!”

NÉPHIMNUSZAINK

Néphimnuszaink királyi himnuszaink után jelentek meg. Elképzelhető, hogy egyik legismertebb néphimnuszunk a Boldogasszony Anyánk megjelenéséhez Szent István királyunk Magyarország Szűz Mária oltalmába való ajánlása is jelentősen hozzájárult.

*BOLDOGASSZONY ANYÁNK**(Régi magyar himnusz, rövidebb változat)*

Boldogasszony, Anyánk, régi nagy Pátronánk,
(Boldogasszony, Anyánk, Regina Patronánk)
nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk:
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél el szegény magyarokról.

Ó Atyaistennek kedves, szép leánya,
Krisztus Jézus anyja, Szentlélek mátkája!
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél el szegény magyarokról.

Nyisd fel az egeket sok kiáltásunkra,
anyai palástod fordítsd oltalmunkra!
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél el szegény magyarokról.

Kegyes szemeiddel, tekintsd meg népedet,
segéljed áldásra magyar nemzetedet.
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél el szegény magyarokról.

Sírnak és zokognak árváknak szívei
hazánk pusztulásán s özvegyek lelkei.
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél el szegény magyarokról.

Boldogasszony, Anyánk, régi nagy Pátronánk,
nagy ínségben lévén így szólít meg hazánk:
Magyarországról, Édes hazánkról,
ne feledkezzél meg szegény magyarokról.

A himnusz szerzője Lancsics Bonfiác. A bemutatott változat megtalálható Szoszna Demeter OSB-kéziratos énekeskönyvében (1715). A himnusz legrégebbi dallamcsírája a Deák–Szentés-féle lejegyzett egyházi énekeket tartalmazó 1774-es énekeskönyvből ismert. 1793-ban már „nationalis cantitio”, azaz nemzeti énekként említik az írásos források. Szent Istvánról is maradt ránk egy néphimnusz (H. J. 2005). A himnusz szövege először Kovács István kéziratos énekeskönyvében jelent meg: Dőri énekeskönyv 1763–1769. Az énekeskönyv Szent Istvánt ábrázoló képével és a himnusz szövegével az 1. ábrán látható.

1. ábra. Szent István király himnusza (H. J. 2005)

SZENT ISTVÁN KIRÁLYHOZ

Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga!
 Ki voltál valaha országunk istápjja!
 Hol vagy István király? Téged magyar kíván,
 Gyászos öltözetben teelötted sírván.

Rólad emlékezvén csordulnak könnyei,
 Búval harmatoznak szomorú mezei.
 Lankadnak szüntelen vitézlő karjai,
 Nem szűnnek iszonyú sírástól szemei.

Virágos kert vala híres Pannónia,
Mely kertet öntöze híven Szűz Mária.
Kertésze e kertnek István király vala:
Behomályosodott örvendetes napja.

Előtted könyörgünk, bús magyar fiaid,
Hozzád fohászkodunk árva maradékid.
Tekints, István király szomorú hazádra,
Fordítsd szemeidet régi országodra.

Reménységünk vagyon benned, s Máriában,
Mint magyar hazánknak hív királynéjában.
Még éltedben minket ennek ajánlottál,
És szent koronáddal együtt feláldoztál.

A szöveg és a dallam együtt a Tárkányi–Zsaskovszky *Katolikus egyházi énektárban* (1855) jelent meg először. Ének Szent István királyhoz címmel Kodály Zoltán a himnusz 1938-ban átdolgozta teljesen új dallamra (AJTAI 1939). A katolikus magyarságnak, Kölcsey Ferenc *Himnusza* előtt, két néphimnusza volt: a Boldogasszony anyánk és a Szent István királyhoz írt himnus (GÁBOR 1997: 7). A reformáció megjelenésével (1517) és terjedésével Magyarországon híveket nyert az evangélikus, lutheránus vallás, Luther Márton követői (Martin Luther / Martin Luder), valamint a református vallás is, a kálvinisták, vagyis Kálvin János követői (Jean Calvin). A magyar lutheránusok néphimnuszuknak a XLVI. zsoltárt választották. A XLVI. zsoltár az Isten óvó hatalmának dicsőítéséről szól, és az ószövetségi éneklőmesternek, Kóráh fiainak éneke volt. A zsoltár kezdősorai: „Isten a mi oltalmunk és erősségünk! Igen bizonyos segítség a nyomorúságban” (SZENT BIBLIA 1898: 562). A XLVI. zsoltárt 1527 és 1529 között Luther Márton dolgozta fel. A zsoltárt manapság evangélikus korálként éneklik. A német eredeti címe *Ein' feste Burg ist unser Gott*, magyar fordításban mint *Erős vár a mi Istenünk* vált ismertté. A korál kottája Joseph Klug 1533-as *Geistliche Lieder* című énekeskönyvében található meg.

ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK

Erős vár a mi Istenünk, jó fegyverünk és pajzsunk,
Ha ő velünk, ki ellenünk? Az Úr a mi oltalmunk.
Az ő ellenség most is üldöz még,
Nagy a serege, csalárdság fegyvere,
Nincs ilyen több a földön.

Erőnk magában mit sem ér, mi csakhamar elesnénk,
De küzd értünk a hős vezér, kit Isten rendelt mellénk.
Kérdezed: ki az? Jézus Krisztus az, Isten szent Fia,
Az ég és föld Ura, ő a mi diadalmunk.

E világ minden ördöge, ha elnyelni akarna,
Minket meg nem rémitene, mirajtunk nincs hatalma.
E világ ura gyűljon bosszúra, nincs ereje már,
Reá ítélet vár: az ige porba dönti.

Az ige kőszálként megáll, megszegyenül ki bántja,
Velünk az Úr táborba száll, Szentlelkét ránk bocsájtja.
Kincset, életetet, hitvest, gyermeket mind elvehetik,
Mit ér ez őnekik? Miénk a menny örökre.

A magyar kálvinisták néphimnuszuknak a XC. zsoltárt választották. A XC. zsoltár az élet mulandóságának megéneklése. A Zsoltárok Könyve a XC. zsoltárt Mózesnek, Isten választott emberének imádságaként említi meg. A zsoltár kezdősorai: „Uram, te voltál nekünk hajlékunk nemzedékről nemzedékre! Minekelőtte hegyek lettek és föld és világ formáltaték, öröktől fogva mindörökké te vagy Isten. Te visszatéríted a halandót a porba és ezt mondod: Térjetek vissza embernek fiai!” (SZENT BIBLIA 1898: 585) A magyar református egyház énekeskönyveiben a zsoltárok egy része felett T. B. áll, ezzel jelezve, hogy azokat Théodore de Béza fordította héberől, s szedte francia versekbe; más része felett „C. M.”, azaz Clemens Marot (GERŐ 1897) olvasható. Ezek a zsoltárok Szenci Molnár Albert gondozásában jelentek meg 1607-ben. A XC. zsoltár kezdősorai Théodore de Béza francia nyelvű feldolgozásában: „Avant que les montagnes fussent néées, Et que tu eussent créé la terre et le monde, D'éternité en éternité tu es Dieu”. A XC. zsoltár zenéjét Loys Bourgeois szerezte (BENDA 1994). A magyar nyelvű zsoltáros könyvben pedig a következő ének olvasható.

*TANÚSÁG EZ ÉLETNEK MEGGONDOLATJÁRÓL**(XC. genfi zsoltár; T. B.)*

1.

Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva;
Te voltál és te vagy, erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

2.

Az embereket te meg hagyod halni,
És ezt mondod az emberi nemzetnek:
Legyetek porrá, kik porból lőttetek,
Mert ezer esztendő előtted anni,
Mint az tegnapnak ő elmúlása
És egy éjnek rövid vigyázása.

3.

Kimúlni hagyod őket olly hirtelen,
Mint az álom, melly elmúlik azontól,
Mihelt az ember fölserken álmából,
És mint az zöld füvecske az mezőben,
Azmelly nagy hamarsággal elhervad,
Reggel virágzik s' estve megszárad.

4.

Midőn, Uram, haragodban versz minket,
Ottan meghalunk és földre leesünk,
Az te kemény haragodtól rettegünk,
Hogyha megtekinted nagy bűneinket,
Titkos vétünkét ha előhozod,
És színed eleiben állatod.

5.

Haragod miatt napja életünknek
Menten elmúlik olly hirtelenséggel,
Mint az mondott szót elragadja az szél.
Az mi napink, kiket nekünk engedtek,
Mintegy hetven esztendei idő,
Hogyha több, tehát nyolcvan esztendő.

6.

És ha kedves volt is valamennyére,
De többire volt munka és fájdalom,
Elkél éltünknek minden ékessége,
Elmúlik, mint az árnyék és az álom.
De ki érti az te haragodat?
Csak az, azki féli hatalmadat.

7.

Taníts meg azért minket kegyelmessen,
Hogy rövid voltát életünknek értsük,
És eszességgel magunkat viseljük.
Óh, Úr Isten, fordulj hozzánk ismétlen!
Mig hagyod, hogy éltünk nyomorogjon?
Könyörülj már az te szolgálidon!

8.

Tölts bé minket reggel nagy irgalmaddal,
Hogy jókedvvel vigyük véghez éltünket,
Ne terhelte ssünk szorgalmatossággal.
Vigasztalj minket, és adj könnyebbséget,
És haragodat fordítsd el rólunk,
Mellyel régulta ostoroztatunk.

9.

Szolgálidon láttassad dolgaidat,
Dicsóségedet ezeknek fiain,
Add értenünk fölséges hatalmadat:
Mi kegyes Urunk, óh, irgalmas Isten!
Minden dolgunkat bírjad, forgassad,
Kezeink munkáit igazgassad.

Hitvallás szempontjából a reformáció és a török hódoltság divergálta a magyarságot. Magyarország három részre szakadt (2. ábra). Államjogi értelemben a középkori Magyarország közvetlen utóda a Magyar Királyság volt. Az Erdélyi Fejedelemség létezését a Török Birodalom szavatolta, a középkori Magyarország középső és déli részét pedig beolvasztották közvetlenül a Török Birodalomba. Fontos megemlíteni, hogy Bocskai István erdélyi fejedelem hajdúi a Habsburg Birodalom elleni harcokban (1591–1606) a XC. zsoltárt énekelték (NÉMETH 2019: 15).

2. ábra. A három részre szakadt Magyarország (RPI 2019)

Az oszmán uralom alól felszabaduló Magyarország a Habsburg Birodalom kereteibe kényszerült. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcot vívott (1703–1711) a Habsburgok abszolutista törekvései ellen. A szabadságharc elbukott. Ilyen körülmények között alakult ki a Rákóczi-nóta mint a szabadságharc bukását sirató ének, amely tele van tiltakozással a német elnyomás ellen. Ezért a bécsi hatóságok többször is betiltották. A Rákóczi-nóta nemzeti jelképként dalunkká vált, amely számtalan változatban, kéziratban, de népdalként is élt a XVIII. század folyamán. Egyik változata a következő honlapon található meg (RÁKÓCZI-NÓTA, 2017).

RÁKÓCZI-NÓTA (1750 előtt)

1.
Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged miképp
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép,
Valál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz, mint a lép.
Szegény magyar nép,
Mikor lész már ép?
Megromlottál, mint cserép.
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép?

2.
Jaj, Rákóczi, Bercsényi
Magyarok híres vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Vitéz vezéri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?
Az ellenség mindenfelől
Őket emísztí,
Úzi, kergeti,
Búval epesztí.
Közinkbe sem eresztí.
Jaj, hát szegény nemzetünket
Miképpen veszejtí!

3.
 Jaj, országunk, jószágunk,
 De főképpen mi magunk
 Mint nyomorkodunk;
 Az idegen nemzetségnek
 Rabjai vagyunk.
 Jaj, naponként mind elfogyunk,
 Jót ne is várjunk,
 Kívánjunk,
 Mert kegyetlen, s embertelen
 Nemzet van rajtunk.
 Jaj, meg kell halnunk,
 Meg nem maradunk,
 Nagy ellenség közt vagyunk,
 Bizony méltán ezek miatt
 Kesergünk, sírunk.

4.
 Országunknak, magunknak,
 Jaj minden maradékinknak!
 Mindazoknak,
 Kik e földön nagy ínségben
 Így nyomorkodnak.
 Özvegyek panaszkodnak,
 Árvák zokognak;
 Magoknak
 Siralommal ártatlanok
 Halált okoznak,
 Úgy siránkoznak
 És fohászkodnak.
 Bánatjuk nem apadnak,
 Mert hazánkból ellenségink
 El nem távoznak.

5.
 Rajtunk tenger a fegyver,
 Mert a német rajtunk hever,
 S igen ver.
 Mutogatja magát mint egy
 Kényes gavallér,
 Nemzetünket hajtó pallér.
 Nem szán, mint hóhér.
 Akit ér,
 Addig veri, míg öneki
 Mindent nem ígér.
 Látod mely kövér,
 Bőrében sem fér,
 De mégis mind többet kér,
 Alig vagyunk országunkban
 Miatta kenyér.

6.
 Nézz reánk, Úr, a mennyből!
 Ments meg, kérünk, minket ily csúf
 Ellenségtől,
 Ki a híres magyaroknak
 Véréből épül.
 Ne hagyd ily dühös ínségtől
 Rút ellenségtől,
 Némettől
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az írigyektől.
 Ily dölyfös néptől,
 Kínzó eszköztől,
 Megfosztatni nevétől,
 Mindenkoron győzedelmes
 Dicsőségétől!

A Habsburg Birodalomban 1826-tól 1918-ig a *Kaiserhymne* (Gott erhalte, Gott beschütze Unsern Kaiser, unser Land!), vagyis *Császárhimnusz* volt a hivatalos. Így Magyarországon is. Az ország magyar érzelmű lakossága ezt a himnuszt mellőzte. A himnuszt 1797-ben mutatták be először a bécsi színházakban. A német nyelvű szöveget Lorenz Leopold Haschka írta, ame-

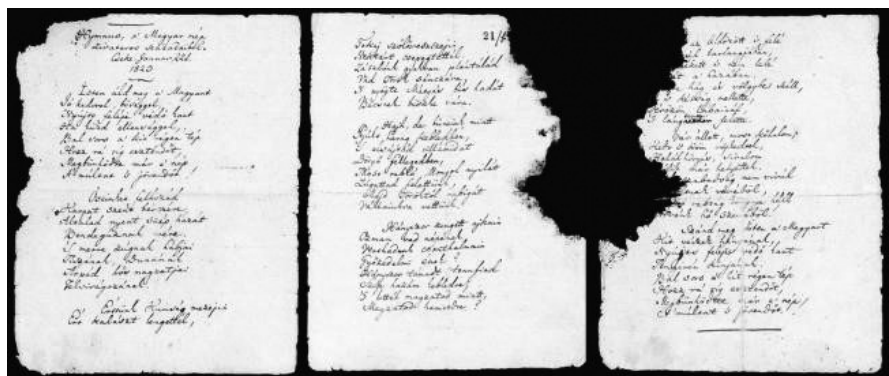
lyet többször is átírtak, zenéje pedig Joseph Haydn szerzeménye. A magyar nyelvre egy császárhűvé vált egykori márciusi ifjú, Bulyovszki Gyula fordította le, és 1854-ben közölt le a *Budapesti Hírlapban* (KOVÁCS 2016).

CSÁSZÁRHIMNUSZ

(németről magyarra fordította: Bulyovszki Gyula)

Tartsa Isten, óvja Isten
Királyunk s a közhazát!
Erőt lelve a szent hitben
Ossza bölcs parancsszavát!
Hadd védnünk ős koronáját
Bárhonnét fenytse vész!
Magyar honnal Habsburg trónját
Egyesíté égi kéz

Három évvel azt megelőzően, hogy a *Császárhimnusz* a Habsburg Birodalom hivatalos himnusza lett *Kölcsey Ferenc* 1823. január 22-én megírta a *Hymnust* (3. ábra).

3. ábra. Kölcsey Ferenc *Hymnus*ának fénymásolata (forrás: Wikipédia)

HYMNUS

a' Magyar nép zivataros századaiból

Isten áld meg a' Magyarat
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors a' kit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhötte már e' nép
A' múltat 's jövőndőt!

Őseinket felhozád
Karpát szent bérczére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
'S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad Török sáncára,
'S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
'S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló Mongol nyilat
Zúgattad felettünk,
Majd Töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú 's kétség mellette,
Vérözön lábainál,
'S lángtenger felette.

Vár állott, most kőhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
'S ah, szabadság nem virul
A' holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg Isten a' Magyarat
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Balsors a' kit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhötte már e' nép
A múltat 's jövőndőt!

A magyar nép több évszázados történelmének fontosabb állomásai megtalálhatók Kölcsey himnuszában. Egyes sorai borúlátónak mondhatók, néhol egyenesen szomorúak, a himnusz utolsó strófája viszont tele van bizakodással. A himnusznak megvan a kritikus viszonyulása a magyar nép iránt. Szigorúan elfogadja a bibliai választott nép bölcselkedését, hiszen a magyarságnak is bűnhődnie kell bűnei miatt, de a költőnek mégis van olyan erkölcsi bátorsága, hogy a teremő Isten kegyelmét kérje: „Megbűnhötte már e nép a múltat s jövőndőt!” A *Hymnus* nyomtatott formában először 1829 decemberében jelent meg, Kisfaludy Károly *Hazai Almanach*jában, 267–270. oldal. Kölcsey himnuszát Erkel Ferenc zenésítette meg. Az ösbe-mutató 1844. július 2-án volt a Nemzeti Színházban. A *Honderű*-ben megjelent írás a himnuszról megjósolta: „hogy az nem sokára a legnagyobb népszerűséget vívandja ki magának, s valódi magyar néphymnussá válandik” (KOVRIK NAGY, é. n.).

A *Hymnus* mint néphimnusz hódítóúttjára elindult:

- 1844. augusztus 10-én először olvasták fel nyilvános népünnepségen: az óbudai hajógyárban, a Széchenyi nevű gőzös vízrebocsátásánál;
- 1844. augusztus 15-én először szólal meg egyházi ünnepségen: a pesti polgári őrház zászlószentelésén, a Rákos mezején;
- 1848. március 25-én Marosvásárhelyen a fáklyásmenetben felvonuló ifjúság elénekli;
- 1848. augusztus 20-án először szólal meg hivatalos állami ünnepségen, a budai Mátyás-templomban.

A Kölcsey–Erkel *Himnuszt* a nép énekelte, noha a *Hymnust* hivatalosan, még az osztrák–magyar kiegyezés (1867) utáni években sem fogadták el. A magyar nemzeti himnusz ügye 1901 és 1905 között többször is felvetődött a Magyar Országgházban, de a képviselők a pozitív döntéshozatalt obstruálták (VILLÁM 2015). Maradt a *Császárhimnusz*. A Kölcsey–Erkel *Himnusz* túlélte a Habsburg Birodalmat és a különböző diktatúrákat. Voltak kísérletek egy „új himnusz” megírására is, mégis maradt a régi, az „Isten áld meg a Magyar” (PÁTKAI 2017: 22–23).

ZÁRÓSZÓ

Veress Zsuzsa *A magyar Himnusz a reformáció 500. évének tükrében* című írását a következő sorral fejezte be: „Mintha maga az Isten is védené ezt a Himnuszt” (VERESS 2017). Kölcsey Ferenc költeményének a napját, január 22-ét 1989 óta a magyar kultúra napjaként ünnepeljük. A *Hymnust* hi-

vatalosan csak az 1949-es alkotmányt alapjaiban módosító 1989. évi XXXI. törvény 36. paragrafusával iktatta nemzeti jelképeink sorába, s a XIV. fejezet, 75. paragrafusaként emelte be az alkotmányba. A 2012. január 1-jén hatályba lépett alaptörvény alapvetésének I. cikke kimondja: „Magyarország himnusza Kölcsey Ferenc *Himnusz* című költeménye Erkel Ferenc zenéjével.”

IRODALOMJEGYZÉK

- AJTAI Kálmán 1939. *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga ...* (Imakönyv). Korda Kiadó, Budapest. http://www.ppek.hu/konyvek/Ajtai_Kalman_Ah_hol_vagy_magyarok_tundoklo_csillaga_imakonyv_1.pdf (2019. 02. 10.)
- BENDA Kálmán 1994. Szenczi Molnár Albert magyar zsoltárai. In: *Belvedere Meridionale kiskönyvtár*, (7). 9–17.
- GÁBOR Dénes 1997. Boldogasszony anyánk, Szent István királyhoz. In: *Székegy Útkereső. Irodalmi és művelődési folyóirat*, 8. évf., 1–4 szám.
- GERŐ Lajos (szerk.) 1897. Béza Tódor (de Beze). In: *Pallas Nagy Lexikona* <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/> (2019. 02. 22.)
- H. J. 2005. *Hazatért az énekeskönyv*. https://www.kisalfold.hu/rabakoz_i_hirek/hazatert_az_enekeskonyv_/1139717/ (2019. 02. 12.)
- KOVÁCS Áron 2016. És akkor most énekeljük el az osztrák-magyar himnuszt! <https://eb2016.24.hu/hirek/2016/06/14/es-akkor-most-enekeljuk-el-az-osztrak-magyar-himnuszt/> (2019. 02. 19.)
- KOVRIG NAGY Ádám (é. n.). *A Himnusz és a Szózat története*. Magyar Nemzeti és Történelmi Jelképek. <http://www.nemzetijelkepek.hu/himnusz.shtml> (2019. 02. 28.)
- MOFA 2019. *Japan Fact Sheet: National Flag and Anthem*. https://web-japan.org/fact-sheet/en/pdf/e11_flag.pdf (2019. 03. 06.)
- NÉMETH Zoltán (szerk.) 2019. *A Magyar Szó napilap 2019-es könyvnaplója*. Magyar Szó Lapkiadó Kft., Újvidék.
- NWANAZIA, Chuka 2018. The History of The Dutch National Anthem: The Wilhelmus. In: *DutchReview*, May 2, 2018. <https://dutchreview.com/culture/history/the-history-of-the-dutch-national-anthem-the-wilhelmus/> (2019. 03. 06.)
- OSZTOVITS Szabolcs (szerk.) 2000. *Himnusz. Kulturális enciklopédia*. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm> (2019. 02. 08.)
- PAMLÉNYI Ervin–SZÉKELY György–MOLNÁR Erik 1971. *Magyarország története*, I. kötet, 3. kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- PÁNDI Pál 1964. *A magyar irodalom története 1849-ig*. 2. javított kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- PÁTKAI Róbert 2017. Nemzeti himnuszunk. In: *Evangélikus Élet*, 82. évf., 3. szám.
- SZOLIVA Gábor OFM 2012/2013. Előkerült Oláh Miklós esztergomi érsek kottás Psalterium Strigoniense-je (1523) Münchenből – II. A himnárius jellemzése. In: *Magyar Egyházzene*, XX. évf., 2. szám. 121–156.
- TARNAI Andor–MADAS Edit 1991a. Himnuszok Szent István királyról. In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000-1530)*. Eötvös

- Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 286–292.
- TARNAI Andor–MADAS Edit 1991b. Árpádházi Szent Margit verses zsolozsmája. In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000-1530)*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 286–292.
- TÖRÖK József 2006. Árpád-házi Szent Erzsébet Thüringia vagy Hungária? In: Haza a magasban. Előadások a Szent István Társulatnál. Szent István Társulat, Budapest. 3–24. <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/29TorokJozsef.pdf> (2019. 02. 11.)
- VERESS Zsuzsa 2017. *A magyar Himnusz a reformáció 500. évének tükrében*. https://www.rovart.com/hu/a-magyar-himnusz-a-reformacio-500-evenek-tukreben_3661 (2019. 02. 24.)
- VERSÉNYI György 1885. *Berzsenyi ódái*. Franklin-Társulat Magyar Irodalom Intézet és Könyvnyomda, Budapest.
- VILLÁM Judit 2015. *A Himnusz ügye az Országgyűlés előtt*. Országgyűlési Könyvtár, Budapest. <http://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/a-himnusz-ugye-az-oroszaggyules-elott> (2019. 02. 18.)
- WEST, M. L. 1994. The Babylonian musical notation and the Hurrian melodic texts. In: *Music & Letters*, 75(2), 161–179.

EGYÉB FORRÁSOK

- BOLDOGASSZONY ANYÁNK, 2012. In: Wikipédia, a szabad enciklopédia. https://hu.wikipedia.org/wiki/Boldogasszony_Any%C3%A1nk (2019. 02. 07.)
- MAGYARORSZÁG HIMNUSZA, 2019. In: Wikipédia, a szabad enciklopédia. https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarország_himnusza (2019. 03. 10.)
- MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ 2009. 254. ének: Erős vár a mi Istenünk, Jó fegyverünk. In: *Evangélikus énekeskönyv*. A Magyarországi Evangélikus Egyház énekeskönyve. 16. kiad. Luther Kiadó, Budapest.
- MTI (é. n.). *A Himnusz története*. http://www.sopron.hu/Sopron/portal/front_show?contentId=49127 (2019.02.18.)
- RÁKÓCZI-NÓTA, 2017. In: Wikipédia, a szabad enciklopédia. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Rákóczi-nóta> (2019. 02. 11.)
- REFORMÁTUS PEDAGÓGIAI INTÉZET 2019, *Egyháztörténeti térképek és illusztrációk*, A három részre szakadt Magyarország. <http://refpedi.hu/egyh%C3%A1zt%C3%B6rt%C3%A9neti-t%C3%A9rk%C3%A9pek-%C3%A9s-illusztr%C3%A1ci%C3%B3k> (2019.05.01.)
- ROMÁNIA HIMNUSZA, 2017. In: Wikipédia, a szabad enciklopédia. https://hu.wikipedia.org/wiki/Rom%C3%A1nia_himnusza (2019. 02. 13.)
- SZENT BIBLIA 1898. Ó-SZÖVETSÉG, Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Brit és Külföldi Biblia-társulat, Budapest.

Our Anthems

The aim of this study is to present Hungarian anthems during more than 1,000-year-old written history of Hungarians, without literary and historical intentions. Our royal and religious anthems appeared after the years of the conquest, and these anthems glorify the most prominent male and female representatives of the Árpád House in Latin. The kings of the later royal houses were not glorified with anthems, even if they were as significant as Lajos Anjou Nagy, or Matthias Corvin. With the advent of the Reformation, the Hungarian people used three anthems. The Catholic Hungarians, Our Lady is our Mother, the Lutheran Hungarians, the Psalm XLVI, God is our refuge and strength, and Calvinist Hungarians, XC Psalm, Lord, thou hast been our dwelling place in all generations. All three anthems are folk anthems, but also religious anthems. With the displacement of the Turkish Empire from the territories of the historical Hungary, the Hungarian people became under the influence of the Habsburg House. Francis II Rákóczi succeeded mobilizing a significant part of the country's population, regardless of religious affiliation, in a war of freedom. The War of Independence failed. The Hungarian people sad songs were singing, and under these circumstances the Rákóczi's song was born. The Rákóczi song is also one of the folk anthems. In the Habsburg Empire, between 1826 and 1918, the Imperial Anthem / Kaiserhymne was official. So in Hungary too, however, the Hungarian-speaking population of the country has ignored this anthem. Until the birth of the Kölcsey-Erkel Hymn, the Hungarian nation had no unified anthem. The Hungarian people took this anthem for 200 years, but the Hungarian legislation made this anthem again valid by new constitution on January 1, 2012.

Keywords: Hungarian hymns, royal, religious, folk anthems

Naše himne

Cilj studije je predstavljanje mađarskih himni, u toku od preko 1000 godina stare pisane istorije Mađara, bez ikakve književne ili istorijske namjere. Kraljevske i religiozne himne pojavile su se nakon vremena osvajanja domovine. Ove himne veličaju najistaknutije muške i ženske predstavnike iz Arpadove kuće na latinskom jeziku. Kraljevima kasnijih dinastija himne nisu posvećene, čak ni tako značajnim kraljevima kao što su bili Lajoš Anžuijski i Matija Korvin. Nakon pojave reformacije, Mađari su imali tri narodne himne. Katolički Mađari su pevali himnu Gospa naša Majka, luteranski Mađari, 46. psalmu, Bog nam je utočište i sila, dok kalvinistički Mađari, 90. psalmu, Gospode! ti si nam utočište od koljenja do koljenja. Sve tri himne istovremeno su i narodne himne i religiozne himne. Nakon oslobođanja

teritorije istorijske Mađarske od Otomanske carevine mađarski narod je pao pod uticaj Habsburškog carstva. Ferenc II Rakoci je uspeo da povede značajan deo mađarskog stanovništva, bez obzira na veroispovest, u narodnooslobodilački rat. Rat za nezavisnost je propao. Narod je svoj bol i svoju tugu ispevao u Rakocijevoj pesmi. Ova pesma se smatra takođe narodnom himnom. U Habsburškoj imperiji, između 1826. i 1918. godine, Carska himna je bila zvanična himna. U Mađarskoj, međutim, mađarski narod ovu himnu nije prihvatao, jer nije osećao istu svojom. Do rođenja Kelčei-Erkelove himne, Bože blagoslovi Mađare, mađarski narod nije imao jedinstvenu himnu. Mađari su ovu himnu smatrali svojom skoro 200 godina, iako je zakonodavna vlast Mađarske ovu himnu ozakonila novim Ustavom tek 1. januara 2012. godine.

Ključne reči: Mađarske himne, kraljevske, religiozne, narodne himne

Beérkezés időpontja: 2019. 10. 10.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 20.

KÓNYA Sándor

okleveles gépészmérnök, középiskolai tanár, nyugdíjas

konyacsoka@gmail.com

A FÉLDALLAMOKRÓL BODOR ANIKÓVAL

O pumelodijama sa Anikom Bodor

About Semi-Melodies with Anikó Bodor

Közel tíz éve, hogy Bodor Anikó, a vajdasági magyar népzene avatott kutatója, a népzenei mozgalom meghatározó egyénisége nincs közöttünk. Emlékére a Durindó és Gyöngyösbokréta Fesztiváltanácsa népzenei díjat alapított 2011-ben, amelyet attól kezdve minden évben kiosztottak. Ez az írás is tisztelgés Bodor Anikó emléke előtt, és egyben alkalom arra, hogy néhány vajdasági féldallamot megismerjenek az érdeklődők.

A magyar népzeneben gyakran fordulnak elő féldallamok. Megítélésük az idők folyamán változott: eleinte romlott változatoknak tekintették/tekintették e redukált dallamokat, ma már egyes féldallamokról azt tartjuk, hogy megelőzték a négysorosságot, valamikor eredetiek lehettek. Lényeges, hogy a népzene-kutató helyesen döntsön egy adott féldallam esetében, mielőtt közlésezi azt: hozzájárul-e hagyományaink gazdagításához az adott változat, van-e benne figyelemre méltó, valamilyen szempontból fontos részlet? Közönség elé kerülhet-e eredetiben, esetleg kiegészítve? Példamutató kell hogy legyen számunkra az a gyakorlat, ahogy Bodor Anikó kezelte a féldallamokat: az értéktelent elvetette, az értékeset kiegészítve közzétette.

Kulcsszavak: Bodor Anikó, népdal, féldallam, változat

BEVEZETŐ

A népdal mindegyik jellemzője variálódhat: a szótagszám, a ritmus, a tempó, a sorzárlatok, hangnem, a sorok száma és a forma is. Ez utóbbiak módosulásának egyik esetét képezik a féldallamok. Létezésüket a népzene-kutatók régtől fogva számon tartják. Ezek nem elhanyagolható, fontos változatai a népi dallamoknak. Gyakran szükség van rájuk vagy azért, mert redukált voltak ellenére is konkrét zenei igényt elégítenek ki, vagy azért, mert segítségükkel megmagyarázhatunk bizonyos jelenségeket.

A féldallam úgy önállósul, hogy az énekes emlékezetéből kiesik a hosszabb dallam egyik fele. Ez igen gyakran az első fele, s marad a második fél,

a 3. és a 4. sor, valószínűleg azért, mert több új zenei elemet tartalmaz, mint az első két sor. Szokás ismételni is a dallam második felét, így az marad meg jobban az emlékezetben (SÁROSI 1973: 136–137, 146–150). Az új stílusú népdalok esetében játszódhat le ez, de a magyar nótáknál is: „féldallamalkotás egy hosszú (mű)dal második feléből elég gyakori jelenség” (VARGYAS 1981: 218). Ezeket a formákat ál-régi *stílusú* daloknak is nevezik (BERECZKY 2007), mert leginkább magasról indulnak, ABCD a formájuk, így besorolhatóak lennének régi stílusú dalaink közé.

A régi stílusú kvintváltó dalok közt is sok a féldallam: a teljes forma első vagy második fele. Elképzelhető, hogy valamikor „eredetiek” lehettek, s ezekkel kapcsolatban állítja Vargyas Lajos: „meglepő, hogy milyen sokszor *kielégíti* az énekeseket ez a kétsoros forma” (VARGYAS 1981: 115–116). Attól függően, hogy a teljes forma mely részéből ered a féldallam, Olsvai Imre megkülönböztet *felső* és *alsó féldallamot*, *kis egész-formát* és *kettős értelmű féldallamot* (MNT VI: 29).

Jegyezzük meg: vannak *igazi* kétsoros népdalaink is, írásunk tárgyát nem ezek képezik, hanem a gyakran négysorosnak tűnő – Bodor Anikó szavaival élve – átalakult *féldallamok* (BURÁNY 1977: 502–503), valamint a nyilvánvalóan redukált formák.

Általánosan ismert, közkedvelt féldallamok az *Erdő mellett nem jó lakni* és a *Sudár magas, sudár magas a nyárfa teteje* kezdetű dalok.

A témáról nem beszélhetek úgy, hogy ne idézzem Bodor Anikót, az ő szakmai útbaigazításait, sokrétű segítségét, a népdalok gyűjtésére, a népzene kutatásra serkentő biztatását. Tanítási módszereire is kitérek a későbbiekben.

Az ezen íráshoz szükséges adatok előkészítésében Juhász Gyulától, a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet munkatársától kaptam értékes segítséget, amit ezúton is köszönök.

VAJDASÁGI FÉLDALLAMOK

Kis mokrinnyi kertek alatt

A féldallamok gyöngyszeme. Puszta ránézéssel megállapítható, hogy a dallam második fele pontosan öt hanggal alacsonyabban követi az első felét. A kvintváltás régi népzeneinkre jellemző, a fríg zárlat is régies. Annak ellenére, hogy ez egy új stílusú dallam (JÁRDÁNYI 1977: II. 46) második fele, örülök, hogy lejegyezhettem, hiszen nálunk, a Vajdaságban még csak egy zentai változata ismert (BURÁNY 1969: 60). A teljes magyar nyelvterületen eddig 39 változatát jegyezték le, érdekes módon a teljes alakból

mindössze 19 van az akadémiai népdalgyűjteményben (BERECZKY 2007: 180–181). (A dalban említett Mokrin – hivatalosan Mokrin, régi nevén Homokrév – falu az Észak-Bánságban Nagyikinda és Feketető között.)

1. Kis mok - ri - nyi ker - tek a - latt, oj - jaj, ja - ja - ja - ja, ja - jaj, jaj,

Fo - lyik a sze - re - lem - pa - tak, oj - jaj, ja - ja - ja - ja, jaj, jaj!

2. Aki abbul vizet merít, ojaj, jajajaja, jajaj, jaj,
Babájától elbúcsúzik, ojaj, jajajaja, jaj, jaj!

3. Én is abbul vizet vittem, ojaj, jajajaja, jajaj, jaj,
A babámtól elbúcsúztam, ojaj, jajajaja, jaj, jaj!

3. vsz.:

Csóka, Gligor Jánosné Zsifkó Magdolna (70)

Kónya S. 1980.

A zentai változatban is megvannak a kvintváltás nyomai:

1. A zen - ta - i ker - tek a - latt, ó, jaj, jaj, ja - ja - ja - jaj,

Fo - lyik a sze - re - lem - pa - tak, ó, jaj, jaj, ja - ja - ja - jaj, jaj!

2. Aki abból vizet iszik, ó, jaj, jaj, jajajajaj,
Babájától elbúcsúzik, ó, jaj, jaj, jajajajaj, jaj!

3. Én is ittam már belőle, ó, jaj, jaj, jajajajaj,
El is búcsúztam én tőle, ó, jaj, jaj, jajajajaj, jaj!

4. Úgy elváltam én szegénytől, ó, jaj, jaj, jajajajaj,
Mind ősszel fa levelétől, ó, jaj, jaj, jajajajaj, jaj!

Zenta, Mangurás Anna (61)

Burány B., 1965.

Bodor Anikó fontosnak tartotta ezt a féldallamot, olyannyira, hogy négy-sorosra kiegészítve közzétette a *Vajdasági magyar népdalok* első kötetében (BODOR 1997: 155. sz.). Hasonló módon járt el, mint az archeológus, aki töredékeiből rakja össze az antik vázát.

Mer' a hatos honvédek

A következő katonadal is féldallam:

$\text{♩} = 120$

1. Mer' a ha - tos hon - vé - dek egy - túl e - gyig fa - sza gye - re - kek,
Nin-csen pár-ja, van ba-bá - ja sza-bad-ka - (j)i ha-tos hon-véd ba - ká - nak.

2. Kelet-Bukovinába harcol éjjel-nappal a sárba,
Nincsen párja, van babája szabadka(j)i hatos honvéd bakának.

3. Károly király szereti, mégis büdös hallā eteti,
(pulickávā)
Nincsen párja, van babája szabadka(j)i hatos honvéd bakának.

változat:

Csóka, Gál András (77)

Kónya S., 1975. IX. 22.

Eredeti dallama új stílusú, igen nagy szótagszámú (BALOG–KÓNYA 1978: 93–94; változata: BERECHKY 2013: 1147 A):

1. Nin-csen pár-ja, de-hogy is van pár-ja a ros - se-bes, negy-ven-né-gyes ba - ká - nak.

Fe-renc Jós - ka sze - re - ti: há - bo - rú - ba e - lö ve - ze - ti.

Nin-csen pár-ja, de-hogy is van pár-ja a ros-se - bes, negy-ven-né-gyes ba - ká - nak.

2. Nincsen párja, dehogy is van párja a rossebes, negyvennégyes bakának.

Nincsen párja, dehogy is van párja a rossebes, negyvennégyes bakának.

Orosz-, Lengyelországba harcol éjjel-nappal a sárba.

Nincsen párja, dehogy is van párja a rossebes, negyvennégyes bakának.

Verbász, emlékezetből*

Balog Gy., 1973.

Érdemes fölidézni a katonadal gyűjtőjének, Balog Gyula verbászi mérnöknek 1973. június 10-én jegyzett sorait: „Somogyicsurgón rukkoltam be 1915-ben a kaposvári negyvennégyes gyalogezredbe, amelyet – bizonyára joggal – rossebezrednek, a katonáit rossebbakáknak nevezték szerte az országban. Ott tanultam és ott szerettem meg ezeket a nótákat. Ezekre masíroztunk, ezeket daloltuk a raszt (pihenő) alatt. A háború vége óta ötvenöt esztendő telt el. Kitől, melyik bajtársamtól, melyik altiszttól tanultam a nótát, már nem tudom. Sok nótát cseréltünk ki a tisztiiskolában, ahol a debrecenieikkel, az egriekkel és a lugosiakkal voltunk együtt.”

Katona vagyok én, ihajlom

A féldallammal úgy van az ember, ha ráakad, igyekszik a szakirodalomban meglelni a teljes változatát. Egy érdekes esetet mutatok be most: itt az történt, hogy igen rövid időn belül megtaláltam a féldallam (KÓNYA 1976: 86) teljes változatát (KÓNYA 1976: 87), egy kiforrott új stílusú népdalt, *de azt is a terepen*, másik gyűjtőpontra, másik szöveggel.

A féldallam:

giusto ♩ = 120

Ka - to - na va-gyok én, i - haj - lom, De nem jó - ked - vem - ből.

Szó - ga - lom a csá - szárt, i - haj - lom, Nagy kén - te - len - ség - ből.

Hódegyháza (Jazovo), Martonosi Ferencné Vastag Vera (73)

Kónya S., 1976. VIII. 20.

A teljes forma szövege szerelmi dal:

giusto ♩ = 128

Kár a tisz - ta bú - zát, i - haj - lom, ko - rán le - ka - szál - ni,

Kár egy bar - na kis-lánt, i - haj - lom, ko - rán fér - hez ad - ni.

Ha fér - hez is ad - ják, me-nyecs - ke, meg-sze - lí - dül szé - pen,

A - kár - csak a dal - los pa - csir - ta fent a le - ve - gő - ben.

Csóka, Jasura Józsefné Gyémánt Rozália (70)

Kónya S., 1976. IX. 11.

Új stílusú dallamának közeli variánsa: BERECHKY 2013: 1155. sz.

Édesanyám, kedves anyám

Még ma is misztikus hatással van rám a következő, negyven évvel ez előtt lejegyzett ballada, szövegének helyenként megfejtethetlen, titokzatos voltaival, dallamának kvint hangközben váltakozó soraival, ismétlődő terc, kvart ugrásaival. Többszöri hallgatás után sem lehetünk biztosak benne, hogy AA5 vagy A5A képletről van-e szó:

parlando ♩ ~ 70

É - des - a - nyám, ked - ves a - nyám, mit vi - szöl a kö - tőd - ben? A

Há - rom a - rany és egy e - züst, ad - jál e - gyet be - lö - le! A⁵

Abból fogok, csináltak sárgarézből koporsót, A

Négy sarkára, négy sorjába ráveretem a jaj szót. A⁵

Édesanyám, kedves anyám, hol fogok én meghalni? A

Hol fog az én piros vérem, piros vérem elfolyni? A⁵

Kis kullai, nagy kullai kórházban egy vaságyon, A

Ott fog az én piros vérem, piros vérem elfolyni. A⁵

Megizenem, meg is írom, ne sirasson engemet! A

^{1.}
A templomban, a templomba hagy szóljon a gyászharang, A⁵

A te - me - tő ka - pu - já - ba meg - si - rat egy vad - ga - lamb. A

^{1.}
A temp - lom - ban,

Érdekessége ellenére be kellett látnom, bizony sérült változat a fönti. Szerencsére megismerhettem ép variánsát is:

parlando

1. É - des - a - nyám, ked - ves a - nyám, mi van a kö - tő - jé - be?

Há - rom ti - zes és egy ö - tös, ad - jon e - gyet be - lö - le!

Ve - szek raj - ta, csi - nál - ta - tok már - vány - kő - ből ko - por - sót,

Rá - ve - re - tem, rá - í - ra - tom négy - sor - já - val a jaj szót.

2. Édesanyám, kedves anyám, hol fogok én meghalni?
Hol fog az én piros vérem, piros vérem elfolyni?
A zentai, szép zentai kórházban a vaságyon,
Megüzenem, megírom a jó anyámnak, ne várjon.

3. Édesanyám, kedves anyám, szépen eltemesetek,
A temető kapujába engemet letegyetek.
Ne sirasson engem senki, csak szóljon a gyászharang,
A temető kapujába megsirat egy vadgalamb.

Hódegyháza (Jazovo), Lőrinc Sándorné Hegedűs Ilona (41)

Kónya S., 1989.

Dallama új stílusú (BERECZKY 2013: 357 A–C). Szövegét tekintve is újabb kori, kórházi balladáról van szó, mely más vidékeken szerelmi dal-ként (BAKONYI 1981: 10. sz.) vagy katonadalként fordul elő (GÖMÖRI 1918: 226. sz.).

Tiszán innen, Dunán túl

Most olyan féldallam következik, amely a régi kvintváltó dallam első, azaz felső részében mozog, s nem megy tovább, nem ismétli magát kvinttel

mélyebben. Az ilyen féldallamokról elképzelhető, hogy valamikor „eredetiek” lehettek (VARGYAS 1981: 115–116). Olsvai Imre ezt *felső féldallamnak* nevezi:

parlando ♩ ~ 62

1. Ti-szán in-nen, Du-nán túl, van egy em-ber, a - ki jól tud ma-gya - rul.

A ku - tyá - ja pu - li, jó ne-ked, Gyu - ri!
a te - he - ne Lu - li,
fe - le - sé - ge Ju - li,

2. Fi-jad - zik a pu - li, meg - el - lett a Lu - li,

Sza - po - ro - dik Ju - li, jaj ne-ked, Gyu - ri!

Csóka, Mészáros Lajos (76)

Kónya S., 1975.

Féldallamunk teljes változata, azt hiszem, ma már közismert: többször megjelent nyomtatásban (BORSY–ROSSA 1953: 128, JÁRDÁNYI 1977: I. 35), s elhangzik Kodály Zoltán egyik daljátékában, a Hány Jánosban.

FÉLDALLAMOK BODOR ANIKÓ MUNKÁIBAN

Bodor Anikó (sajnos posztumusz) kötete, a *Széles a Duna* egy falu, Bácskertes dalait tartalmazza. A kötetben olyan féldallamot is találunk, mely régi kvintváltó dallam alsó feléből keletkezett (BODOR 2015: 51. sz.), de találunk az eredeti dal szélső soraiból képződött féldallamot is (BODOR 2015: 59. sz.). Mint láttuk, Bodor Anikó kiegészítve is adott közre féldallamot (BODOR 1997: 155. sz.), itt hasonlóképp járt el, mint az archeológus, aki cseréparabokból rekonstruálta az értékes régi korszót.

Gyűjteményes kötetek dallamainak rendszerezése, jegyzetelése során külön csoportosította a féldallamokat és az átalakult féldallamokat (pl.: BURÁNY 1977: 502–503).

Bodor Anikó régebbi tudományos munkáiban is előfordulnak féldallamok, így a taláalomra kiragadott *Az Árgirus nóta dallama környékünkön* és az *Egy trubadúrdal és népzenei emlékei* címűekben is (BODOR 1977; BODOR 1979). Az előbbiben táblázatban áttekinthető, többféle rövidülés fordul elő, az utóbbiban olyan féldallam (*Mikor Máriához*) található, amely egy régi dallam (*Felvittetett magas Mennyországhban*) első feléből keletkezett.

Elmondhatjuk tehát, hogy Bodor Anikó gyakran mutatott be féldallamot, de mindig jelezte annak mivoltát. Népszerűsítő kiadványokban csak értékes féldallamokat közölt, úgy gondolom, e téren is nyugodtan követhetjük példáját.

BODOR ANIKÓ TANÍTÁSI MÓDSZEREI

Bodor Anikót az ezerkilencszázhetvenes évek elején ismertem meg a *Tiszából a Dunába folyik a víz* elnevezésű zentai népdalvetélkedőn, ahol Burány Béla mellett arra buzdított, hogy a muzsikálás mellett gyűjtsem is a népdalokat (1. kép).

Később Anikó gondozásában megjelent a népdalvetélkedő anyaga, a kötetet dedikálta is. „Kónya cimborámba vetett szakmai reménységem jeléül” – írta 1979-ben (2. kép). Hát ez elől ki lehetett volna térni? Közvetlen, tréfás jelleme csillan föl itt: cimborájának hív, pedig én őt akkor is mesteremnek tekintettem. Anikó a dedikálásaival is igyekezett oktatni, nevelni (valószínűleg másokkal is így tett), szinte beleplántálta az emberbe a pozitív gondolatokat, a jó eszméket, 1997-ben például egy Kodály-idézet segítségével (3. kép).

Az évek, évtizedek múlásával Anikó teljességgel a népzene ügye mellé állított: 2003-ban harcostársának nevezett (4. kép).

Ez idő alatt sokszor volt beszélgetésünk témája a magyar népdal, népzenei lemezeket kaptam tőle, könyveket, sok különnyomatot... Ő ismertette meg velem Olsvai Imre, Dobszay László, Paksa Katalin, Németh István munkásságát.

Volt egy különleges és igen hatásos tanítási módszere, amelybe most bepillantást nyerhet az olvasó. Amikor a keze ügyébe kerültek a gyűjtőlapjaim, grafitceruzával bejegyezte a lapokra az észrevételeit. Például éppen azt, hogy a dallam nem népdal, de szép a szövege (5. kép).

Gyakran jelölte azt, hogy szép vagy csúnya egy dallammenet, vagy egy fordulat, s ezután nekem magamtól kellett rájönnöm a „miért”-re (6. kép). Persze, ha nem tudtam kideríteni a miertet, később megmagyarázta bármelyik megjegyzését.

Néhány szóval tudott fontos tényeket közölni. Az egyik dallamnál ötletes, hatásos módon arra figyelmeztet, hogy az első két sor tercváltása nem magyaros fordulat (7. kép).

Féldallam esetén fölvezolta a teljes dallam lehetséges formáit, de azt is megjegyezte, hol keressem azokat (8. kép). Előfordult az is, hogy a gyűjtőlapomon lekottázta a teljes dallamokat. S persze, minden lapra szorgalmasan, példamutató módon beírta az általam kényelemből kihagyott (magától értetődőnek vélt) adatokat.

Végezetül következék „távoktatásának” másik módja. Féltve őrzöm azt a régi levelezőlapot (9. kép), amelyet egy féldallam kapcsán írt Bodor Anikó, s miután teleírta hasznos adatokkal, útbaigazításokkal az egész lapot, megjegyezi, hogy *nem sokat tudott informálni, de hátha hasznát veszem*. Egyéniségét a nagy tudás, a derűs világszemlélet mellett a szerénység jellemezte.

Mindig, mindenhol a „*Csak tiszta forrásból!*” elvet képviselte, ezt a szemléletet igyekezett belénk plántálni. Köszönjük!

KÉPEK

1. kép. Bodor Anikó, középen, az 1970-es években (a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet archívumából)

*Lánya a borbélyba vetett
széles reménysejtem jelét*

TISZABÓL A DUNÁBA FOLYIK A VÍZ ...

Egy népdalvetélkedő dalaiból

Osszeállította: Bodor Anikó

A dalok lejegyzését Bodor Anikó végezte

A szöveg fonetikus korrekcióját

Tripolsky Géza végezte

Gyűjtötték:

BA Bodor Anikó

BG Bodor Géza

BB Dr. Burány Béla

TG Tripolsky Géza

"Akkik örömeiket lelik majd ezekben a dalokban,
ezekben a versekben, gondoljon meg-meg-
újuló hálával azokra, akik ezt a kincset any-
nyi vihar és viszontagságon keresztül szá-
munkra megőrizték ..." *a magyar folklór népeire*

Bartók

2. kép. Ajánlás 1979-ben

Bodor Anikó

VAJDA SÁGI MAGYAR NÉPDALOK

Kedves Kónya kollégámnak
halálával, szeretettel és bizako-
dással, hogy a népzenevel még
foglalkozik a jövőben is.

Bodor Anikó

Zurban, 1997. szeptember 3-án

"A falu megmentette a tradíció'
folytonosságát. A mi dolgunk
ahinni tőle és tovább építeni.
A hűznek nem szabad kialudni."

Kodály (Visszatekintés II. 20.)

3. kép. Ajánlás 1997-ben

Bodor Anikó

VAJDASÁGI MAGYAR NÉPDALOK III.

Párosítók, lakodalmások, szerelmi dalok

Kónya Sándornak, harostárs-
sáimnak a népzene rögz. berkeiben.
Pródi) fűző
Zenta, 2003. novemberében

Forum Könyvkiadó, Újvidék
Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta

4. kép. Ajánlás 2003-ban

112 1375. rept. 28 Csóka K 233 Mósolat 20 B₃ 15 J 6 8 1-3 AA 13 A dír

SZÜCS YAKOVNA LÓCZI ROZÁLIA (1921)
9. lej. Kónya Sándor

Rubato

1. Tűz-ker nem-ten va-zs-je-é

Meg-nyílt az ég ki-tu je-é

Ra-gyog-tak rám a csil-la-gok

Mert tud-ták hogy át-va va-gyok

2. Erdő, mész, vad ligetek
De sokat jártam beunetek
De sok napot éjszakákkal
Tölthetek el kújdóssal.

3. Biztosít egy ábra mader
Pinden erdővel leskél
Nagyon kújdóssal a szék
Ritkor olyan ábra szék.

4. Édesanyám édes keze
Későre já más keze
Későre is sárga is
Néha-néha pánasz is.

nép mörp
dallam népies mörp

5. kép. Bodor Anikó bejegyzései a gyűjtőlapon

86-ek t. 16
[53]
[62] Csokor Rikszart Lajos - 1899
Gy. lej. Könyv Sínai ✓
Kézirat 27A20
1 [5] 5
11, 11, 20, 11
AA BA
B2-1
1-10

gizarto ghariparanda al=96

1. Ha-di-u-jó myga zen-jer bō-zē-pér
d'-rai-tō-xā all-a-ho-jō bō-zē-pér
" d'ra-tō-xāt be dell-dj-wi na jo-wet apart-wēt-tē wi dell-dt-wi
Hagy tud-jan - kis au-ff - com be-sill-wi

2. Pálosorostul a wrotani kigatut
Föl is fűzeték nemsetőrege mallepiát
Püfletingja (ja) fűzetek értijje de magyon larsorowren uxi, uxi
Kotom érij ne sokbat bō-lé menne dui.

6. kép. A zenei fordulat szépségére vonatkozó bejegyzés

169 1947 Jan. 29
Fidelity
13. karkkta

Libretto: 29B30
Kis Mihály - 1896 (Maha)
Gyöngi, legyezt: Kolya Sándor

1 [63] T
14, 11, 14
(14)
A B B A
#VII - B

giants 2 = 94 B3

Magy a go-zo ti-py-ro-poz an-uk a be-re-be
Nem-ze-ti arx-lo ny-erke kei be-lo' ti
Nem-ze-ti arx-lo arx-x-leuti-hay
Nem-so-kei-ra hi-bo-rti-ba jo-jok, ba-bany men-ni

Georgina
Gyöngi Mihály

7. kép. Tercváltó sorokra vonatkozó bejegyzés

122/5 Csokke (Pezmán) 1975. sept. 22.
 9. lej. Kólya (Sándor)
 J ~ 120 GTG/András

Mezőtet 21A18

5 [2] 4
 7, 9, 8, 11
 ABCD
 BA
 ad AABA
 ?
 var AA'BA

B₃

1. Ter a na-tos hon-rá-dok
 Egy-től - a-gyig ta-za gyé-re kek
 Nin-csen pár-já, van-ba-bá-já
 sza-bad ka-ji na-tos hon-véd ba-bá-nak.

2. Kelektünköninába
 Harcol díj-el-mekkel a od'ba
 Nincsen ... stb.

3. Károly király szereti
 Mégis küldös hallá'zati
 Nincsen ... stb.

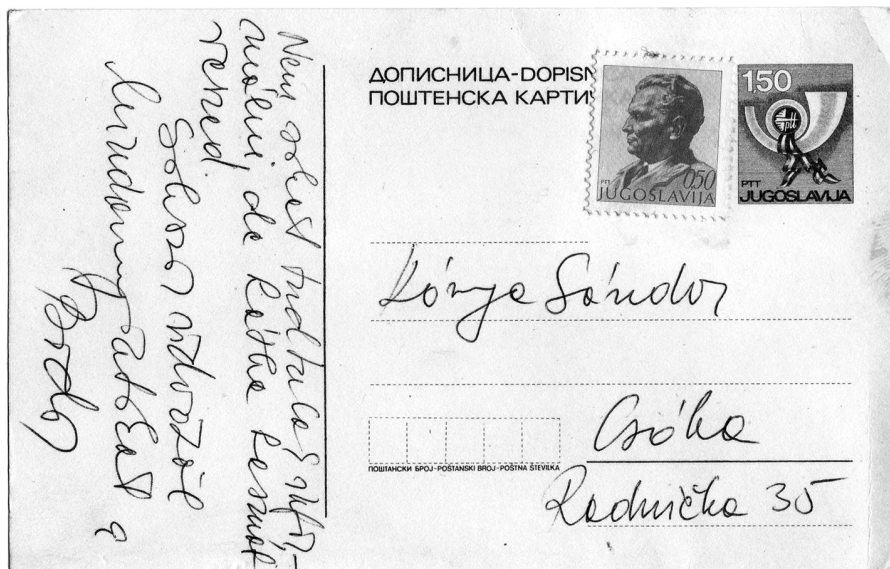
var: 1.

Kálmáryal nincs változat

szimf.: pulicki

B₃

8. kép. Féldallam megjelölése

Kedves Szabolcs! Zenta, 1980. nov. 18-án
A magyar daltól valóban csak fél,
egyszerben magyar: Járdeányi II 46/ro-
konsival -48,49,50 epnt). Ugye, feldallam
Ként a két mindanny 60. lapán/Le az ne-
ked magyar) Tényleg pentatons, de teljes
dallamúban is az. Ugye, ne, ne, ne, feldel-
lameként is előfordul. (Zenta a gyűjtés a két
mindanny) A zent daltól tényleg furcsa,
de a daltól emelkedet nagyon az öngyűlö-
dallamúkra is, meg lehet, hogy valami katon-
művelés, nyelvi, idevalósi alaculat.
Nem lehet, való, de azból mondani, főt-
am az tényleg esetleg lehetne.

9. kép. Levelezőlap Bodor Anikótól egy féldallam kapcsán

IRODALOMJEGYZÉK

- BAKONYI Béla 1981. *A szántói széles utca. 77 abaiújszántói és sárazsadányi népdal*. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum
- BALOG Gyula – KÓNYA Sándor 1978. Császár Mundérjában. Katonadalok. In: *Hungarológiai Közlemények* 35. 85–97.
- BERECZKY János 2007. Ál-régi és ál-új stílusú dalok. In: *Zenetudományi dolgozatok 2006–2007*. 171–191.
- BERECZKY János 2013. *A magyar népdal új stílusa. I–VI*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- BODOR Anikó 1977. Az Árgirus nóta dallama környékünkön. In: *Híd, január* 89–106.
- BODOR Anikó 1978. *Tiszából a Dunába folyik a víz... Egy népdalvetélkedő dalairól*. Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési–Oktatási Központ
- BODOR Anikó 1979. Egy trubadúrdal és népzenei emlékei. In: *Híd, február* 202–234.
- BODOR Anikó 1997. *Vajdasági magyar népdalok. Lírai dalok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- BODOR Anikó 2003. *Vajdasági magyar népdalok III. Párosítók, lakodalmasok, szerelmi dalok*. Újvidék/Zenta, Forum Könyvkiadó/Thurzó Lajos Közművelődési Központ
- BODOR Anikó 2015. *Széles a Duna. Kupuszinai népdalok*. Zenta/Újvidék, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet/Forum Könyvkiadó Intézet
- BORSY István – ROSSA Ernő (szerk.) 1953. *Tiszán innen, Dunán túl. 150 magyar népdal*. Budapest, Zeneműkiadó
- BURÁNY Béla 1969. *Két szivárvány koszorúzza az eget. 142 népdal Zentán és vidékén*. Zenta, Zentai Múzeum
- BURÁNY Béla 1977. *Hallották-e hírét? Pásztordalok, rabénekek, balladák*. Újvidék, Forum Könyvkiadó
- GÖMÖRI Jenő 1918. *A nagyháború katonanótái*. Budapest, A 12. cs. és kir. gyalogezred Rokkant Alapja
- JÁRDÁNYI Pál 1977. *Magyar népdaltípusok I–II*. Budapest, Editio Musica
- KISS Lajos 1982. *Gombos és Doroszló népzeneje*. [A kéziratot gondozta Bodor Anikó.] A jugoszláviai magyar népzene tára. 1. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
- KÓNYA Sándor 1976. Katonadalaink és az aktualizálás. In: *Hungarológiai Közlemények* 28. sz. 59–106.
- MNT VI
- KÓNYA Sándor 1973. *A magyar népzene tára VI. Népdaltípusok I*. Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó
- SÁROSI Bálint 1973. *Zenei anyanyelvünk*. Budapest, Gondolat Kiadó
- VARGYAS Lajos 1981. *A magyarság népzeneje*. Budapest, Zeneműkiadó

About Semi-Melodies with Anikó Bodor

It has been almost ten years that Anikó Bodor, a prominent researcher of Hungarian folk music in Vojvodina and one of the dominant figures of the folk music movement is not among us. In memory of her, the Durindó and Gyöngyösbokréta Festival Councils established a folk music award in 2011, which has been awarded every year since then. This writing is also a tribute to the memory of Anikó Bodor, and it is also an opportunity for those interested in the half-melodies in the folk songs of Vojvodina to become acquainted with them.

Semi-melodies are often found in Hungarian folk music. Their perceptions have changed over time: at first, these reduced melodies were considered to be degraded versions; today, some semi-melodies are considered to have preceded the four melody-lines and may have been the original version. It is important for a folk music researcher to make the right decision for a particular melody before publishing it: does this version contribute to enriching our traditions, does it have a remarkable detail that is important in some way? Can it reach the audience in the original version or maybe supplemented? The practice of Anikó Bodor's handling of half-melodies should be exemplary: she always rejected the worthless and published the supplemented valuable version.

Keywords: Anikó Bodor, folk song, semi-melody, version

O polumelodijama sa Anikom Bodor

Takoreći deset godina Aniko Bodor, eminentni istraživač mađarske narodne muzike u Vojvodini i jedna od dominantnih ličnosti u pokretu za očuvanje narodne muzike nije više među nama. U znak sećanja na nju saveti festivala “Durindo” i “Đendešbokreta” osnovali su 2011. godine nagradu za narodnu muziku koja se od tada dodeljuje svake godine. Ovaj tekst je takođe napisan u znak poštovanja prema Aniko Bodor, a takođe je i prilika da se oni koji su zainteresovani upoznaju sa nekim polumelodijama Vojvodine.

Na polumelodije se često nailazi u mađarskoj narodnoj muzici. Tokom vremena menjalo se njihovo vrednovanje: u početku su te redukovane melodije smatrane degradiranim verzijama melodija. Za istraživača narodne muzike značajno je da donese ispravnu procenu određene melodije pre nego što ona bude objavljena. Treba proceniti da li određena verzija doprinosi obogaćivanju naše tradicije, da li poseduje određeni detalj koji je na neki način važan? Da li može da se prezentuje publici u originalu ili eventualno

u dopunjenoj verziji? Za nas treba da je primer koji sledimo način na koji je Aniko Bodor pristupala polumelodijama: bezvredne je odbacivala, a one koje su imale vrednost je prezentovala je dopunjene.

Ključne reči: Aniko Bodor, narodna pesma, polumelodija, verzija

Beérkezés időpontja: 2018. 11. 27.

Elfogadás időpontja: 2019. 11. 04.

FARKAS Lajos

· vallástörténész, a dunaújvárosi Intercisa Múzeum igazgatója
· igazgato.intercisamuz@gmail.com

KARANCS – KŐ – SEPSE

*Karancs – Kő – Sepse**Karanč – Ke – Šepše*

A határon túli magyarság legkisebb népessége – Szlovéniát leszámítva – a horvátországi Drávaszögben található. A betelepülő magyarság korán megállapodott ezen a bibliai bőséggel megáldott vidéken. A reformáció baranyai elindítója Sztárai Mihály laskói prédikátor, a hatalmas siklósi főúrnak, koronaőrnek, sőt királyjelöltnek, Perényi Péternek udvari papja volt. Művei nagy részét Laskón írta.

1576. augusztus 16-án és 17-én zsinatot tartott 40 református prédikátor Hercegszöllősen, hogy egyházi törvényeket hozzanak, s ezekkel szabályozzák a baranyai református magyarok életét. E zsinat több száz évre meghatározó jelentőséggel bírt, és hatása még ma is érződik mind az anyaországban, mind a Drávaszögben. Jelentősége abban rejlik, hogy itt iktatták be először törvénycikkbe az iskolák megalapításának szükségességét, és rendeletbe foglalták az egyházi anyakönyvvezetést is.

Kulcsszavak: Drávaszög, kereszténység, magyarságtudat, megtartóerő, örökös advent, megmaradás a szülőföldön

A trianoni békeszerződés Magyarország déli végeinek levágásával leválasztotta az anyaországi református egyház tiszántúli és dunántúli egyházkerületeinek legdélebbi és egyben anyagilag legelesettebb részeit is. A kisebbségi sorban élő délvidéki reformátusok kezdettől fogva a mai napig rászorulnak mások támogatására, ezért nem tudnak úgy segíteni egyházukon, ahogy szükséges lenne.

A határon túli magyarság legkisebb népessége – Szlovéniát leszámítva – a horvátországi Drávaszögben található. A Duna és a Dráva találkozásában elterülő területet nevezik Drávaszögnek, amely fekvése folytán a két nagy folyam ölelésében a népek és kultúrák választóvonalra volt a történelem folyamán. A betelepülő magyarság korán megállapodott ezen a bibliai bőséggel megáldott vidéken. Falvaikat a XII. század első okleveles említéseitől egészen napjainkig változás nélkül nevezi meg a magyarság (LÁBADI).

Az 1991-es népszámlálás ötven apró drávaszögi települést említ, ahol a magyarság zöme él. Legtöbben 1941-ben voltak: 24 145 fő. Fogytározásuk a magyar nyelvterületen viszont a legragikusabb lett, 1991-ben már csak 8956-an vallották magukat magyarnak. Az 1991-es háború csak tovább rontott a helyzeten, mintegy 3000 magyar hagyta el Baranyát (LÁBADI). A háború befejeztével a megmaradt, de igencsak megfogyatkozott magyarság nagy reményekkel kezdte meg a károk szanálását, és történelme folyamán nem először kezdett új életet saját szülőföldjén. Ez a legkisebb magyar közösség szenvedett a legtöbbet, s ha fogyatkozva is, de sikerült megmaradnia. Az egyik megtartó erő az egyház volt. A református lelkipásztorok, valamint a római katolikus plébánosok mindig a néppel tartottak, támaszai voltak a magyarságnak, osztottak sorsában. A református vallás nagy hatást gyakorolt erre a nemzetrésze, kultúrájára, gondolkodására és életére.

Három baranyai települést vizsgáltam: Karancsot, Kőt és Sepsét. Mindhárom községben a reformátusok vannak többségben, a lelkipásztoruk pedig a sógorom. Így személyesen ismerem sorsukat, közösségeiket, többször módomban volt osztolni örömeikben és bánatukban. Csodálatraméltó az a bizakodás, ami jellemzi őket, pedig egy kis magyar szigetet képeznek a nagy délszláv tengerben.

A kommunista rezsim alatt egyféle „szocialista nagybirtok” lett egész Drávaszög. Két nagyvállalat (az egyik belgrádi illetőségű) gazdálkodott az államosított földeken, nagyfokú segítséget nyújtva ahhoz, hogy a kommunista arisztokrácia egyik reprezentáns területévé váljék a halban, vadban és vízben oly gazdag baranyai háromszög. Sepsétől nem messze helyezkedik el a tökösi kastély, Tito számtalan vadászrezervátumának egyik központja. A szocialista időkben a magas szintű, nagy hagyományú szőlőkultúra leromlott, olcsó és rossz állami tömegborok kerültek ki e tájról (DOMONKOS 17).

Tanulmányomban megpróbálom bemutatni a drávaszögi magyarságot, pontosabban a karancsi, sepei és kői magyarságot. Horvátországi adatgyűjtésemben pedig a karancsi, kői és sepei református egyházi jegyzőkönyvekre, valamint az évente megjelenő Református Évkönyvre támaszkodtam, és így szakirodalmi kutatásokat végezhettem, felhasználva az egyházi levéltár forrásait.

1. FÖLDRAJZI FEKVÉS ÉS TÖRTÉNELEM

Karancs, Kő és Sepse a mai Horvátország területén, a Baranyai háromszögben, pontosabban a Drávaszögben található. Ez már 60-80 ezer éve is emberlakta hely volt. A kő- és rézkori kultúra első leletei már i. e. 25 000 tájáról előfordulnak. Négy évszázadon át volt részese Baranya is az antik

világbirodalom jólétének és civilizációjának. A római hatalom fokozatosan gyengült a betörő barbár népekkel vívott csaták folyamán, sőt egy 17 évig tartó pestis is megtizedelte a baranyai lakosságot. Attila hunjai 441 körül szerzik meg ezt a vidéket (BARANYAI 16–21). A honfoglaló magyarok a 10-11. századra tehető megtelepedésük során a Drávaszögben szlávok és avarok töredékeit találják, de ezek nagyon gyorsan beolvadnak a többségi magyarságba. Feltételezhetjük, hogy a csúzai templom, fenn a parton, a római Burgus helyén épült, a hercegszöllősi református templom pedig, mely uralja az egész vidéket, a római Castrum alapköveiből nőtt ki – valószínűleg a 4. században. Közélemben volt a rómaiak dunai kikötője, ahol a 60-as években előkerült egy római házi istenszobor (mely eltűnt a vörösmarti múzeumból). Laskón is volt római erődítmény, a mai templomdombon (FARAGÓ). Itt a református templom egyik része a római erődítmény vagy szentély alapkövein fekszik. A templom déli oldalán megtalálták a tábor hajdani tűzhelyének maradványait. Római pénzek, urnák, katakombák, pecsétgyűrűk, téglák kerültek ki a föld alól. A legérdekesebb egy fogadalmi kő, amelyet a templom északi oldalába építettek be. Őshonos magyar lakosság leszármazottai ma Vörösmart, Csúza, Sepse, Kő, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Laskó és Várdaróc községekben élnek a később bevándorolt magyarsággal együtt. Ezek a falvak talán azért vészelték át a történelem viharait, mert a Duna árterülete és a Báni-hegy védelmet nyújtott számukra. Az itteni népek múltját kutatva a török defter a legszavahihetőbb, legkevésbé részrehajló okmány. Ennek az adókönyvnek a *Baranyai haza* című fejezetéből, az 1554-ben összeírt lajstromból kitűnik, hogy a Drávaszög minden magyar faluja megvan, s más nemzetiségűek még nincsenek. A hódoltság első évtizedeiben a szegények nem fizettek adót, nem is tartják őket nyilván az adóösszeírásokban. Az 1570-80-as években viszont már majdnem minden családfő köteles adót fizetni. A defterekből kitűnik, hogy itt még jelentéktelen a délszláv beköltözés. A török uralom utolsó évtizedeiben szerbeket telepítenek a Drávaszögbe, hogy legyen, aki megművelje a földet (BARANYAI 89). A tatár- és a török-dúlást követően Kő, Karancs és Sepse szinte teljes mértékben magyar anyanyelvű lakossága újjáépíti a három települést. A török veszedelem elmúltja után a magyar lakosság főleg Bácskából, de Kiskunhalasról, Hódmezővásárhelyről és a Sárköz vidékeiről érkezett. Érdekes, hogy a török elől például Kiskunhalasra menekült baranyaiakat, amikor visszatértek szülőföldjükre, több halasi lakos is elkísérte, és letelepedtek ezen a vidéken.

Ezekben a zivataros időkben Baranyából indult el egy országos hatású szellemi mozgalom: a reformáció. Az új hit szervesen érintette mindhárom települést, akárcsak Baranya jó részét is. A reformáció baranyai elindítója Sztárai Mihály laskói prédikátor, a hatalmas siklői főúrnak, koronaőrnek,

sőt királyjelöltnek, Perényi Péternek udvari papja volt. Művei nagy részét Laskón írta, Karancstól, Kőtől 30 kilométerre. Itt született meg a XVI. század magyar irodalmának egyik hitvitázó drámája: *Az igaz papságnak tiköre* (Magyaróvár, Huszár Gál sajtóján, 1559). Sztárai Laskón iskolát is vezetett, így az egész Drávaszögből odaseregülő diákjaival előadhatta darabjait, ezáltal Baranya magyarsága akkor találkozhatott először az élő magyar irodalommal. Sztárai elkötelezett író is volt, ezt azok az irodalmi viták is bizonyítják, amelyeket a kor másik kimagasló alakjával Méliusz Juhász Péter tiszántúli tudóssal folytatott. Méliusszal ellentétben Sztárai felekezeti szempontból mindvégig megmaradt Luther álláspontján. Egy biztos: a Drávaszögben és így Karancson, Kőben és Sepsén sem alakulhatott volna ki a református vallás, ha nincs Sztárai Mihály. Őt Laskón és a Drávaszögben Szegedi Kis István, az országos híró lelkész, sőt teológiai körökben Európa-szerte ismert író követi, aki még tevékenyebben terjesztette Luther hitét és nézeteit.

A reformáció műveként emlegetik a XVI. században alapított vörösmarti gimnáziumot, melynek története szorosan összefonódik Baranyában a reformáció eseményeivel. E gimnáziumnak vannak karancsi, sepei és kői tanulói is. Ezek a tanulók később visszatérnek településükre, és otthon befolyásos emberek lesznek, akik nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a református hit gyökeret verhessen e három faluban, ezek Beythe István (1532–1612) lelkész és tanító, Kákonyi Péter prédikátor és költő. A vörösmarti iskola mintegy száz évig működhetett zavartalanul. Változó hírék, sőt változó fokozatúak voltak akkor ezek a református iskolák, attól függően, hogy milyen átadóképességűek, műveltek és lelkesek voltak a tanítói. A római, görög nyelvi és a műveltségi képzés volt túlsúlyban minden egyéb tantárgy fölött. A legnagyobb, sőt egyedüli szakképzési cél a lelkésszé való kiképzés. Amikor ez sikerült, az iskola főiskolai szintre emelkedett.

1576. augusztus 16-án és 17-én zsinatot tartott 40 református prédikátor Hercegszöllősen, hogy egyházi törvényeket hozzanak, s ezekkel szabályozzák a baranyai református magyarok életét. Hercegszöllős Sepsétől és Kőtől 7, Karancstól 5 kilométerre van, így e települések lelkészei is részt vettek rajta. E zsinat több száz évre meghatározó jelentőségű lett, hatása még ma is érződik mind az anyaországban, mind a Drávaszögben. Jelentősége abban rejlik, hogy itt iktatták be először törvénycikkbe az iskolák megalapításának szükségességét, és rendeletbe foglalták az egyházi anyakönyvvezetést is (BARANYAI 170–171). E három településről azután országos híró teológusok kerültek ki, mint pl. Beythe (Böythe) István, aki Batthyány Boldizsár udvari papja, majd később az egységes magyar protestáns vallások püspöke lesz. Jelentős az irodalmi munkássága is.

A lakosság összeírására 1696-ban került sor, a török hódoltság után. Az egykori Baranya területén 260 község maradt, mindössze 40 százalékáa a

hódoltság előtti településeknek (BARANYAI 205). A Dráva és a Duna összefolyásánál elterülő Drávaszög voltaképp két, dél-baranyai magyarok által (is) lakott tájat jelöl. A kiterjedtebb az ún. Külső-Drávaszög, mintegy 2-26 faluja nyugatabbra esik, érintkezik az Ormánsággal, ellenben a Duna vonalát szorosabban követő 10 községre zsugorodott Belső-Drávaszög falvakkal el van szakítva a népesebb társától (az eszék–budai hadiút mentén a törzsökös magyarság kipusztult). E kisebb Belső-Drávaszög nevét korábban Drávaköz, sőt Drávazug népi eredetű névvel is emlegették, de a szakmai és népi Drávaszög elnevezés bizonyult legnépszerűbbnek, és az erőltetett műnév, a Baranyai háromszög végleg ki is szorult a tudományos és köznyelvi szóhasználatból (KATONA). Ez a csöppnyi Belső-Drávaszög maga is két egyenlőtlen részre oszlik, az északnak félnépi neve Hegyalja, melyhez Vörösmart, Csúza, Hercegszöllős, Sepse, Kő és Karancs tartozik. Hegyalja magyar és részben délszláv lakossága a középkor derekától folyamatos, a török után, a 18. században, német és újabb délszláv telepések is érkeztek, de a II. világháború után a németek nagyobb részét kitelepítették. Hegyalja korábban polgárosodott, mint a külön Alfaluk névvel illetett déli rész, ahová az északiaknál régiesebb, hagyományosabb Laskó, Várdaróc, Kopács és Bellye tartozik. Valaha a két rész nem is szívesen házasodott össze, és belső határuk a Maláka patakot nevezték meg (KATONA).

A XVII. század végén már 286 település létezik, ebből 192 magyar, 68 szláv, 3 német, 23 vegyes, főleg magyar és szláv lakossággal. 1720-ban a nevekre alapozva írták össze a nemzetiségek számarányát a következőképpen: 71,52 százalék magyar, 25,02 százalék szerb, 3,465 százalék német. Karancson a magyarok aránya meghaladta a 90 százalékot, Kő és Sepse pedig szinte teljes mértékben magyar ajkú volt (BARANYAI 205–210). Karancs híres szülötte ebből az időből Karantsi János zeneértő prédikátor volt, aki a mai napig mély nyomokat hagyott a karancsiak éneklési szokásaiban: Karancson mindig valamivel gyorsabb ütemben éneklük a zsoltárokat, mint másutt. Egy 1717-es püspöki birtoklevélre hagyatkozva megállapítható, hogy Sepse és Kő Savoyai Jenő úgynevezett bellyei uradalmához tartoznak, Karancs lakosai pedig a veteráni uradalmak jobbágysai. A termelési adatokból kitűnik, hogy a korábban betelepült németiség agrártechnikája nem múlta felül a magyarét. Érdekes, de eredményük holdanként igen gyakran alacsonyabb, mint a magyar paraszté, pedig mint Jozef Pager, a bellyei birtok adjunktusa 1824-ben kifejti, a svábok kétségtelenül a legszorgalmasabb, legrendesebb jobbágyok, háztartásuk rendezett, s jól táplálkoznak. Erkölcsei kultúrájuk magasabb szintű lenne, ha gyermekeiket rendszeresen küldenék iskolába. A magyarokról azt írja, hogy szívesen dolgoznak, de nem túl serények. Kézírási könyve nemrég került elő a bellyei erdőgazdaság irattárából

(BARANYAI 219). Mezőgazdasági eszközeik vasból készülnek mind a németeknek, mind a magyaroknak, és az eszéki piacot látták el élelmiszerrel. Savoyai Jenő halála után a bellyei uradalom – benne Sepse és Kő – Habsburg kézre kerül, és ezzel felgyorsul a Rajna menti németek betelepítése.

2. A TEMPLOMOK

A templom építése mindig erején felül igénybe vette a gyülekezetet. Az első református templomok anyagairól keveset tudunk. Elbeszélések alapján megállapíthatjuk, hogy a karancsi, kői templomok falát vesszőből fonták, és sárral tapasztották be. Téglafalú templomokat csak a XVIII. század második felétől kezdenek építeni. A téglát az egyháztagok vetették és égették ki. Szállításkor láncot alkottak, hogy mindenki kezén végigmenjenek a téglák. Karancson 1816-ban építettek téglából 800 férőhelyes templomot, mégpedig úgy, hogy a régi kis templom köré és fölé kezdték építeni az újat, és amikor ez elkészült, az új templomajtón keresztül egyszerűen kivitték a régit. A karancsi templom hajójának végén látható egy félhold alakú kopja, mely megvédte a református templomot a portyázó töröktől, és érdekes, hogy míg a török nem engedélyezte a szilárd építőanyagból készült keresztény templomok építését, mert erősségeket látott bennük, addig a karancsi templom építőanyagát nem firtatta, lehet, hogy a félholdas kopjának köszönhetően. Az 1816-ban elkezdett templomépítést 1821-re fejezték be, nagyobb mértékű javításra 1852-ben került sor. Az egész tetőszerkezetet újjáépítették szlavóniai tölgyfából, és cseréppel fedték le, 1600 forint értékben. 1861-ben és 1869-ben villámcsapás érte a tornyot, a keletkezett kár jelentős volt. Ekkor szerelték fel az első villámhárítót, majd 1883-ban ismét lényeges javításokat végeztek, és mindezt megismételték 1926-ban és 1933-ban. A templom hossza 13, szélessége 6, magassága 5,1 öl, azaz 25, 11,4 és 9,7 méter. A toronyban 2 harang szól, a kisebb 3 mázsás, a nagyobb több mint 5, csak a kalapácsa 25 fontot nyom. A harangot 1879. április 30-án helyezték fel a toronyba. A templomok végfalain levő karzatok belül oszlopokra támaszkodnak, kívül viszont a falakra. A régi famennyezet kazettái, másodfunkcióban a karzatok mellvédjére és aljára kerültek, valamint a templom piacát övező padoszlopok elé.

Sepsén az első templom az 1600-as évek első felében épült, lenn a völgyben, de 1803-ban leégett. Ezután a mai templomot a dombtetőn építették fel. Sok-sok lépcső vezet fel hozzá, ahonnan az egész falut lehet látni, ám távolabbról nézve a tornya rejtve marad. 1856-ban a tornyot újból bádogozták, alatta kicserélték a deszkaborítást, és a templom falait kívülről és belülről is kimeszelték 3301 váltóforint értékben. 1866-ban és 1877-ben a toronyórát

javították meg, amelyet 1816-ban szereltek föl. A régi templom megrepedt harangja helyett a sepei egyház újat, egy ötmázsását öntetett, 1827-ben pedig Fudit Henricus Eberhard Pestini harangöntőnél egy kilencmázsását rendelték 1568 forint értékben. Az itt élő nép úgy tudja, hogy falujukat azért nevezik Sepsének, mert senki sem találta meg, hisz a völgyben bújik meg, erdőkkel körülvéve. Nevében kétszer is benne van a *se* szó: se itt, se ott nem volt. S a régiségben – Lábadi Károly néprajzkutató szerint –, hogy könnyebb legyen kimondani a *se* szót, elkezdtek Sepsének nevezni.

A szájhagyomány azt tartja, hogy Kőnek nádfedelese temploma volt, s amikor leégett, akkor építették a mostanit. A kői gyülekezet jóval később szerveződött, mint a környező egyházközségek, a török kiűzése után 1698 táján. Templomukat 1710-ben kezdték építeni, 1885-ben már 3 harangjuk volt, melyeket 1720-ban, 1830-ban és 1877-ben öntöttek. Mára csak kettő maradt. A torony építése 1877-re tehető, és bádoggal borították be. A kői templom a második világháború alatt igen megrongálódott. A tornyot szétlőtték, falán több négyzetméternyi rés tátong, padjait koporsódeszkáknak használták föl. A templomot a kisebb-nagyobb tatarozások után 1983-ban újíttatták fel. A kői református hívek a torony bádogborításának festését vállalták, a többi részét szakemberek vakolták, és időálló festékkel vonták be. A templomtető hibáit is kijavították. A paplak külső és belső festése is megtörtént. A munkálatok ára anyaggal együtt 300 ezer dinár volt. E nagy munkához nem kért, de nem is kapott segílyt a kői gyülekezet. Önerejéből végezte el a teendőket. Tíz évvel később a szerb megszállás alatti rongálás következtében megsérült templom felújítása nagyjából annyiba került, mint 1983-ban, de a teljesen elszegényedett lakosság már csak hathatós magyarországi segítséggel tudta elvégeztetni a munkálatokat. Az általában kelet-nyugati tájolású templomok belső terét a templom piaca osztja ketté. Innen az épület hosszanti tengelyében széles utak vezetnek a végfalakig, a kettéosztott padoszlopok között, melyek a nyugati végén hosszabbak, több sorból állnak. A középső tér hosszanti oldalán, a fal mentén van a szószék a papszékkal. A piac közepén, az épület belső terének centrumában áll a leterített úrasztala, közepén a Bibliával. Mellette virágváza, nyáron friss vágott virággal, télen búzacsokorral. Művirágot nem visznek be a templomba, arra utalva ezzel, hogy Jézus Krisztus él. A karzaton, az orgona melletti rövid padokból álló padoszlopnak „kanászpád” volt a neve, a vele szembeni karzaton lévő kettős padoszlop a karzati főhely. A templomba való menetelkor az együtt érkező csoportok a templomajtóban szétváltak és mindenki ment a maga helyére. Valamikor a községi előljárók a községházán gyülekeztek és a bíróval az élen vonultak az istentiszteletre. A presbitereket a kurátor vezette be, az utóbbi időben a lelkész. Az ülésrend szabályozva volt, a kisfiúk

– a lányokhoz hasonlóan – az asszonyok padjában ültek, később a férfiaknak kijelölt helyeken a földszinti padoszlopokban. Az előljáróság a keresztpad első sorában ült, a presbitérium pedig mögötte. Míg a mai Vajdaságban a református templomokban az istentiszteleti ülőhelyek kijelölése vagyon szerint történt, addig ez Baranyában nem volt jellemző. A társadalomban uralkodó törvényszerűségek a gazdasági helyzet függvényei. A Drávaszögben, így Karancson, Sepsén és Kőben a falvak kishatárúak, földjeik kevésbé termékenyek. Itt nem alakulhatott ki olyan méretű rétegződés, mint az Alföldön. A szerény lehetőségek azonban nem jelentettek elmaradottságot. Az bizonyos, hogy a családon belüli, de így a társadalmon belüli státusváltást követő templombeli helyváltoztatást, az erkölcsi közgondolkodást jó irányba befolyásolták. Mindenkinek az ösztönebe vették, hogy hol a helye, mi a szerepe, milyen kötelezettségei vannak családjá, s ezáltal az egész faluközösség javát szolgálva. Ma már nem ragaszkodnak mereven az évszázados ülőrendhez, igaz, nagy eltérés sincsen. Most is külön ülnek a férfiak és a nők. Az úrasztalától jobbra a férfiak, balról a nők foglalnak helyet. Az úrasztalával szemben pedig a presbiterek és az egyház számára fontos vendégek.

3. KIEMELKEDŐ EGYÉNISÉGEK

Hogy Baranyában a mai napig élnek magyar anyanyelvű reformátusok, az a többi között olyan kiváló teológusok segítségének köszönhető, mint Ágoston Sándor püspök, aki a trianoni szerződés értelmében elszakított területeken a sok nehézség ellenére megalakította a Jugoszláv Református Keresztyén Egyházat, biztosítva a délvidéki magyarság megmaradását. Ágoston Sándor, aki a bácskai Bácsfeketehegyen született, 1882-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián végzett, majd Kórógyra és Eszékre került lelkésznek. 1921-től szülőfalujába ment vissza. 1922-től alesperese, 1928-tól főesperese, majd 1933-tól püspöke volt a jugoszláv református egyháznak. Szívügyének tartotta a drávaszögi magyar reformátusok boldogulását. Erejéhez mértén nagyon sok segítséget nyújtott Karancsnak, Kőnek és Sepsének is. A több nyelven kiválóan beszélő püspök igazi diplomata is volt. A második világháborút követően személyesen kért kihallgatást Tito jugoszláv elnöktől, és közbenjárására a délvidéki magyarok elkerülték a legszörnyűbb tragédiákat. 1960-ban halt meg.

A másik nagy egyénisége a baranyai reformátusoknak Hájek János református esperes, aki a bánáti Nagyszerezen született 1936-ban, egy egyszerű földműves család harmadik gyermekeként. Teológiai tanulmányainak befejezése után Pacséron volt segédlelkész, majd Karancsra, Kőbe és Sepsére neveztek ki lelkipásztornak. A szlavóniai-baranyai egyházkerület esperese lett

1986-ban, és ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte. Különösen fontos volt helytállása a háborús időkben, szintén higgadt és megfontolt modorával, jó tárgyalókészségével nagyon sok magyart megmentett a pusztulástól. Igazi támasza volt a baranyai magyarságnak, nemcsak a reformátusoknak, hanem mindenki másnak, aki segítséget kért tőle. A legnagyobb menekültáradatban kijelentette a csüggedőknek: „Veletek maradok, és én leszek az utolsó magyar, aki elhagyja Baranyát.” Pedig nem magyarnak született, a magyar nyelvet is csak 12 éves korában tanulta meg. A nemzetisége cseh volt. 1997-ben hunyt el. Temetésén megjelentek a magyar reformátusok és katolikusok mellett a szerbek, horvátok és bosnyákok is. Hat év háborúást követően koporsójánál találkoztak az addig szemben álló felek, menekültek és itthon maradtak, üldözöket és üldözötteket. Hájek János valamennyi baranyai lakos tiszteletét kívívta, úgy élt, ahogy a Bibliából tanulta és tanította, még halálával is az emberek közötti megbékélést szolgálta.

4. SZABADSÁGHARC, TRIANON, JUGOSZLÁVIA, HORVÁTORSZÁG

Az 1848-49-es szabadságharcot a magyar lakosság lelkesen támogatta, a három település tevékenyen részt vállalt az osztrákok elleni harcban, de a Drávaszögben komolyabb összetűzések nem történtek. A XIX. század második fele békésebb korszak volt. A technikai fejlődés, a civilizáció előrehaladt, a jobbágy felszabadult. A bortermelő vidékek gazdasága felvirágozott, Kő, Karancs és Sepse szőlősgazdái már meghatározó szerepet játszottak nemcsak településük, hanem az egész térség életében. Ekkor épültek fel a mai napig híres parasztkúriák. Kezdték hazatérni az emigrációból a volt 1848-as szabadságharcosok. A legismertebb Ács Gedeon, Kossuth Lajos lelkipásztora, aki elkísérte Kossuthot Törökországba és Amerikába is. Hazatérése után Csúzán lett lelkész, de prédikált Sepsén és Kőben is. Az első világháborút lezáró béketárgyalások kapcsán a Drávaszög a Szerb–Horvát–Szlovén, majd később a Jugoszláv Királysághoz került.

1918. november 25-én az újvidéki szerb és horvát nagygyűlésen határozat született e területeknek a szerb királysághoz való csatolásáról, majd rögtön ezután kimondták csatlakozásukat a Szlovén–Horvát–Szerb Államhoz, melyet Zágrábból irányított a Nemzeti Tanács. Itt valójában két ellentétes határozat született, melyek lényegtelennek váltak, amikor 1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. Baranya megyének nagy része tehát szerb megszállás alá került. 1922. február 20-ától április 3-áig a határt kijelölő bizottság Eszéken állomásozott, feladata pedig a mai határ kijelölése volt. Ekkor került a Drávaszög 34 helysége a Szerb–Horvát–

Szlovén Királysághoz. Az országot 1929-ben bánságokra osztották. A közigazgatásban a hivatalos nyelv a szerb lett, még ott is, ahol szinte a teljes lakosság magyar anyanyelvű volt (FARAGÓ).

A magyar reformátusok is elszakadván az anyaországtól, magukra maradtak. Karancs, Kő és Sepse református magyarjaival senki se foglalkozott, sőt az a veszély is fennállt, hogy templomaikat, imaházait és az egyházi termőföldeket is elveszítik. Az új jugoszláv hatalom nemzetközi szinten ígéretet tett a nemzeti kisebbségek jogainak a biztosítására, a gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. A római katolikus vallású magyar kisebbség még valamilyen formában számíthatott a Vatikán védelmére, de a magyar reformátusok semmilyen oltalomban nem reménykedhettek. Az uralkodó Karađorđević dinasztiához tartozó Péter, majd fia, Sándor király nagyszerb törekvéseibe nem fértek bele a magyar reformátusok. Ellenséget, megbízhatatlan elemeket láttak bennük. Az itt élő magyarság 1918 végén olyan államba került, amelyben a horvátok és szerbek által a magyarellen es elnyomás és asszimilációs törekvések végre legfelsőbb szintre emelkedhettek. A katolikus papokat, református lelkészeket, tanítókat kiűzték az országból, a nagybirtokokat felosztották, tulajdonosaik nagyobb része Magyarországra menekült, s több mint 15 ezer magyar az Egyesült Államokban telepedett le. Ugyanakkor megindult a szláv népesség szisztematikus betelepítése a magyarlakta településekre. A hatalomváltás inkább a városi magyarságot érintette érzékenyen, hisz tisztviselők, hivatalnokok, értelmiségiek voltak, akiket elűldöztek, vagy akik önként távoztak. A falusi térségekben, így Karancson, Kőben és Sepsén kevésbé csökken a magyarság száma, de a csökkenés így is jelentős volt. Míg 1910-ben 25 településen lakott ezernél több magyar, addig 1921-re már csak 12-ben. A vizsgált területen az első használható adatokat közlő népszámlálást 1890-ben végezték, mert az 1850. évinek az adatait részletes területi bontásban nem ismerjük, az 1869. évinél pedig nem kérdeztek rá az anyanyelvre vagy a nemzetiségre. Az 1890-es, az 1900-as és 1910-es népszámlálások azonos módszerrel készültek, a lakosság anyanyelvét és vallását kérdezték, és az adatsorokat községsorosan publikálták. A környező országokban sokszor támadott 1910-es népszámlálásnál meg kell jegyezni, hogy Horvátországban a kérdezőbiztosok horvátok voltak, s a teljes feldolgozást a zágrábi Statisztikai Hivatal végezte, így a magyar anyanyelvűekre vonatkozó adatok szándékos torzítást bizonyosan nem tartalmazhattak. Ezeknél a népszámlálásoknál egyébként külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok. Az impériumváltozást követően az első délszláv népszámlálást 1921-ben hajtották végre: anyanyelvre és vallásra kérdeztek rá, s az adatokat községsorosan is publikálták. Szerencsétlen dolog, hogy politikai okokból a szerbek és horvátok csak ösz-

szevontan (szerbhorvátokként) szerepeltek. A következő, 1931-es népszámlálás adatait csak bánságokra összegezve publikálták, ezért ezek az adatok a mai területegységekre átszámolhatatlanok (SEBŐK). Jugoszlávia 1929-ben történt megalakulásakor politikai, közigazgatási reformot hajtottak végre, az új területi egység a Bánság lett (MÁK). A Baranyai háromszög a Dunai Bánsághoz tartozott újvidéki székhellyel. A Dunai Bánság létrehozásával egy-egy közigazgatási egységben csökkent a kisebbségek száma, 385 ezer magyar került ide, csaknem ugyanennyi némettel és kétmillió szerbvel (DOMONKOS 54). A trianoni békeszerződés harmadik része tartalmazta ugyanazokat a kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a győzteseknek tiszteletben kellett tartaniuk a magyar kisebbséggel szemben, ezt azonban az új délszláv állam vezetői nem tartották fontosnak. Jugoszlávia a magyar területek 19,5 százalékát kapta, ami 62 ezer négyzetkilométert tett ki – Magyarország összlakosságának 20 százalékával (VECSEKLŐY 238). Az új államban nemcsak a magyar kisebbség, hanem a német, az albán, az olasz etnikum sem élvezte a teljes állampolgári jogokat. Karancs, Kő és Sepse esetében ez a magyar, valamint a német kisebbséget érintette. A Trianon utáni első népszámlálás adatai szerint a létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csaknem 12 milliós lakosságának 18,8 százaléka tartozott a nemzeti kisebbségekhez. Az 1921. évi első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Baranyától elcsatolt 34 helység 48 966 lakosából 16 535 magyar, 16 072 német, 15 403 szerb és horvát, 954 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát (MÁK 1997). A magyar kisebbség helyzete az 1940-ben megalakult Horvát Bánságban lett valamennyire elfogadható. 1941 áprilisában Jugoszlávia széthullott. A Drávaszög visszakerült Magyarországhoz, így Karancs, Kő és Sepse is. A Baranyai háromszögben ekkor 18 854 magyar élt (Népszámlálás Horvátországban). 1944 őszétől 1945 tavaszáig állóháború alakult ki Szerémség, Kelet-Szlavónia és Baranya területén. A bevonuló partizán szabadcsapatok az egész Délvidéken, így Baranyában is megtorlásokat és kitelepítéseket hajtottak végre a helyi németek és magyarok rovására. A második világháborút követően Baranya a titói Jugoszlávia kötelékében működő Horvátországhoz került. Az itt élő németiség szinte teljesen elpusztult, de a magyarok is szép számmal hagyták el e területeket. Helyükre már 1945-ben Boszniából és Hercegovinából telepítettek lakosokat. Karancsra és Kőbe Mostar környéki hercegovinai telepéseket, így a több száz éves etnikai egyensúly felbomlott, és a török időkre emlékeztetve a szerbek és a horvátok kerültek túlsúlyba. 1918-ban a Drávaszögben majd minden településen többségben voltak a magyarok, 1945-ben már csak 11 településen alkotnak többséget, ilyen pl. Sepse (MÁK 1997: 4–12). Akárcsak a török időkben, a völgyben elhelyezkedő falu bezárkózottsága és önfenntartása le-

hetővé tette, hogy az ott élők ne vándoroljanak el, de a község nem csábított idegeneket sem, így a nemzetiségek közötti keveredésre sem volt sok példa. A települést elkerülték az asszimilációs folyamatok is.

5. A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG TERÜLETI MEGOSZLÁSA

A magyar összlakosság zömét 1991-ben a Drávaszögben élők adták (LÁBADI). Megdőbbentően kevesen voltak, Horvátország korán szórva-nyosodásnak indult nyugat-szlavóniai régiójában. A kelet-szlavóniai járások magyar lélekszáma elsősorban Rétfalu, Kórógy, Szentlászló, Haraszi népességében volt jelentősebb. A tengerparti megyékben végzett összeírás-kor 1955 magyart találtak. Létszámuk – elsősorban a bácskai bevándorlók révén – az enyhe emelkedés ellenére sem jelentős, mert szétszórta, nem tömbben éltek. Ugyanez a helyzet a nagyobb városokban élőkkel is: Zágráb-ban 1971-ben 1408 magyart írtak össze, 1991-ben pedig 1178-at. A legtöbb magyarnak otthont adó város 1991-ben a 104 761 lélekszámú Eszék volt, ott 1344-en éltek ugyancsak nem tömbben. Az abszolút többségű magyar településekből 1991-ben már csak 9 volt, valamennyi falusi jellegű, s mindegyik a Drávaszögben található. Ugyanebben az időszakban ott relatív többségben mindössze 6 településen éltek magyarok. Az 1991-ben kirobbant háborút követő első népszámlálást 2001-ben tartották, a nemzetiségi mutatók 2002. június 21-én váltak ismertté. Tíz esztendő alatt 25,7 százalékkal lett kevesebb a horvátországi magyarság. A helyzetet még tragikusabbnak tünteti fel az anyanyelvre vonatkozó adat: mindössze 12 651-en vallották azt, hogy magyar az anyanyelvük. A legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai további csökkenést mutatnak a magyarok lélekszámát illetően.

Történelme során örökös adventben élt a Drávaszög népe. Az első nagy törökdhülés után is sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Baranya falvai magukra találjanak. A XX. században újabb csapás érte a Drávaszöget és népét. Sokadik pusztulásának drámája a trianoni békeszerződés aláírásával folytatódott. A legeslegújabb advent előzménye: 1991-ben Jugoszlávia szét-esett, Horvátország kikiáltotta függetlenségét, amelyet lelkesen üdvözölt a Drávaszög magyarsága. A teljes szabadság ízét azonban csak jóval később kóstolhatta meg.

Ez az írás a drávaszögi magyarokról szól, nekik szól. Buzdítani szeretné mindazokat, akik elolvassák, hogy imádkozzanak ezért a népért, amely ma hitéért, életéért, megmaradásáért vív hősi küzdelmet, bízva abban, hogy még sokáig felhangozzék magyar nyelven a reformátusok „himnusza” a karanci, kői és sepei templomokban:

„Tebenned bíztunk eleitől fogva,
 Uram, téged tartottunk hajlékunknak!
 Mikor még semmi hegyek nem voltak,
 Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva,
 Te voltál és te vagy, erős Isten
 És te megmaradsz minden időben”
 (90. Zsoltár, Magyar Református Énekeskönyv)

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYAI Júlia 1976. *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DOMONKOS László 1992. *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest
- FARAGÓ Ferenc (é. n.). *Drávaszög*. http://www.hhrf.org/xantusz/mv_horvatorszag_reszletek.html#Drávaszög (2007. 02. 12.)
- KATONA Imre (é. n.). *Búcsúszavak a Drávaszögről*. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0111/katona.html> (2007. 02. 13)
- LÁBADI Károly 1997. *Drávaszög*. HunCro, Eszék
- LÁBADI Károly (é. n.). *Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban*. http://www.mtaki.hu/docs/cd2/tanulmany/11_Labadi_Karoly.htm (2007. 02. 12.)
- MÁK Ferenc (é. n.). *Magyarok Horvátországban – tanulmány a Magyar kisebbségek Kelet-Közép-Európában című kötethez* (kézirat)
- MÁK Ferenc 1997. Menekülésben. *Pro Minoritate* 1997/1. 4–12. <http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tav0,1.htm#E13E4> (2007. 02. 12.)
- NÉPSZÁMLÁLÁS Horvátországban. <http://www.emagyar.net/index.php?p=regional&dd=24> (2007. 02. 13.)
- SEBŐK László (é. n.). *A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében*. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1992/3/08%20Sebok_Laszlo.doc. (2007. 02. 13.)
- VECSEKLŐY József 1993. *Nemzetgyilkossági kísérlet – Trianon*. Antológia Kiadó, Lakitelek

Karancs – Kő – Sepse

The minority of Hungarians live abroad of Hungary – except from Slovenia – in the Croatian Dráva-angle. The Hungarians settled there, in the biblical way blessed territory early. The first pioneer of the Baranyian Reformation was Mihály Sztárai, a preacher from Laskó, who was the priest in court of Péter Perényi, who was the Baron from Siklós, the crown keeper and even a candidate for the crown. Mihály Sztárai wrote most of his opuses in Laskó.

On the 16th and 17th August, 1576 there was a council in Hercegszölös, where 40 preachers attended. There they phrased and wrote canons, so they

could regulate the lives of the Hungarians in Baranya. The council was for hundreds of years very determinate and its effect is also perceptible today in the Dráva-angle and in Hungary, too. Its relevancy lies in the fact, that that schools had to be established and the ecclesiastical registrations had to be made by law.

Keywords: Dráva-angle, Christianity, Hungarian consciousness, the power of retention, eternal performance, survival in the native land.

Karanč – Ke – Šepše

Demografski najmanja zajednica Mađara u dijaspori, ako ne uzmemo u obzir onu u Sloveniji, se nalazi u Baranji, u Hrvatskoj. Mađari doseljenici su se rano nastanili na ovom biblijskom obilatošću obdarenom području. Baranjski začetnik reformacije bio je Mihalj Starai, propovednik iz Laškog, dvorski sveštenik Petera Perenjija, škloškog veleposednika, čuvara krune i čak pretendenta na presto. Većinu svojih dela pisao je u Lašku. 16. i 17. avgusta 1576. četrdeset kalvinističkih propovednika održao je sinod u Kneževim Vinogradima, gde su doneli crkvene zakone da bi njima uredili život kalvinističkih Mađara u Baranji. Ovaj sinod je imao određujuću ulogu nekoliko stotina godina, i njegov uticaj se oseti i danas, kako u matici, tako u Baranji. Njegov značaj leži u tome da je na njoj prvi put upisana u zakon potreba za osnivanjem škola, i takođe je odredio vođenje crkvenih matičnih knjiga.

Ključne reči: Kut Drava, kršćanstvo, mađarska svijest, moć zadržavanja, vječni nastup, opstanak u rodnoj zemlji.

Beérkezés időpontja: 2017. december 5.

Elfogadás időpontja: 2017. december 15.

PECZE Rózsa

· elektrotechnikai szaktantárgyak tanára, Műszaki Iskola, Ada
· peczerozsa@gmail.com

AZ ADAI NAPSUGARAS HÁZAK FELTÉRKÉPEZÉSE 2018-BAN

Map of Ada's Houses with Sunshine Gablets in 2018

Mapa sunčanih zabata na kućama u Adi 2018. godine

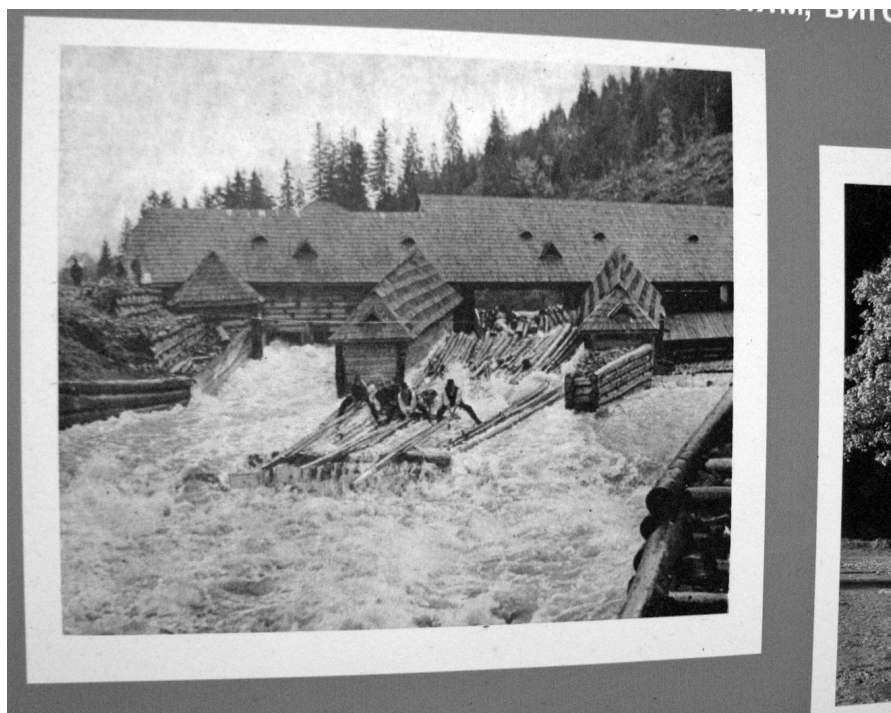
Kutatásom célja az Ada város területén található napsugaras oromzatú házak feltérképezése volt. A Vajdasági Magyar Értéktár részét képező oromzatok veszélyeztetett értékeink közé tartoznak, számuk évről évre csökken. Feltérképezésük megkönnyíti, hogy folyamatosan követhető legyen az állapotuk, valamint segítséget jelenthet az érdeklődők számára, és a turizmus céljaira is felhasználható. A terepbejárás módszerét alkalmazva jelöltem be a térképen a házakat. Huszonhat házat találtam, mindegyiket a város régebbi részein. Az elmúlt évtizedekben beépített városszéleken nem találtam ilyen házat.

Kulcsszavak: napsugaras, oromzat, feltérképezése, Értéktár, veszélyeztetett, terepbejárás

A Vajdasági Magyar Értéktár Külhoni Magyar Értéktárába felvett egyik látványos, jellegzetes elem a napsugaras oromzatú ház. Értéktárba kerülését Beszédes Valéria javasolta (BESZÉDES 2016), aki az 1980-as években maga is részt vett a napsugaras oromzatok egész Vajdaság területére kiterjedő, a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet által végzett feltérképezésében és összeírásában. A napsugaras házat bemutató szövegből azt is megtudjuk, hogy ezek a házak többnyire a XIX. század hetvenes éveitől a XX. század első harmadáig épültek. Beszédes Valéria *A napsugárdíszes oromzatú házak Vajdaságban* című munkájában közli a napsugaras oromzatok vajdasági elterjedtségének térképét (BESZÉDES 1991), amely szerint a legtöbb napsugaras ház a Tisza mentén épült. Ebbe a legnagyobb sűrűségű övezetbe tartozik Ada is. Ugyanezt a térképet találjuk Szerda András *Óbecse napsugaras oromzatai* című könyvében is (SZERDA 57), aki más szerzőkhöz hasonlóan a fűrészelt, jó minőségű deszka használatának kezdetével

hozza kapcsolatba ezeknek az oromzatoknak a megjelenését. Ez a könyv kitér a tiszai tutajozásra is, ugyanis, valamikor a faanyagot, elsősorban a fenyőt, tutajba kötve szállították a Tisza alsó szakaszán található fűrésztelepekre (SZERDA 22).

A tutajok a Felső-Tiszáról vagy a Marosról érkeztek. Az alsószinevéri Kárpátaljai Erdészeti és Faüsztatási Múzeumot hirdető plakátrészlet (1. kép) sejteti, hogy mennyire életveszélyes, kalandos vállalkozásról van szó. Kemény János pedig a *Víziboszorkány* című regényében állít emléket a tutajozásnak (KEMÉNY).

1. kép. Plakátrészlet

Tanulmányomban az Ada város területén található napsugaras oromzatú házak helyét térképezem fel, egy-egy fényképpel dokumentálva a házat, az oromzatot, vagy annak egy jellegzetes részét. Fényképeim 2018 áprilisában és májusában készültek. A házak előtti fák lombosodása esetenként megnehezítette dolgomat, de ragaszkodtam a 2018-as évhez a fotók dokumentumjellege miatt még akkor is, ha korábbról esetleg már volt kedvezőbb körülmények között készült, szebb fotóm ugyanarról a házról, vagy maga

az oromzat volt jobb állapotú. Júniusban két házat újrafényképeztem, egyik fotón a kontrasztot, egy másikon pedig az élességet módosítottam. Az összes fotóm tehát 2018 első feléhez köthető. A házak helyét Ada műholdas térképén számozott ponttal jelöltem (2.kép).

2. kép. A 2018-ban feltérképezett napsugaras házak bejelölt helye Ada műholdas térképén

A térképen feltüntetett házak listája: Đura Đaković u. 96.; Proletár u. 3.; Munkás u. 14.; Halász József u. 17.; Svetozar Miletic u. 6.; Karađorđe u. 44.; Ady Endre u. 29.; Petőfi Sándor u. 52.; Svetozar Marković u. 7.; Svetozar Marković u. 1.; Dózsa György u. 24.; Pionír u. 10.; Sava Kovačević u. 51.; Sava Kovačević u. 43.; Sava Kovačević u. 38.; Július 7. u. 52.; Július 7. u. 50.; Október 8. u. 52.; Október 8. u. 44.; Október 8. u. 41.; József Attila u. 51.; József Attila u. 15.; Dimitrije Tucović u. 3.; Jugoszláv Néphadsereg u. 10.; Jugoszláv Néphadsereg u. 47.; Jugoszláv Néphadsereg u. 97.;

2.4a. kép.

2.5 kép.

2.6. kép.

2.7. kép.

2.7a. kép.

2.7b. kép.

2.9. kép.

2.11. kép.

2.12. kép.

2.13. kép.

2.14. kép.

2.16. kép.

2.25. kép.

Huszonhat napsugárdíszes oromzatú házat találtam és jelöltem meg a térképemen. Mind a huszonhat ház klasszikusnak nevezhető napsugaras ház, amelyekre a fűrészelt deszkákból álló napsugaras díszítés másodlagos réteggként került az oromfalra. A Sava Kovačević u. 38-as ház (2.15. kép), oldalház, a Halász József utca 17-es (2.4. kép) szintén. Ez utóbbinak nemcsak az előlő, hanem a hátulsi oromfalán is napsugárdísz található (2.4.a kép). A többi ház végház.

Az Ady Endre utcaihoz (2.7. kép) egy napsugaras kiskapu is tartozik, szép, viszonylag jó állapotban lévő napsugárdísszel (2.7.a kép). Ugyanennél a háznál dokumentáltam azt is, hogy oromfala szétesőfélben van (2.7.b kép).

Az oromzatok díszítése különböző, van közöttük egészen egyszerű is, ahol mindössze a felső harmadban van vízszintes deszkaelemmel elválasztott fél napsugár, de gazdagon díszített, kazettás oromfalakat is találunk.

A feltérképezett házak oromzatai különböző állapotban vannak. Legrosszabb állapotú a Karadorde utca 44. házszám alatt található (2.6. kép), ahol az oromzat hiányzó deszkáját hátulról odatámasztott fehér lemezféle pótolja. Ugyanakkor szépen karbantartott oromzatok is vannak, mint például a József Attila utca 15. alatt (2.22. kép) vagy a Jugoszláv Néphadsereg utcában a 10-es számú házé (2.24. kép).

2. 1. kép.

2.2. kép.

2.3. kép.

2.4. kép.

2.8. kép.

2.10. kép.

2.15. kép.

2.17. kép.

2.18. kép.

2.19. kép.

2.20. kép.

2.21. kép.

2.22. kép.

2.23. kép.

2.24. kép.

2.26. kép.

Az oromzatok többségén sérült egy vagy több deszka vagy lécz, sok oromzatról lekopott vagy lekopóban a festék, keveset festettek újra. Okkersárga színű az imént említett Jugoszláv Néphadsereg utca 10. valamint a Svetozar Marković u. 1. alatti ház (2.10. kép.) oromzata. Valószínűleg ugyanilyen lehetett a Svetozar Marković u. 7. (2.9. kép) alatti házé is, de a festék már annyira lekopott, hogy eredeti színe szinte felismerhetetlen.

A Munkás u. 14-es ház (2.3. kép) oromfala is sérült. A baloldali szegélyléc elkorhadt, letört, maradványa pedig lóg, jelentősen rontva az összképet. A Petőfi Sándor 52. (2.8. kép) alatti ház oromzatának egyik alsó kazettájából lóg egy kisebb lécz, az alsó szegélydeszka hiányzik és egyéb hiányosságokat is láthatunk, de ezeknél a kisebb-nagyobb mechanikai sérüléseknél jóval nagyobb gondot jelent a faanyag konzerválása, pontosabban a konzerválás hiánya. Ugyanis, az oromzatokat elsősorban a fa korhadása miatt cserélik le.

Fenntartás szempontjából külön problémát jelentenek az üresen álló vagy lakatlan házak, de bizonytalan az eladó házak sorsa is.

Teljesen sorsára hagyott ház például a Proletár u. 3. alatti (2.2. kép), de úgy tűnik, hogy üresen áll a Đuro Đaković u. 96. alatti ház is (2.1. kép). Két veszélyeztetett házat külön kiemelnék, oromfalukon rendkívül látványos, nagy felületű napsugárdísz található. A József Attila u. 51. (2.21. kép) alatti házra már tizenkét-három éve felfigyeltem az oromzat felső kétharmadát nagyrészt kitöltő egész napsugár miatt, már akkor eladó volt, és most is üresen áll. Ennél nagyobb területű napsugárdísz csak a Dimitrije Tucović utca 3. alatti ház (2.23. kép) oromfalán található, ahol a két alsó sarok kivételével az egész oromfalat a napsugárdísz tölti ki. Ez a ház is gyakorlatilag lakatlan, jelenleg a Caritas irodája működik benne. Az Október 8. utca 52. (2.18. kép) alatti ház ablakában is az *eladó* felirat áll. Ha valamelyik háznak nincs gazdája, ez egyben azt is jelenti, hogy nincs, aki karbantartsa vagy felújítsa.

Az napsugaras díszítésű oromzatokkal foglalkozó szerzők, bármelyik helységről legyen is szó, a házak számának vesztes csökkenéséről számolnak be. Ez a fogyatkozás szemmel látható Adán is, a helybéliek elmondása szerint valamikor sokkal több napsugaras ház volt.

A házak állapota általában a tulajdonos, de a közösség anyagi és szellemi állapotát, értékrendjét is tükrözi. Az értéktárba kerülés elméletileg lehetőséget adott a napsugaras házak megmentésére. Felhívta rájuk a figyelmet, viszont ahhoz, hogy értékük teljesen a köztudatba ivódjon, további népszerűsítésükre lenne szükség, a tévé, a rádió és a különféle napi- és hetilapok részéről is. Ismeretterjesztő előadások és kiadványok is

segíthetnék a népszerűsítést, kár lenne az enyészetre hagyni egy korszak építészeti örökségét, aminek egyik érdekessége az is, hogy létrejöttéhez a Tisza és a Maros forrásvidékének is, valamint faanyag szállításából kifolyólag mindkét folyó szinte egész hosszának köze van. Vajdaságszerte újabb kutatásokra, összeírásokra, felmérésekre lenne szükség, például a ma már nem létező oromzatok még fellelhető fényképeinek felkutatására. További értékes adatokat gyűjthetnénk a házak egykori és mai tulajdonosaival kapcsolatban is. Ezt elősegíthetné az is, ha a nyolcvanas évekbeli átfogó felmérés összes adata felkerülne a világhálóra. Könnyebb lenne kiegészíteni a még hiányos dokumentációt.

Az adai házak 2018-as állapotának rögzítése egy következő felmérés kiindulópontjául is szolgálhat, valamint összehasonlítási alapot képezhet a nyolcvanas évek felméréséhez, mintegy figyelmeztetésül és szemléltetésül arra, hogy már eddig is mennyit veszítettünk. Tanácsot és támogatást kellene biztosítani felújításukhoz, meg jól képzett, klasszikus tudással is rendelkező ácsokat. További újjászületési esélye a napsugaras házaknak a turizmus. Városnéző túraútvonal részeként is szerepelhetnének, mint például Szegeden, térképem ebben is segítséget nyújthat. Szerencsére van már arra is példa, hogy örökségünk iránt fogékonyabb településeken napsugárdíszes művelődési otthont építettek vagy a tájházat napsugaras házban rendezték be. A házak helyzete tehát nem teljesen reménytelen.

A napsugaras oromzatú házak elterjedéséhez nagyban hozzájárult az is, hogy a szegedi nagy árvíz után típusházként építették. Ebből merítve az ötletet, a napsugármotívum elterjesztését és továbbélését szolgálhatnák egy nyaralótelep házikói, egy sátoztábor vagy fürdőkomplexum bungálói is. Szórványosan valószínűleg már erre is találunk példát.

IRODALOMJEGYZÉK

- BESZÉDES Valéria 2016. *Vajdasági napsugaras díszítésű deszkaoromzatok*. <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/Vajdasagi-napsugaras-diszitesu-deszkaoromzatok/77> (2019. 10. 01)
- BESZÉDES Valéria 1991. A napsugárdíszes oromzatú házak Vajdaságban. In: *A Vajdaság Népi Építészete*. A tanulmányokat válogatta Harkai Imre. Szerkesztette Balassa M. Iván. A Magyar Népi Építészeti Kiadványai, Szentendre, 53–74.
- KEMÉNY János 1979. *Víziboszorkány*. Kriterion, Bukarest
- SZERDA, András 2010. Óbecse napsugaras oromzatai. *Historiae Óbecsei Hagyományörző és Történeti Társulat, Óbecse*

ILLUSZTRÁCIÓK LISTÁJA

1. kép Plakátrészlet (SZERZŐ 2015); 2. kép Ada műholdas térképe a 26 napsugaras ház bejelölt helyével (SZERZŐ–KORENCHY László 2018); A házak fotói (SZERZŐ 2018); 2.1. kép Đura Đaković u. 96.; 2.2. kép Proletár u. 3.; 2.3. kép Munkás u. 14.; 2.4. kép Halász József u. 17.; 2.4.a kép A hátulsó oromfal; 2.5. kép Svetozar Miletic u. 6.; 2.6. kép Karađorđe u. 44.; 2.7. kép Ady Endre u. 29.; 2.7.a kép A kiskapu; 2.7.b kép A szétesőfélben lévő oromzat 52.; 2.8. kép Petőfi Sándor u. 52.; 2.9. kép Svetozar Marković u. 7.; 2.10. kép Svetozar Marković u. 1.; 2.11. kép Dózsa György u. 24.; 2.12. kép Pionír u. 10.; 2.13. kép Sava Kovačević u. 51.; 2.14. kép Sava Kovačević u. 43.; 2.15. kép Sava Kovačević u. 38.; 2.16. kép Július 7. u. 52.; 2.17. kép Július 7. u. 50.; 2.18. kép Október 8. u. 52.; 2.19. kép Október 8. u. 44.; 2.20. kép Október 8. u. 41.; 2.21. kép József Attila u. 51.; 2.22. kép József Attila u. 15.; 2.23. kép Dimitrije Tucović u. 3.; 2.24. kép Jugoszláv Néphadsereg u. 10.; 2.25. kép Jugoszláv Néphadsereg u. 47.; 2.26. kép Jugoszláv Néphadsereg u. 97.

Map of Ada's Houses with Sunshine Gablets in 2018

The purpose of my research was to map the houses with sunshine gablets in the Ada area. The sunshine gablets that are part of the Hungarian Cultural Depository in Vojvodina representing our endangered cultural value whose number is constantly decreasing. Their mapping makes it easy to keep track of their status, to help those who are interested in researching them and they can be used for tourism as well. I marked the houses on the map using the field survey method. I found twenty-six houses, all in the older parts of town. I haven't found such a house on built-in urban edges in recent decades.

Keywords: sunbeam, gablet, mapping, Depository, endangered, field survey

Mapa sunčanih zabata na kućama u Adi 2018. godine

Svrha mog istraživanja bila je mapiranje kuća sa sunčanim zabatima na području Ade. Zgrade koje su deo mađarskog kulturnog blaga u Vojvodini spadaju među ugrožene kulturne vrednosti čiji se broj stalno smanjuje. Mapiranje sunčanih zabata olakšava praćenje njihovog stanja, pomaže zainteresovanim istraživačima i može da bude od koristi za turizam. Označila sam postojeće kuće na mapi metodom terenskog istraživanja. Našla sam

dvadeset i šest kuća, sve u starijim delovima grada. Nisam otkrila takvu kuću na dograđenim delovima periferija grada tokom poslednjih decenija.

Ključne reči: sunčano, zabat, mapiranje, kulturno blago, ugroženost, terensko istraživanje

Beérkezés időpontja: 2019. 08. 26.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 14.

Dr. LOSONCZ Márk

· kutatói munkatárs, Belgrádi Egyetem (Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet)

· losonczmark@gmail.com

AZ ALTERITÁS, A TÖBBLET ÉS A VÉGTELEN – A LÉVINASI VÁGYFILOZÓFIA KRITIKAI OLVASATA

*Alterity, Surplus and the Infinite – A Critical Reading of Lévinas’
Philosophy of Desire*

Alteritet, višak i beskonačno – kritičko čitanje Levinasove filozofije želje

A tanulmány a vágy fogalmával foglalkozik Lévinas filozófiájában, különös tekintettel a metafizikai jellegére. Lévinas korai munkáira is támaszkodva a szerző dekonstruálja a vágy fogalmát, rámutatva ellenmondásos kapcsolatára. Figyelmet szentel bizonyos fenomenológiai értelmezéseknek (Husserl, Heidegger, Michel Henry) és a vágy dialektikus interpretációjának (Hegel), amely lehetővé teszi, hogy megragadjuk Lévinas nézőpontjának specifikus voltát. Végül a szerző tárgyalja az egyik reszponzív vágyetika lehetőségét az alteritás fenomenológiáján belül.

Kulcsszavak: Lévinas, Husserl, vágy, szükségletek, az alteritás fenomenológiája, metafizika, végtelen

1.

Lévinas filozófiájában a vágy nem marginális téma, amely csupán azért merülne fel, hogy a tárgyalt kérdések sora teljes legyen. Ellenkezőleg, a vágy – elsősorban a *Teljesség és végtelenben*, de másutt is – a metafizika kiindulópontjaként szerepel, sőt, olykor a metafizika úgy jelenik meg, mint vágy, és fordítva: Lévinas azt sugallja, hogy a vágy mint olyan metafizikai jellegű. Ebben az esetben a „meta” a tapasztalat meghaladására vonatkozik, mert a vágy a transzcendencia, a kívülség epifániája felé irányul, a kimeríthetetlen végtelen felé. Lévinas elképzelése a metafizikáról jelentősen eltér a hagyományoktól, mert számára a lét ontológiai, azaz egyete-

mes horizontja a tapasztalat keretén belül van, amely viszonylag könnyen hozzáférhető mindenki számára, mert nem követeli meg a másság, az alteritás iránti öntranszcendáló viszonyulást. A metafizika ezzel összhangban az egyedi létezők iránti etikai viszonyként tűnik fel, s túlsordul a világ totalitásának értelmezésén, amely a Másikat feloldja az azonosság tautologikus vagy dialektikus logikájában. A metafizika tehát nem ontológia, hanem szupraontológia. Lévinas filozófiájában az ontológia soha nem válik általános metafizikává, már csak azért se, mert a metafizika túllép az általánosság kisajátító uralmán. A metafizika mint vágy éppen az egyediség redukálhatatlan többletére irányul, arra, amit nem lehet visszavezetni az előzetesen adott, ellenőrizhető keretekre, s túl van a szokványos közvetítéseken. A *Teljesség és végtelen*ben a vágyra ilyen szavak társaságában bukkanhatunk rá: erőszak, eszkatológiai többlet, esemény, dráma, abszolút Más, csoda... Nyilvánvaló, hogy a vágy valójában kivétel, váratlan, abszolút másság ahhoz képest, ami adott – a vágy nem-szimultán adalék, valami új kezdete, ritka. Úgy tűnik fel, mint a vágyó és a vágyott közti áthidalhatatlan inadekváció, szükségszerű egybe nem esés. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a cél korántsem holmi *unio mystica*, hiszen a távolság nem fog csökkenni, mert egyébként a Másik mássága többé nem állna fel. Decentrált alanyiságról beszélhetünk hát, ugyanis az alteritás radikálisan felülmúlja a vágyó önazonosságát. Eszerint a vágy hajtóereje nem húzódik meg, hanem valahol kívül található. A vágy, Lévinas szerint, az exterioritás felé irányul, „extim”, nem pedig pusztán belső képességeink eredménye. Voltaképpen nem kellene a vágy tárgyáról beszélnünk, lévén, hogy a kezdeményezés hatalma pontosan a vágyott oldalán van, ő a hajtóerő. Így „...az alteritás Vágyként adódik” (CALIN–SEBBAH 11). A vágyó kivívott passzivitása eredendőbb az általa megkezdett tevékenységnél, ki van téve a Másik kívüliségének, aki kibújik az ellenőrzése alól. Lévinas gyakran azt állítja, hogy az „én” megengedi vagy lehetővé teszi, hogy a transzcendencia megmutatkozzék, de ez semmiképpen sem a Másik megjelenésének kikényszerítése. Az „én” a heterogenitás eseményének sajátos áldozata, ki van szolgáltatva a vágnak. A lévinasi heterológia szerint minden fogalmi készlet csak elvéteni tudja ezt a mérhetetlen és kimeríthetetlen többletet – a megismerés ebben az esetben szükségképpen, mint a lacaniánusok mondanák, *méconnaissance*, félreismerés. Lévinas jelentős filozófiatörténeti mintákra való hivatkozásokkal is kiemeli az alig elérhető Másik iránti vágy különleges voltát, a végtelen descartes-i fogalmára támaszkodva (ami arra vonatkozik, ami messze meghaladja véges kapacitásainkat), illetve a vágy és a Jó platóni felfogását felhasználva (amik meghaladják a pusztán élvezetet és a kéznél levő létezőket).

Ugyanakkor a vágy dicsérete nem lenne hatékony, ha nem társulna mellé a vele szembeállított, „evilági”, metafizika előtti szükséglet leírása. A *Teljesség és végtelenben* Lévinas úgy határozza meg a szükségletet, mint az *Ugyanazhoz* való visszatérést, mint olyan stratégiát, amellyel elérhető az élvezet. Amit a mindennapi nyelvben vágyként nevezünk meg, az legtöbbször mindössze mundán szükséglet. A szükséglet alanya átfogja, magáévá teszi, integrálja a tárgyát, kettejük szintézise pedig bármikor megismételhető. Míg a vágy a heterogén jövő közeget jelenti, amely túlcsoportul a kalkulatív viszonyuláson, a szükségletben mindig valamilyen múlt fejeződik ki, amely iránt nosztalgiánk van (ugyanazt kívánjuk, ugyanazt az ételt, nőt...). A természeténél fogva zárt szükséglettől eltérően a vágy felfüggeszti az *Ugyanaz* szüntelen, automatikus ismétlését, a biológiai immanenciát. A szükséglet annak a hiányában konstituálódik, ami már valamilyen ismert, azaz nem haladja meg a már ismert kereteket. Noha közvetlenül adott, a munka és a gazdaság közvetíti számunkra, hogy a szükséglet tárgyának asszimilálása minél inkább biztosítva legyen. Így elhalasztjuk az élvezetet, ám ez csupán átmeneti aszkézis. A szükségletek társadalmából mint a boldogság „szociológiai” mozzanatából szintén bizonyos kalkulatív időiség fakad, amelyben az időfolyam az *Ugyanaz* ismétlődésére korlátozódik.

Úgy tűnik, a szükséglet és a vágy közti különbségében egy bináris ellentétpár fejeződik ki, amely ekképpen írható le: hiány *versus* többlet, ontológia *versus* metafizika, az *Ugyanaz* ismétlődése *versus* a Másik újdonságereje, az immanencia előre adott keretei *versus* a transzcendencia redukálhatatlan volta, a múlt iránti nosztalgia *versus* heterogén jövő, teljesség *versus* végtelen, az élvezet tárgyának asszimilálása *versus* az élvezetet nem nyújtó Másik iránti asszimetrikus viszony... Ugyanakkor egy figyelmesebb olvasat révén feltárható, hogy a helyzet jóval összetettebb. Az lehet a benyomásunk, hogy a vágy lényegi módon haladja meg a szükséglet és az élvezet logikáját, mert nem kiteljesedés vagy közeledés, hanem elmélyülés. Egyszerűen fogalmazva: arra vágyom, amire nincs szükségem. Ez a viszony (Lévinas gyakran utal a *religio* eredeti jelentésére) egyúttal nem-viszony, mivel a transzcendencia idegensége, illetve jósága bizonyos távolságot, elválasztottságot, elkülönülést feltételez. A *Teljesség és végtelen* első részében Lévinas bevezeti az ateizmus fogalmát. A természetes egoizmus feltételezett állapotáról van szó, amely nem más, mint a szükségletek kielégítése közepette, a Másik transzcendenciája híján zajló élet. Az élet reflexivitása azt jelenti, hogy az élvezet magára az egoisztikus élvezetre vonatkozik. Mielőtt leírná a vágy csodáját, Lévinas az elkülönülés szükségszerűségéről beszél, az ipszeitás különállásáról. Vágyfilozófiájában azért lehetséges a radikális másság, mert megelőzi az önmagaság

belső, pszichofizikai elégedettsége. A természetfeletti Másik a természetes ateizmus robinzonádját feltételezi. Egoizmusról van szó, mert ezzel olyan bensőségesség jön létre, amely magát a tárgyak asszimilálásával építi. Így nyilvánvalóvá válik, hogy a vágy és a szükséglet nem képeznek bináris ellentétpárt. „De a Más iránti vágy a boldogságon túl megköveteli az érzéki boldogságát, a világban való autonómiáját, még akkor is, ha az elkülönülés sem analitikusan, sem dialektikailag nem vezethető le a Másból. A személyes étellel megajándékozott én, az ateista én, akinek ateizmusa nem szenved hiányban és semmilyen sorsba nem foglalható, a Más jelenléte felől érkező Vágyban túllép önmagán. A Vágy egy már boldog lényen belüli vágy: a vágy a boldog szomorúsága, fényűző szükséglet” (LÉVINAS 1999: 44–45).¹ A vágy tehát a redukálhatatlan többlet ökonómiáját jelenti, a luxus horizontját, ám mégis feltételezi a szükséglet ökonómiáját, mint a hiány szüntelen beteljesítését. Miről van szó voltaképpen? Lévinas úgy határozza meg a vágy „tárgyát”, mint olyan transzcendenciát, amely egészében meghaladja az adott kereteket, mint olyan feltétlen forrást, amely nem vezethető le a fennálló koordinátarendszerből. Mégis, a kielégített szükségletet úgy írja le, mint a vágy lehetőségfeltételét. A feltétlen feltételezett. A többlet a hiány hiányától függ, nincs luxus kalkulatív ökonómia nélkül. Lévinas arra számít, hogy az egoisztikus szükségletek ki fognak elégülni. Noha a Másik a vágy forrása, pontosan az intim boldogság jelenti az előfeltételét, amely számára semmi nem hiányzik. A vágy alanya az élvezet „utánja”, teli gyomorral vagy közvetlenül az orgazmus utáni, aszexuális szubjektumként... Az élvezet a másik ember, illetve Isten megmutatkozásának *conditio sine qua non*-ja. Az egoisztikus alanyiség nélkül nem létezne az alanyiságot felülmúló vágy, a zárt bensőségesség híján nem lenne radikális kívüliség, a fixált „én” nélkül lehetetlen a decentralálás. Ahelyett, hogy dekonstruálta volna a bensőségesség és a kívüliség fogalmi kettősét, vagy hogy elvetette volna mint elavult különbségtételt, mint megannyi fenomenológus tette, Lévinas központi szerepet tulajdonít neki. Paradox módon éppen a totalításban, a teljességben lehetséges a hiány (mert a szükséglet tárgya gyakran hiányzik), míg a végtelen gazdagságának sose vagyunk híján (mert a Másik soha nem hiányzik, hanem váratlan többletet képez). Platón elemzéseiben „... a Vágy rajzolatát véljük felfedezni, annak szükségletét, illetve vágyakozását, aki semmiben sem szenved hiányt, illetve teljességgel birtokolja létét, de túllép a teljességen és megvan benne a végtelen ideája” (LÉVINAS

¹ Vö.: „A maga lehetőségében való élvezetnek saját magában kell kielégítve lennie, a dialektikus feszültségektől való megszabadulás a másik számára való érzékenység és a sérülékenységeinek feltétele mint a Másik iránt való kitettségnek” (LÉVINAS 1974: 119). Erről még: TREANOR 2006: 26.

1999: 81).² „Egoizmus, élvezet és érzékiség, és a belső összes dimenziója – az elkülönülés artikulációi – szükségesek a Végtelen ideájához vagy a Másikkal fennálló viszonyhoz, mely az elkülönült és véges létből kiindulva tör utat. A metafizikai Vágy tehát, amely csakis egy elkülönült, azaz élvező, egoista és kielégült lényben állhat elő, nem az élvezetből ered. Jóllehet az elkülönült, vagyis érző lény szükséges ahhoz, hogy a végtelen és a külső a metafizikai vágyban előálljon, e külsődleges jellegét lerombolja azáltal, hogy a dialektikus játéka során tézisként vagy antitézisként konstituálja magát” (LÉVINAS 1999: 120–121). A vágy feltétlensége feltételezi a teljességet és az élvezet, a kielégülés mechanizmusait, ha nem is belőlük ered. Lévinas, a hegeli dialektika kíméletlen bírálója egyenesen „dialektikus játékról” beszél. És vajon arra a következtetésre kell jutnunk, hogy amikor ismét megjelenik a hiány a szükséglet vonatkozásában, a vágy többé nem lehetséges? Mennyire, milyen mértékben függ a heterogén jövő a repetitív jelentől? Vajon a vágy, mindennek ellenére, a kalkulációra ítéltetett?

Lévinas sok helyütt úgy írja le a boldogságot, mint metaontológiai jelenséget, mint ami meghaladja a létet. Nem a pusztá önfenntartás része tehát (mint a spinozai *conatus*) hanem túlcsoordul az adottságok világán, mint az élvezet szuverenitása. Ugyanakkor az „én” függ is attól, ami hiányzik a számára, még ha egyébként a boldogság forrása is a számára. „A szükségletet nem pusztá hiányként vagy tiszta passzivitásként kellene értelmezni...” (LÉVINAS 1974: 90). A szükséglet az élvezet lehetősége, így excesszust jelent a totalitáshoz képest. Az egoisztikus élvezet törést képez, több a hiány betöltésénél, mert más létezőkhöz kötődik, tehát az önállósága relatív. Lévinas hozzáteszi, hogy az élvezet nem objektiváció, észlelés, látás vagy képzet – ami megjelenik, feloldódik az affektív tartalomban. Mi történik hát? Amikor a vágy különleges voltát kell hangsúlyozni, Lévinas a szükségletet a hiány horizontjaként írja le. Amikor azonban a szubjektivitás különleges helyzetéről esik szó, a szükséglet mint többlet egyszerre meghaladja a létet, és többé nem a hiány korrelátumainak keresése. Így már érthető, miért számíthat a szükséglet a vágy előzetesének, sőt kiderül, hogy a vágy valamiképpen a szükséglet feltétele. „A Vágyból hiányzik a létbe harapás, a kielégülés, csupán egy mérföldkövek nélküli jövőndő áll előttem. Ezért adódhat a szükséglet által feltételezett idő a Vágy révén számomra. Az emberi szükséglet már a Vágyon nyugszik” (LÉVINAS 1974: 92). Emlékezzünk: logikailag tekintve az ontológia feltételezi a metafizikát, abban az értelemben, hogy a konstitutív többlet megelőzi az adottsá-

² Vö. azokkal a szöveghelyekkel, ahol az egoisztikus „én” hiánylétezőként jelenik meg: a „külső epifániája, mely vád alá helyezi az elkülönült lét szuverén belső-jének hiányosságát...” (ibid. 158.).

gokat. Azzal, hogy a szükséglet bizonyos időbeli halasztást implikál, léten túli szubjektivitást és élvezetet mint többletet, a szükséglet a vágy mint metafizika megelőlegezője. Maga a szükséglet is meghaladja az adottságok koordinátarendszerét. Tehát az élvezet boldogsága és a vágy együtt múlják felül a létet. Többé nem bináris ellentétpárról van szó, hanem eredendő összefonódásról. A vágy feltételezi a kielégített szükségletet, a szükséglet pedig a vágyon nyugszik. Sokkal inkább kölcsönös előfeltételezettségről kellene hát beszélnünk.

A szükséglet és a vágy ambivalens viszonya fellelhető Lévinas korai műveinek némelyikében is (nem csupán a *Teljesség és végtelenben*), noha ezekben a vágy fogalma még nem annyira kidolgozott, mint később. Például a *De l'existence à l'existant* olykor úgy mutatja be a vágyat, mint ami lényegi módon különbözik a szükséglettől („a vágy vagy a kívánság különbözik a mindig gondterhelt szükséglettől” (LÉVINAS 2002: 59)³). Míg a szükséglet a hiánynak és a beteljesítésének a dinamikájára vonatkozik, a vágy úgy jelenik meg, mint az élvezet keresésén már eleve túlnyúló öröm. A vágytárgy kívülről ígéz meg bennünket, s már ez is azt mutatja, hogy a tárgy valamiképpen jelen van. Itt is az „én”-nek a vágytárgyhoz képest való decentralálása zajlik („a vágyott felold magában” (LÉVINAS 1974: 56)). A vágnak való kiszolgáltatottságról azt állítja Lévinas, hogy nem lehet az objektíváló tekintet számára megragadhatatlan, azon jelenségekhez hasonlóan, amelyek megelőzik a reflexiót (lustaság, fáradtság, érzés...). A vágyott kívülsége megelőzi a gondolataimat, ahogyan haszonelvű szándékaimat is, s nem lehet visszavezetni az „én” biológiai képességeire. Maga a vágyott áll a figyelem középpontjában. A szükséglettől eltérően, amely élvezetet és önmagunkhoz való visszatérést eredményez, a vágy arra irányul, ami áthidalhatatlan módon meghalad bennünket. Annak ellenére, hogy a korai Lévinasnál nincs világos különbségtétel a szükséglet tárgya és a vágy tárgya között (ahogyan az élvezet és a vágy között se), úgy tűnik, hogy ebben a korszakban is a Másik jelenti a *par excellence* vágyottat. Az alteritás mint a vágy hajtóereje a jelen szükségleteit felülmúló heterogén jövő biztosítója. A szerelmet pedig úgy határozza meg mint kiolthatatlan étvágyat, amely teljességgel különbözik a szükséglet kisajátító ökonómiájától vagy a túlon túl szimmetrikus szimpátiától – a vágy szükségképpen „... permanens vágy. A szerelem pozitivitása a negatív voltából fakad” (LÉVINAS 1974: 66). Lévinas úgy írja le a szerelmet, mint beteljesíthetetlen vágyat, mert a Másik gazdagsága kimeríthetetlen. A vágyban a vágy alanya és tárgya közti egyedi kapcsolat fejeződik ki, így a szerelem ellenáll a lét anonimitásának.

³ Mégis, valamivel később hangsúlyozza, hogy a vágy és a szükséglet összetartoznak (ibid. 68–69).

Ami a korábbi vágyfilozófiákat illeti, Lévinas úgy véli, hogy Platón a szelrelmet pusztán szükségletként értelmezte, illetve, hogy hiányzik nála a Másikra mint redukálhatatlan többlet forrására irányuló valódi figyelem. Ugyanakkor Lévinas ebben a korszakában is kitüntetett szerepet szánt a szükségletnek. Szerinte ugyanis nem a szükségletek pillanatnyi kielégítését kell hangsúlyozni, hanem az egzisztenciáért folytatott harcot, amely feltételezi a jövőn végzett munkát. Az élvezet nem valami más elérésére szolgáló eszköz, hanem az élet lényegi eseménye. A mindennapiság mint a szükségletek közegének leértékelése az ember méltóságának hamis dicséretét szolgálja, s ez annyi, mint „... a homokba dugni a fejünket a kapitalista idealizmus hazugságai előtt” (LÉVINAS 1974: 69). Pontosan ebben áll a marxizmus jelentősége Lévinas szemében: a marxizmus nem más, mint a szükségletek meghosszabbítása, s így az éhség és szomjúság őszinteségén alapszik. Hasonló tendenciákra figyelhetünk fel a *De l'évasion* fejtegetéseiben is, amelyekben a szükséglet úgy jelenik meg, mint ami nem valami hiányzó keresése, s nem is a gyengeségünk kifejeződése. „A szükséglet nem a véges létező totális beteljesülésére irányul illetve az élvezetre, hanem a felszabadulásra és a menekülésre” (LÉVINAS 1982: 120). Ebből következik, hogy a vágy a kívüliség felé irányul, a tárgya pedig nem hozhat megbékélést, mindössze azt eredményezheti, hogy magunk mögött hagyjuk a fennálló kereteket. A tökéletlenséget és a végességet nem lehet kigyógyítani valamely tárgy asszimilálása révén, sőt gyakran még a szükséglet tárgyáról való világos tudat is hiányzik. A szükséglet szerénysége azt jelenti, hogy az irigységgel járó élvezet alányától eltérően elutasítja azt az egyensúlyi állapotot, amelyet Lévinas kispolgáriként jellemez. Mi több, „... az ember jelentősége abból fakad, hogy pontosan az élvezet és az szükséglet egybe nem esése, inadekvációja” (LÉVINAS 1974: 106). El kell hagyni a poszesszív „én” és a kalkulatív élvezet biztonságosnak tűnő terepét, hogy szembesülhessünk az ismeretlen, kiismerhetetlen és garancia híján levő fenoménnel. A szükséglet a hatalomnélküliség tapasztalata.

2.

A *Teljesség és végtelen* szerint, ahol Lévinas a husserli fenomenológia kritikusaként lép fel, a vágy „tárgyának” megjelenése csakis a fenomenológia bővítésével írható le, csakis akkor, ha kidolgozzuk annak fenomenológiáját, ami teljesen sosem jelenik meg. A vágy szükségképpen sokkal többet gondol, mint amennyit gondol („többet gondol annál, mint amennyit gondol”) (LÉVINAS 1999: 44)). A végtelen az, amihez különbözőképpen viszonyulunk, de soha nem uralhatjuk a tartalmát – olyasmire vonatkozik, ami külső a gondolathoz képest. E többlet eltárgyasítása már mindig elhibázza

a lényegi többletet. Ezt a megragadhatatlanságot Lévinas különbözőképpen írja le: az *ideatum* radikálisan meghaladja az eszmét, a noéma felülmúlja a noéizist, az, ami konstituátnak tűnik, valójában meghaladja a konstitúciót, a tartalom gazdagabb a tartalmazónál, a transzcendencia korábbi a szubjektumnál, pontosan a téma tematizáló... A hangsúly azon van, hogy létezik valami, ami reprezentálhatatlan a tudat immanenciájában. Mégis, Lévinas Husserlhez való viszonya ambivalens még a *Teljesség és végtelenben* is. Egyfelől maga Husserl is a tudat transzcendálásának, illetve a másik embernek a gondolkodója. Elemzései az intencionalitásról, a passzív geneziszről és az időről arra mutatnak rá, ami megelőzi szubjektum és objektum korrelációját. Másfelől, Lévinas perspektívájából, Husserl vállalkozása még nem eléggé radikális. Husserl fenomenológiája az elméletinek tulajdonít primátust, illetve az Azonos ontológiai tradíciójának keretein belül marad. Lévinas kritikája szerint Husserlnél még a végtelen eszméje is konstituált, úgy van felfogva, mint pusztá tárgy. A tudat transzcendálása merő öntranszcendálás, nem pedig egy autonóm, heteronóm esemény. Lévinas úgy tartja, hogy a másság inventív leírásai ellenére Husserlnél a Másik *alter ego* marad avagy az „én” korrelátuma, vagyis nem ragadja meg az asszimetrikus interszubjektivitás valódi eredetiségét. Lévinas elveti a fenomenológiai módszer mozzanatait is (konstitúció, redukció, eidetikus variáció...), hogy leírhasa az igazi kívülséget, amely a tudat immanenciáján túl húzódik.

A *teljesség és végtelenben* a tudatból kiinduló fenomenológia alternatív fenomenológiává válik, amely a transzcendenciából indul ki, s az önadódo tapasztalat a szubjektum és a számára megjelenő közti inadekváció megragadására irányul. Ebben a keretben jelenik meg a vágy elemzése is. Husserl számos alkalommal elemezte az ösztönöket és a késztetéseket. Saját vállalkozását mint a pszichoanalízis megelőlegezését fogta fel, Fink pedig az ösztönfenomenológiát önálló fenomenológiai diszciplínának⁴. Szubtilis elemzésekről van szó: Husserl megmutatja, hogy sokszor csak a vágy közvetett tárgya (sokkal inkább emlékek, asszociációk stb. effektusairól van szó), hogy lehetséges az akarát is, mint megfelelő tárgy nélküli képzet, hogy létezik az ösztönök szubjektív dinamizmusának relatív autonómiája (az ösztön mindenekelőtt a nem-objektíváló intencionalitás horizontja). E dinamizmus szubjektuma nem uralkodik a tárgyakon; az ösztön olykor a tudattalan passzív kineztezésben nyilvánul meg, a vágy jövő iránti ex-centrikus viszonyulásként van leírva, s eddigi libidinális tapasztalataink a múlt láthatatlan horizontján halmozódnak fel (itt Husserl bevezeti az *Urkind*, illetve *Vor-Ich* kifejezést). Noha Husserl tudja, mennyire fontos a biológiai és generatív apriori elemzése, sohasem naturalizálta az ösztönt teljességgel,

⁴ Erről részletesebben: BAKONYI 2009: 43–69.

hanem, Freudhoz hasonlóan, mindig beszél az ösztön lelki aspektusáról is, az intencionalitás mozzanatairól. Az ösztönösség nagyban hozzájárul ahhoz, hogy feltaláljuk magunkat a világban, hogy nem találkozunk neutrális tárgyakkal, hanem mindig participatív élményekről van szó, amelyeket az ösztön szervez. Bizonyos passzív-érzéki szintézis alapozza meg a későbbi eltárgyasításokat is. Mégis, a *Teljesség és végtelen* szerzőjének perspektívájából az ilyen fenomenológia nem ragadhatja meg a másik vágyát. Husserl a vágyat éppen mint a birtoklás lehetőségét határozza meg.⁵ Az eredendő, intermonadikus közösségről szóló leírásai arra hivatkoznak, hogy a Másikban mindig korrelatív ösztönünket keressük (a világ közös horizontja az *Ineinanderé*). A fenomenológiát radikalizálva Husserl arra irányítja a figyelmet, ami meghaladja az önadódo „én” tautológiáját, amiként a pusztá általánost is. A vágy mint többlet szerint nem csak a biológiai *apriorit* haladja meg, hanem a tudat immanenciáját is. A vágy temporalitása nem csak az eljövendő vágytárgy anticipálása, hanem heterogén jövő, amely nem lehet kalkuláció tárgya. Amit Husserl a múlt horizontjaként mutat be, az Lévinas szerint a szükséglet szférájához tartozik. Husserlnek fontosabb, hogy hangsúlyozza az ösztön/vágy relatív autonómiáját, míg Lévinas szándéka, hogy rámutasson a vágyra mint transzcendenciára, amely deszubjektivizál. Míg a Lévinas világnézetével színezett interpretáció azt sugallhatná, hogy a tárgyak Husserlnél alá vannak vetve az Azonos imperializmusának, addig Lévinas azt emeli ki, hogy a „vágytárgy” nem a tudat terméke, illetve hogy kitér az immanens kritériumok elől. „Az intenció mint Vágy, úgy, hogy a csalódás és az *Erfüllung* között van, már annak a tézisnek a specifikálására redukálja az »objektíváló aktust«, amely valami felé tör, azelőtt, hogy az éhséget megelőzően »valamiről való tudatot« képezne” (LÉVINAS 1974: 108). A hangsúly azon van, hogy a vágyat a Másik kezdeményezi. Lévinasnál valójában már a szükséglet meghaladja az intencionalitást és minden re-prezentálás elhibázza. Az élvezet teste decentrált, nem a tudat konstituálja. Nem teremt világot, hanem el kell, hogy viselje. Az „értelemadóadás” itt alkalmazhatatlan, mert reprezentálhatatlan tartalmakról van szó. Nincs reprezentáló szubjektum, amely adekvát tárgyakat keresne a fogalmi számára.

Lévinas vágyfelfogása egyúttal a Heideggerrel való vitában bontakozik ki. A német filozófust gyakran vádolták a vágy ignorálásával, ennek gazdag története van. Így beszélt Sartre arról, hogy a *Dasein* elemzéséből hiányzik a szerelem, aztán Jonas úgy tartotta, hogy a *Dasein* fogalma a biológiai jellegzetességektől való elvonatkoztatás eredménye, míg Jaspers azt állította, hogy a heideggeri filozófia nélkülözi a szerelmet, Koepe és Biswanger rámutattak, hogy a gond fenomenológiája figyelmen kívül hagyja a szerel-

⁵ Erről részletesebben: BERNET 2008: 135.

met... Azonban léteznek alternatív interpretációs stratégiák, amelyek megmutatják, hogy Heidegger filozófiájában eltérő tendenciák vannak. Például Heidegger a *Lét és időben* megemlíti a szerelem primátusának gondolatát (Pascal, Ágoston és Scheler nyomán), míg a *Befindlichkeit* és a *Stimmung* elemzése is értelmezhetőek a vágy felől, a Nietzsche-ről szóló előadásokban pedig megtaláljuk az affektusok és szenvedélyek szubtilis leírását.⁶ Úgy tűnik, hogy Lévinas inkább ahhoz az interpretációs vonulathoz tartozik, amely a fundamentális ontológia korlátoltságát hangsúlyozza a vágyra nézve. A szükségletekről, a vágyakról és az élvezetről beszélve Lévinas gyakran implicit módon Heideggerrel vitázik. Úgy véli, hogy a szükséglet tárgya lényegi módon különbözik az eszköz vagy a szerszám jelenségétől. A tárgy, amelyre a szükséglet irányul, nem a pusztá racionalitás, vagy kézhez állóság logikájának tárgya – egyszerre önmagában való cél, és senki sem birtokolhatja. „Heidegger figyelmen kívül hagyja az élvezeti viszonyt. A szerszám elfedi a használatot és a végcél elérését – a kielégülést. A *Dasein* Heideggernél sohasem éhes” (LÉVINAS 1999: 115). A világ elemeiben való élvezet mint közvetlen viszony egoisztikus többlet, amelyet a *Dasein* elemzése nem ragadhat meg.⁷ Heidegger, Lévinas szerint, a tárgyiség leírásában is az ontológiai általánosság rabja, amelynek személytelen, neutrális perspektívája el lehetetleníteni, hogy rámutassunk a szükséglet tárgyáknak és az élvezet önaffekciójának a kereszteződésére, amelyek meghaladják a pusztá *il y a* állapotát, és technológiai teleológia jellemzi őket. Az Érosz leírása Lévinasnál különösen fontos az emberi viszonyok tematizálásakor. A szerelmet mint a Másikkal a maga törekénységében való találkozásként írja le, s ez az esemény egyszerre érzéki ultramaterialitás és a láthatatlan többlet. Éppen e kettősség miatt szükséges fenomenológiai leírás, amely szem előtt tartja azt, amit teljességgel sosem jelenik meg. A dédelgetés dinamikája meghaladja az intencionalitást, az idegen test kihívása decentrált. A Másik test túl van a jelentéseken, az eltárgyasítása lehetetlen, a szabadsága minden kitettség ellenére nem birtokolható. Ezért van itt szó vágyról, és nem csak szükségletről: „A kéj nem személyteleníti el eksztatikusan az ént: mindig vágy és keresés marad” (LÉVINAS 1999: 242). A termékenység szintén nem kontrollálható, nem-intencionális azzal, hogy felülmúlja a gondolkodó szubjektum képességeit. S az apává válás vágya többlet a pusztá testi élvezethez képest, benne a jóság manifesztálódik, amely az új nemzedék bizonytalan jövőjére irányul. Lévinas leírásában az Érosz vagy a termékenység a radikális alteri-

⁶ Erről részletesebben: AGAMBEN 2006: 247–273.

⁷ Erről részletesebben: MURAKAMI 2002: 66–72. Vö.: Sallis, J., Levinas and the Elemental. In: *Radicalizing Levinas* (ed. Atterton, P.), SUNY Press, New York, 2010., 87–95.

tásra való rámutatást szolgálják. De a szerelmet is ambivalens viszonyként értékeli, mert túlságosan az immanenciához, a reciprocitáshoz kötött. A szerelem során a Másik eltűnik, a közelsége az élvezeten keresztül lenyugtatja a feszültséget. Úgy tűnik, hogy a szerelem mégiscsak a szükséglet szférájába tartozik. Lévinas következtetése így hangzik: „A transzcendencia metafizikai eseménye – a Másik fogadása, a vendégszeretet – Vágy és nyelv – nem mint szeretet teljesedik be” (LÉVINAS 1999: 216).⁸

Lévinas koncepciója nagyban a dialektikus vágyfelfogás ellen irányul. Számára a vágy szükségképpen aszimmetrikus, eszerint a cél nem az, hogy az „én” Másik legyen a Másik számára. A vágy túl van az elismerésért vívott harc körkörösségén. A reciprocitás nem szükségszerű, a szintézis lehetetlen. A vágyesemény a „között”-ben zajlik, de nem jut el a kibékülésig, mert az ellentmondás soha nem is létezett. Nincs kölcsönös negáció, csak afirmáció. A Másik végtelenje nem a végesség dialektikus fejlődésének eredménye, hanem többlet, amely nem redukálható az Azonos logikájára. A Másik felé való centrifugális mozgása megsemmisíti az egoizmus stabilitását, az „én” a találkozás után nem úgy tér magához vissza, mintha az új esemény könnyen integrálható lenne a korábban létezett keretekbe. Lévinas észreveszi a dialektika veszélyét, ezért hangsúlyozza: „A létet mint vágyat és jóságot tételezni nem azt jelenti, hogy előbb elszigetelünk egy ént, mely azután a túli felé törekszik. [...] A Más nem az Ugyanaz negációja, miként Hegel akarta. Az Ugyanazzá és Mássá való ontológiai hasadás alapvető ténye az Ugyanaz túlérzékenységtől mentes viszonya a Mással” (LÉVINAS 1999: 262). Derrida joggal beszél arról, hogy a Hegellel való vita nagy jelentőségű: „a vágy ezen fogalma antihegelianus, amennyire csak lehet. Nem a negációt és az asszimilációt jelöli, vagyis azt a negációt, amely szükséges ahhoz, hogy az »öntudat«, az »önbizonyosság« létezzék (*A szellem fenomenológiája és az Enciklopédia*). Ellenkezőleg, a vágy Lévinas számára a Másik mint Másik tisztelete és megismerése, etikai-metafizikai mozzanat, amelynek áthágását a tudatnak meg kell tiltania a maga számára. [...] Az élvezet ennyiben el van halasztva a munkában: a hegeli vágy, tehát, csak szükséglet lenne a lévinasi értelemben. [...] a vágy mozgása csak paradoxonként lehet az, ami, mint a vágyotról való lemondás” (DERIDA 2001: 27). Egyszerre van szó az aszkézisről és a lehetetlenségéről: a Másik iránt nem viszonyulhatunk, mint a hatalom alanyai, de a Másik mássága egyúttal el is van választva a horizontunktól, végtelenül felülmúlja – a vágyott mindig kitér a vágy elől *ad infinitum*. Ez a vágy etikájának alapvető para-

⁸ Mégis, a kései Lévinas már másképpen értékeli a szerelmet. Erről: MARION 2000: 307–308. Később Lévinas a nem-erotikus közelségről beszélt: LÉVINAS 200: 195.

doxona: a Másik asszimilációjának tiltása és a deklaratív mondatok a másik elérhetetlenségéről kéz a kézben jelennek meg. Azonban sem az egyik, sem a másik nem tesz bennünket melankolikussá: „...a vágy nem boldogtalan. Hanem szabadság és nyitottság” (DERIDA 2001: 28).⁹

A lévinasi vágyfogalom nagyban eltávolodik a hagyományos felfogástól. Először, a fogalom terjedelme lényegi módon minimalizálódik. A vágy más filozófiákban átfog minden lehetséges szférát, az ételtől a luxusig, a szexualitástól a hatalomig. Ettől a rugalmas modellől eltérően Lévinas személyesként kezeli a vágyat, szerepe a Másikhoz való viszonyra van redukálva. Ezzel fel van függesztve a hierarchia és a dominancia kérdése is a vágy tekintetében. Minthogy elválasztja a biológiai, illetve társadalmi jellegétől, Lévinas korlátozott szerepet tulajdonít neki: paradox viszony a másik emberhez és istenhez. Minthogy a vágy mint olyan metafizikai jellegű, mivel úgy határozza meg, mint a tapasztalat meghaladását, nincs értelme kérdéseket feltenni a társadalmi feltételezettségéről, a szerepéről a közösség kohéziójában vagy a történelmi fejlődésben.¹⁰ A vágy a „személyes extimitás” dimenziójához tartozik, minden szuperlatívuszban van leírva és semmilyen empirizmus nem ragadhatja meg. Azonban vajon a vágy sajátos nem-tapasztalata adekvát módon van-e leírva? Vajon a Másik iránti vágy nem implikálhat bizonyos hiányt? Az isten hiányáról vagy távollétéről való beszéd a leleplezendő hatalom szimptomája? Az efféle, a Másik távollétével kapcsolatos panasz mögött vajon mindig az erőszak lehetősége rejlik? Vajon minden, a Másik hiányáról szóló beszéd szükségképpen a Másik megsértése? Azzal, hogy Lévinas a vágyat tisztán affirmatív eseményként határozza meg, megfosztja a tragikus oldalától. A lévinasi vállalkozás specifikus, amennyiben összehasonlítjuk a sartri-

⁹ Vö.: „A vágy nem maga a nem-vágyott? A közeli, aki nem enged közömbösnek maradni – nem vágyott vágyottként – nem nyilatkoztatta ki a vágy számára a hozzáférés módját, amint az anyai tej a szopás mozdulatait beírja az újszülöttbe. Összeszedni magunkat és feleszmélni az ember jelenidejében már távolságtartást jelent és a közeli elhibázását” (LÉVINAS 2002: 135).

¹⁰ Ugyanakkor lehetséges olyan interpretáció is, amely más irányban halad: „Az idegenség affirmatív kezelésének okát az abban való kapacitásaiban leli meg, hogy alapot teremtsen az igaz társadalmiság számára. Amennyiben elvetjük a társadalmiság formáját, amely a közösség mint »a szükségletek rendszere« modern gazdasági felfogásán alapszik, amelyben a monolit egoizmusok részt vesznek a polgári társadalomban egymásra utalva nem csak hogy megvalósítsuk e szükségleteket, akkor nagy előszeretettel üdvözljük mindazon emberközi kapcsolatokat, amelyek révén szakítunk a szokványossal, a mechanikusan átvett, a klisékkel és az önzéssel” (PROLE 2011: 319–320). Vö.: BUGGRAEVE 1981.

fenomenológiával. Sartre szintén hangsúlyozza, hogy a Másikat nem az „én” konstituálja, de a „között”-ben zajló vágy számára éppen ezért egyfajta bizonytalanság, fenyegetés, a szenvedés szüntelen lehetősége. Arról az elidegenedésről beszél, amely nem teszi lehetővé a kibékülést, de egyúttal az elszakítottság meghaladására tett illuzórikus kísérletek tipológiáját is kínálja. A másik eltárgyasítása és a másságnak való kiszolgáltatottság szorosan összefonódnak. Éppen a Másik elviselhetetlen többlete hozza létre az egyesülés ideálját. Sartre kiemeli az asszimetria és a reciprocitás hiányának jelentőségét, de éppen ezért a Másik iránti viszonyt nem lehet tiszta affirmatív eseményként leírni. Filozófiájában a szexuális vágy ugrás a többi szükséglethez képest, hiszen a „tárgy” szubjektivitása van játékban. Míg Lévinas szerint a vágyban semmi sem hiányzik, Sartre szerint a vágy nóvum a szükségletekhez képest éppen a hiányjellege okán. Sartre a vágyat a tudathoz köti, számára a tudat a vágy lehetőségfeltétele. Ahogyan a tudat arra irányul, ami lényegi módon eltér tőle, ugyanúgy a vágytárgy radikálisan el van választva a vágy szubjektumától. A szükséglet tárgyaihoz való odasimulás, a közvetlenül asszimilatív logikája nem feltételez semmilyen távolságot, míg a tudat a re-prezentáció mezeje arra a tárgyra is vonatkozhat, amely hiányzik. A tudat és a vágy összefonódnak, mert mindkettő az alteritásra irányul. Sartre-tól eltérően Lévinas elszakítja a vágyat, illetve a szükségletet a tudattól. A tudatot úgy határozza meg, mint a test testiségének elhalasztását, mint dezinkarnációt (s ez nyilvánvalóan Sartre-ra irányuló kritika). „Megjeleníteni azt, amiből élek, egyenlő volna azzal, hogy kívül maradok az életelemeken, amelyekbe merítkezem” (LÉVINAS 1999: 149). Hasonlóképpen lehetetlen re-prezentálni azt, ami radikálisan meghalad bennünket: nem létezik sem a Másik fogalma, sem képzete. A Másikkal való találkozásban aktiválódó vágy sokkal inkább befogadás, passzivitás, és nem tudati projekció (LÉVINAS 1999: 149).

A vágy fenomenológiája Lévinasnál egyúttal a vágy etikája is. A Másik kihívása mindig meghaladja a pusztá kognitív relációt, nem teoretikus jellegű. Az arca és a beszéde választ várnak, amely szükségképpen több, mint az információ közvetítése. Ez a reszponzív kényszer korántsem erőszakos kényszerítés. „Nem nehéz belátni, hogy a vágnak nagyobb szerepet kell kapnia az etikában, amely a válaszra való igény és a válaszesemény közti értelmes viszonyból indul ki, nem pedig az etikai törvényből. Ha valaki másnak joga van valamire, akkor az a számomra idegen jog, amely valamely rend nevében törvényileg megalapozott, alárendeli a vágyat a restrikciónak. Ehelyett egy, a válaszra való idegen igény a vágyból fakad, nem korlátozza a vágyat, hanem apellál rá” (TENGEJLI 2009: 139). Amiként a Másik nem viszonyul az „én”-hez, ugyanúgy az „én” sem szabad, hogy

a Másikhoz a már létező keretekbe való asszimiláció szándékával viszonyuljon, mert ezzel elvétené. Lehetővé kell tennünk a számunkra idegen megjelenését, elfogadva azt, hogy mindig lesznek számunkra hozzáférhetetlen mozzanatok. Az alteritás etikája ennyiben a vágy szüntelen felelőssége – nem alakíthatjuk át a vágyat szükségletté vagy élvezetté, mert ezzel megszüntetnénk az igazi kívüliséget. Az „én” és a Másik közti paradox (nem-)viszony nem az idegen tagadása (Lévinas a „gyilkolás tiltásáról” beszél), de nem is önmagunk tagadása. Ebben a viszonyban mindenki a maga helyén marad, nincs szükségszerű kölcsönösség, de mégis mindenki megváltozik. Sem a vágy szubjektuma, sem a „tárgya” nem tűnik el a találkozás végén, hiszen tisztán afirmatív viszonyról van szó. Lévinas koncepciója a vágy dematerializálása: a Másikhoz való felelős viszony a *vocativus* jegyében zajlik vagy a másik arcának nézésében, amely nem érinti a testét – ez a viszony, miként Lévinas fogalmazna, orális és aureális. Ezzel a negáció is lehetetlen lesz. A Másikra irányuló vágy ebben az értelemben metafizikai jellegű.

Tanulmányunk a lévinasi értelemben vett vágy általános elemzésével kezdjük, a metafizikával mint a transzcendenciára való irányulással való azonosságával. Külön figyelmet szenteltünk a szükséglettel való szembeállításának, amelyben végső soron egy bináris ellentétpár testesül meg. A lévinasi felfogást dekonstruálva kimutattuk, hogy a bináris jelleg ellenére a vágy tulajdonképpen feltételezi a szükségletet, és fordítva, amiképpen az intimitásnak is a külsőre való irányulás a feltétele, és *vice versa*. Lévinas voltaképpen mindvégig a bensőséges és a külsődleges párjával operál, hogy aztán újra és újra leépítse. A vágyról többször kiderül, hogy valójában a kalkulatív viszonyoktól függ. A korai műveket is elemeztük e szempontból, különös tekintettel a szerelemre, amelynek szükséglet vagy vágy voltát illetően Lévinas ingadozik. A továbbiakban összevetettük Lévinast azokkal a gondolkodókkal, akikkel a leggyakrabban polemizált, és akikhez közvetlen kapcsolat fűzte, illetve a klasszikus filozófusokkal, akikre a leggyakrabban referált a vágy tekintetében. A husserli vágyfilozófiától leginkább az távolítja el, hogy képtelen a Másik vágyának megragadására, az Azonos keretein belül, az alteritást mindig csak egy objektíváló aktsón belül képzei el. Ugyanez a nehézség Heideggerrel kapcsolatban is felmerül, amiként az is, hogy szerszámelemzése, és egyáltalán, a *Dasein* elemzése elégtelen egy valódi vágyelemzéshez. Hegel dialektikus vágyfogalmában mindenekelőtt a szimmetria eltűlése a zavarja, a Másik másságának elsikkadása. Fontos, hogy bizonyos feszültség jelenik meg, amikor az asszimiláció tiltása és a másik elérhetetlenségéről megfogalmazottak együttesen tűnnek fel. Végül a sartre-i tudatfilozófiával való összevetés

különösen gyümölcsöző, hiszen Sartre elutasította, hogy a vágyat tisztán afirmatívként fogadja el, és a vágy negativitását helyezte a középpontba. A tanulmányt a vágy etikai, reszponzív dimenzióinak feltárása zárja.

IRODALOMJEGYZÉK

- AGAMBEN, Giorgio 2006. La passion de la facticité, in: *La Puissance de la pensée*. Bibliothèque Rivages, Paris, 247–273.
- BAKONYI Pál 2009. Az ösztönösség fenomenológiája. In: *Aspecto* II/1, 43–69.
- BERNET, Rudolf 2008. *Le freudisme de Husserl: une phénoménologie de la pulsion et des émotions u Husserl*. (ed. Jocelyn Benoist), CERF, Paris.
- BURGGRAEVE, Roger 1981. *From Self-Development to Solidarity: an Ethical Reading of Human Desire in its Socio-Political Relevance according to Emmanuel Levinas*. The Centre for Metaphysics and Philosophy of God, Leuven.
- CALIN, Rodolphe – SEBBAH. François-David 2001. *Le vocabulaire de Lévinas*. Ellipses, Paris, 2002.
- DERIDA, Žak 2001. *Nasilje i metafizika*. Plato, Beograd.
- LÉVINAS, Emmanuel 1974. *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Kluwer Academic, Paris.
- LÉVINAS, Emmanuel 1982. *De l'évasion, Fata morgana*. Paris.
- LÉVINAS, Emmanuel 1999. *Teljeség és végtelen*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- LÉVINAS, Emmanuel 2002. *De l'existence à l'existant*. Vrin, Paris.
- MARION, Jean-Luc 2000. *D'autrui à l'individu u Positivité et transcendance, Lévinas et la phénoménologie*. PUF Epiméthée, Paris.
- MURAKAMI, Yasuhiko 2010. *Lévinas phénoménologie*. Jérôme Millon, 2002.
- PROLE, Dragan 2011. *Humanost stranog bića*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci / Novi Sad.
- SALLIS, John 2010. Levinas and the Elemental. In: *Radicalizing Levinas* (ed. Atterton, P.), SUNY Press, New York.
- TENGELJI, Laslo 2009. Želja kao filozofsko otkriće. In: *Stvar – Časopis za teorijske prakse* 1., Novi Sad.
- TREANOR, Brian 2006. *Aspects of Alterity – Levinas, Marcel and the Contemporary Debate*. Fordham University Press, New York.

Alterity, Surplus and the Infinite – A Critical Reading of Lévinas' Philosophy of Desire

This paper deals with the notion of desire in Lévinas' philosophy, with special attention to the question of its metaphysical character. By relying upon the early works of Lévinas as well, the author deconstructs the notion of desire by pointing at its contradictory relationship to the concept of needs.

Attention is devoted to certain phenomenological interpretations (Husserl, Heidegger, Sartre, Michel Henry) and to the dialectical understanding of desire (Hegel) that enables us to seize the specificity of Lévinas' viewpoint. At the end of the paper the author discusses the possibility of an ethics of responsive desire within the phenomenology of alterity.

Keywords: Lévinas, Husserl, Desire, Needs, Phenomenology of Alterity, Metaphysics, infinity

Alteritet, višak i beskonačno – kritičko čitanje Levinasove filozofije želje

Članak se bavi pojmom želje kod Levinasa, sa posebnom pažnjom na njen metafizički karakter. Oslanjajući se i na Levinasova rane radove, autor dekonstruiše pojam pažnje ukazujući na njegov kontradiktorni karakter u odnosu na potrebe. Pažnja je posvećena izvesnim fenomenološkim interpretacijama (Husserl, Heidegger, Sartre, Mišel Anri) i dijalektičkom razumevanju želje (Hegel) koji nam omogućuju da zahvatimo Levinasovu perspektivu. Na kraju, autor diskutuje mogućnost responzivne etike želje unutar fenomenologije alteriteta.

Ključne reči: Levinas, Husserl, želja, potrebe, fenomenologija alteriteta, metafizika, beskonačno

Beérkezés időpontja: 2019. 10. 18.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 28.

RÁCZ Rita

doktoranduszhallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola, Medievalisztika-Régészet Doktori Program
raczrita02@gmail.com

A HIT- ÉS A HIEDELEMVILÁG RÉGÉSZETI LENYOMATA A KÁRPÁT-MEDENCE NYUGATI FELÉBEN ÉLŐ GERMÁN NÉPEK TERÜLETÉN (KR. U. 6. SZÁZAD)

*Archeological traces of the religion and the belief of German peoples in
the western part of the Carpathian Basin (6th century AD)*

*Arheološki tragovi religije i verovanja germanskih plemena u zapadnom
delu Karpatske kotline (6. vek)*

Egyes népek hitvilágának és a népszokásokhoz kapcsolódó hiedelemvilág szokásainak a régészeti szempontú rekonstrukciója sokszor bizonytalanságokba ütközik. Egyrészt a hitviláguk megismerése érdekében lehetőségünk van az írott forrásokhoz fordulni, ez megkönnyítheti a régészet számára az egyes vallásukhoz kapcsolódó lelettípusok, ábrázolások azonosítását. A hitvilággal néha kéz a kézben járó, de sokszor inkább a korabeli népszokásokhoz, babonákhoz, a mindennapi élet megkönnyítéséhez kapcsolódó hiedelemvilág régészeti szempontú keresése már nehezebbnek bizonyul. Egyes tárgytípusok másodlagos, a hiedelemvilágban betöltött szerepére néhány esetben az ókori és a korabeli történetírók térnek ki, de sokszor a sírban fekvő egyén neméből, korából, a tárgytípus sírban elfoglalt helyéből és a leletegyüttes összetételéből következtethetünk az említett funkcióra.

A Kr. u. 6. század első felében nagyszámú germán népcsoport, a langobardok (langobárdok, lombardok, longobárdok) lépték át a Dunát. A langobardok ettől az időszaktól kezdve a Kárpát-medence nyugati felének, vagyis az egykori Pannonia provincia területének a politikai urai voltak egészen 568-ig. Temetőik a Dunántúlon belül egyrészt az egykori római kori határvonalat adó Duna folyó, a ripa Pannonica antik erődjai körül sűrűsödnek (Aquincum–Óbuda, Ulcisia Castra–Szentendre, Brigetio–Ószőny/Komárom, Ala Nova–Schwechat, Vindobona–Bécs stb.), de nagyobb számban vannak jelen a Fertő-tó környékén és Alsó-Ausztria északi részén, illetve a Bécsi-medencében. A langobardok történetét itáliai királyságuk (568–773/774) idején Paulus Diaconus, a langobard felmenőikkel rendelkező notarius és szerzetes írja le. Művének címe a *Historia Langobardorum*, amelyben a langobard eredet-

mondától kezdve lejegyzí a nép évszázados vándorlását az őshazától, Scandinavia szigetétől, amely a mai értelmezésben nem feltétlenül Skandinávia lehetett; és az itáliai királyságban történt politikai eseményeket, Liutprand királyukkal (712–744) bezárólag. A korai langobard hitvilágról Paulus Diaconus művében is olvashatunk utalásokat, noha keresztény szerzetesi szemmel csak megvetően vélekedik a pogány istenekhez kapcsolódó történetekről. De a langobardok 6. század folyamán történő, csoportos megkeresztelkedése ellenére még kétszáz évvel később, a 8. században is születtek olyan rendelkezések, amelyek tiltották a régi pogány szokások és pogány isteneknek való áldozatok gyakorlását.

Az alábbiakban ismertetem a langobardok hit- és hiedelemvilágához kapcsolódó régészeti leleteket, a vonatkozó részeknél a vallásukra is kitérve. A hiedelemvilág régészetiileg megfogható nyomai amulettek, az óvó-védő és bajelhárító funkcióval bíró leletek, kutatásom ezek azonosítására, gyűjtésére, jelentéstartalmának megismerésére irányult. A keresztény vallás alapjában véve tiltotta ezek viseletét.

Kulcsszavak: hiedelemvilág, amulett fogalma, germán női viselet, nyakban viselt amulettek, övön viselt amulettek, borostyán, állati eredetű amulett, fémből készült amulett

A langobardok hitvilágának, népi hiedelemvilágának jellegéről, a babonákról a temetkezésekben talált szimbolikus tartalommal rendelkező tárgyak árulkodnak. Ezek óvó-védő, vagy bajelhárító jellegű amulettek, vagy szerencsehozó talizmánok is lehettek. Viszont mindig felmerülhet a kétség egyes tárgyak másodlagos tartalmát illetően, mivel egyrészt sokszor nem eldönthető, hogy ezek biztosan bajelhárító funkcióval rendelkeztek az adott sírban, másrészt nem lehetünk tisztában azzal, hogy az adott személy milyen funkcióval ruházta fel – saját maga – egy-egy viseleti elemét. Ezért fontosnak találom az alábbiakban körüljárni az amulett fogalmát, majd ezt követően térek rá a gyűjtésem módszertanára és tárgyalom nagyobb részletességgel a Pannoniában élő, langobardok által viselt típusokat és azok jelentéstartalmát.

1. AZ AMULETT FOGALMA ÉS VISELETI MÓDJA

Amulettnek nevezhetünk minden olyan szerves vagy szervetlen anyagból készült tárgyat, illetve viseleti elemet, melyet az ember a test közelében visel, magánál tart vagy őriz valamilyen módon, mágikus, illetve vallási okok miatt: betegségek gyógyítására, hogy szerencsét hozzon, általános védelmet nyújtson, vagy a veszélyeket hárítsa el (FREIRE-MARRECO 392; THRANE 268–269). Az amulett szó eredete kérdéses, több eltérő vélemény született ezzel kapcsolatban. Sokszor az arab eredetet jelölik meg, ebben az esetben a *hamálet*ből származtatják, jelentése csüngő vagy függő (MOGK 80). Az arab eredet mellett a latin és görög nyelvű származás lehetősége is felmerül. A latin *amuletum* és az ógörög *amylon* eredetileg valamilyen

keményítőliszt fajtát jelölt, amelyet más jelentéssel is felruházhattak – keménység, erősség –, ami már közelebb állhat az amulett általunk is használt jelentéséhez. Emellett a latin *amoliri* – elhárít, megakadályoz – igével mutat még etimológiai kapcsolatot (HERDICK 18). A mai értelemben ismert kifejezésre már a homéroszi *Odüsszeiából* (Kr.e. 8. század) ismerünk utalásokat. Homérosz a *μῶλυ* – mólü – nevű növény bajelhárító mivoltáról így szól: „Csakhogy a bajból én kiragadlak, megszabadítlak. /Vedd e varázsfüvet át és evvel lépj be a házba, /ez veszedelmed napját elhárítja fejedről. /Kirké rettenetes cseleit tudtodra adom most. /Készít majd kükeönt néked, de beléveti mérgét. /Meg nem bővölhet mégsem, mivel itt e varázsszer, /mit tőlem kaptál, nem hagyja; de mondom a többit ... /Így szólván; ideadta az Argoszölő a növényt is;/ földből tépte ki, és mindent jól megmagyarázott. /Éjszinű volt a gyökér és tejszinű volt a virága: /istenek úgy nevezik, hogy mólü; kiásni nehéz ezt /földi halandónak; de bizony mindent tud az isten” (HOMÉROSZ X. 285–321; PECK). Az *amulett* kifejezést először id. Plinius használja *Természetről* c. művében, aki különböző növényi-, állati és emberi részeket, szerveket és egyes drágaköveket is amulettként határoz meg (PECK).

A típusokat tekintve az őskortól kezdve amulettként szolgálhattak a növények egyes részei, az állatsontok, a fogak, melyeket a halottal a sírba helyeztek. Az amulettviselés szokása főként a védelemre szoruló nők és a gyermekek sírjai esetében figyelhető meg. Ezek eltemetése általános jelenség a Kárpát-medencében, melyet már a római provinciális lakosság, a császárkori szarmata és germán népcsoportok, illetve később az avar kori népcsoportok egyaránt gyakoroltak (NAGY 105).

2. AMULETTEK VISELETE A LANGOBARD KORI PANNONIÁBAN

A gyűjtésem során számos esetben ütköztem abba nehézségbe, hogy mely tárgyak hordozhatnak kétségtől apotropaikus vagy más szimbolikus tartalmat. Elsődleges szempontom a női és gyermeksírok gyűjtése volt. Az egykori Pannonia területén, amely a mai Dunántúlt és Alsó-Ausztria észak-keleti felét foglalja magába, összesen 24 feltárt és teljesen publikált langobard kori temetővel számolhatunk, ezek közül több száz női és gyermeksírral. A temetőkkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a legtöbb sír még korabeli rablásoknak esett áldozatul, ezért sokszor csak pár elszórt csont, egy-egy, a rablók számára értéktelen lelet típus maradt a sírgödörben, ez nem könnyíti meg az eltemetettek nemének és a tárgyak viseleti helyének azonosítását sem.

A pontos számadatokkal szemlélítve a kutatás eredményeit, a Pannoniában lévő 24 közzétett lelőhely közül összesen 234 női és értékelhető gyermeksírral lehet számolni. A rablások miatt összesen csak 95 temetkezésnél lehetett megfigyelni – sokszor erősen bolygatott állapotban – az egykori viseletet, amelynek az amulett-típusú tárgyak is részei voltak. A sírok leletanyagának elemzése után összesen 50 temetkezésben volt megfigyelhető az amulett jelenléte, vagyis kb. a sírok felében (48%). Az elhalálozási életkor is fontos a vizsgálatoknál, de számos lelőhely csontanyagán nem végeztek antropológiai elemzéseket, ez főként a korábbi, 20. század elején zajló feltárásoknál volt jellemző. Az így rendelkezésünkre álló adatok alapján elmondható, hogy amulettel ellátott gyermeksír összesen 8 adathoz tartozhat, ez igen kevés az 50 temetkezéshez viszonyítva. A gyermeksírokon belül az életkormegoszlás az alábbi: egy esetben infantia I. (0–7 év), két esetben infantia II. –iuvenis (13–16 év) határa a kormeghatározás. A fiatalabb lányok sírjai is ide sorolhatók, egy sírban iuvenis korú (15–16 éves), két sírban iuvenis–adultus korú (15–25 év) lány feküdt. A legtöbb, amulettel viselő egyén a langobardok körében felnőtt nő volt. Összesen 13 adultus korú (20/23–40 év), 4 matus korú (40–60 év közötti) és 1 senium korú (65–75 év közötti) nő mellől került elő bajelhárító jellegű amulett (részletes gyűjtés, katalógus és feldolgozás: RÁ CZ 2016; RÁ CZ 2017).

A viselet azonosítása igen fontos tényező a gyűjtés szempontjából, mivel a langobard sírokban jellemzően három viseleti helyről kerülnek elő a vizsgált tárgyak. Fejtől lefelé haladva elsőként a nyakban fordulhattak elő a gyöngyök közé fűzve, de leginkább az övhöz tartozó, ún. övcsüngőn és a derék bal oldalára függesztett táskában hordhatták azokat. Az övnek a bal, néha a jobb oldalán megfigyelhető leletsűrűsödéséből és a sok esetben a leletekre korrodálódott bőr, vagy textildarabokról lehet következtetni a táska jelenlétére. Tasakjaikba pipereeszközöket helyezhettek, mint például a szőrcsipeszek vagy kanalak, de sokszor amulettjeiket is itt őrizhették. A táska mellett az amulettek fő gyűjtőhelye az övről függő, a lábak között végigfutó egy vagy kettő bőr- vagy textilszalag, ezt övcsüngőnek, vagy amulettcsüngőnek nevezhetjük (MARTIN 1997b: 354). Az övcsüngős viseleti mód Európa-szerte az 5. század végétől, a 6. század kezdetétől terjed el az ún. Meroving körbe sorolható népek között. Többek között ide tartoznak a frankok, a mai Németország déli részén élő germán alamannok és bajuvarok, hazánkban a langobardok. De a Kárpát-medence keleti felében élő germán gepidák és a 6. század végén a Kárpát-medencét benépesítő avar kori népcsoportok is ezt a viseleti modellt követték a 7. századig (bővebben: BÓ NA 1974: 35–38; BÓ NA 1993: 127–129; GARAM 63–93; LOSERT–PLETERSKI

231–289; MARTIN 1997a: 349–356; NAGY 209–244; ZELLER 672–683). A Meroving-kori övön függő amulettek kérdésével részletesen Birgit Dübner-Manthey foglalkozott, véleménye szerint a korabeli nőknél bármilyen tárgyat lehetett amulettként kezelni, melyet viselőjük mágikus erővel felruházott (DÜBNER-MANTHEY 68).

Az övfűgőn hordott kisebb-nagyobb tárgyakat kezdetben az övcsüngő végeire függesztették. Ezeket a lelettípusokat három csoportba tudjuk besorolni (LOSERT–PLETERSKI 233). Az elsőbe a gyakorlati funkcióval bíró lelettípusok kerültek, ide tartoznak a vaskések, a díszes szűrőkanalak, a nagyméretű agancsból, ritkán csontból készült fésűk, amelyek csak különleges esetekben bírhattak bajelhárító szereppel. Ezek a leletek a gyűjtésembe tartoztak, viszont nem kerültek feldolgozásra bizonytalan funkciójuk miatt, de nagy valószínűséggel csak tényleges gyakorlati funkciójuk miatt tartották maguknál őket. A második csoportba a drága-, vagy féldrágakőből készült nagyméretű gyöngyök, vagy üvegből készült díszgyöngyök, esetleg agyagból formált orsógombok tartoztak, ezeket az öv végére függesztették nehezezként, vagy a szalag kifeszítésére. Ezek közül a drága- és féldrágakőből készült darabok bírhattak bajelhárító szereppel. Gyógyító vagy bajelhárító funkcióikról az ókori auktorok, a korabeli történétírók is megemlékeztek. Az írott források közül kiemelendő id. Plinius *Természettudományának* XXXVII. könyve, *Az ásványokról és a művészetekről*, amelyben kitér egyes drágakövek bajelhárító mivoltára. A harmadik csoportba kerültek a tényleges, ún. „beszélő amulettek”, ezek kétségtől óvó-védő szereppel bírhattak (LOSERT–PLETERSKI 233). Ezek közé sorolhatók azok a tárgyak, amelyek nem rendelkezettek gyakorlati funkcióval, csak anyaguk, alakjuk, esetleg a rajtuk lévő ábrázolás szimbolikája miatt kerülhettek a sírba óvó-védő szereppel (5. kép: a lelettípusok megoszlása kor és típus szerint).

A továbbiakban a fentebb részletezett csoportosítás alapján ismertetem az amulett típusok jelentéstartalmát, a viselet alapján fejtől lefelé haladva. Először a nyakláncba fűzött lelettípusok közül ismertetek egy, a germán mitológiához szorosan kapcsolódó amulettet. Az övcsüngőn és a táskában lévő bajelhárítókat a nyersanyaguk alapján csoportosítottam a díszfüggők/-gyöngyök csoportjára, és a fentebb említett beszélő amulettekre. Az utóbbi csoportot felosztottam nyersanyaguk alapján az állati eredetű amulettekre, a fémből készült amulettekre és az ún. régi leletekre. A csoportok közül az első háromból ismertetek részletesebben egy-egy meghatározó lelettípust a terjedelemre való tekintettel. Az ún. régi leletek csoportja bizonytalan, amulettjellegük nem alátámasztható, ezekre terjedelmi okok miatt szintén nem térek ki.

2.1. MITOLÓGIA KÉPEKBEN: A GERMÁN ARANYBRAKTEÁTÁK

A nyakláncba fűzött lelettípusok közül a legérdekesebbnek bizonyulnak a germán mitológiához kapcsolódó egyoldalas, füllel és kerettel ellátott arany- vagy ezüstérmék, melyek *brakteáta* néven szerepelnek a szakirodalomban. Az elnevezés a latin *bractea* szóból származik, jelentése vékony lemez (EBENGREUTH 307). A brakteáták alapfunkciója, hogy medálként viselték őket, amit a függesztőlyuk vagy függesztőfűl jelez. Először 1803-ban a dán numizmatikus Christian Ramus hívta fel a figyelmet arra, hogy nem csak érmeként használhatták őket (RAMUS, 117–178; AXBOE 120). Értekezése meghatározó volt abban az időszakban, a brakteátákat „*nummi aurei*” (arany érmék), „*nummi bracteati*” (egyoldalú érmék), „*Göldene-Blech-Pfennige*” vagy „*orbes aurei*” (kerek aranylemezek) neveken írták le és együtt kezelték őket az érmekkel és a medálokkal (AXBOE 119).

A brakteáták gyökerei a Római Birodalom területén ismert kétoldalas medallionokhoz vagy érmékhez vezethetőek vissza, melyeket istenábrázolásokkal és császárportrékkal láttak el (AXBOE 122). A tárgyalt tárgytípus előképei a 4. századból származtak, a germánoknál először Dél-Skandináviában jelentek meg az 5-6. században. Elterjedésük Dánia, Svédország, Norvégia, Délkelet-Anglia, Hollandia északi partjain, Németország, Csehország és a Közép-Duna-vidék területein figyelhető meg és általában temetkezésekből kerülnek elő. Összesen 900-1000 körül mozog a brakteátaleletek száma (PESCH 377).

A sírokból ismert leleteket általában női temetkezésekben találták meg, a férfi sírokban csak elenyésző számban jelentek meg. Ezek többségét a nők a nyakláncukban függőként használták, többnyire üveggyöngyök közé fűzve (GAIMSTER 146–148). A keret és a fűl is különböző díszítéssel van ellátva, minden egyes darab egyedi: a fűl általában hosszában bordázott, a keret lehet egyszerű, megvastagított peremű, sokszor filigránnal, granulációval vagy véséssel ellátott, ezek is különböző mintákat alkothatnak.

A motívumaikat tekintve a brakteáták kisebb alapszoportokra oszthatók: M-, A-, B-, C-, D-, E- és F-brakteátákra (bővebben: HAUCK 12–13). A motívumok értelmezésével Karl Hauck foglalkozott igen részletesen, módszere a kontextusba helyezett ikonográfia (*Kontext-Ikonographie*) volt, amellyel brakteáta képek, a köriratok (rúnák vagy latin betűk) és az írott források közötti összefüggéseket értékelte: a kortárs és késő antik világ írásos és a képi forrásait és a későbbi Edda szövegeket használta fel ezek értelmezésére. A módszer alapján hozta kapcsolatba az ábrázolásokat a Skandináv mitológia isteneivel (AXBOE 122; PESCH 386).

Az izlandi irodalom 12-13. századi legfőbb „termékei” voltak az Eddák, amelyből kettő ismert, a Verses Edda és a Prózai Edda. Az Edda elnevezés jelentése mindmáig ismeretlen. A két mű mellett számos, Izlandon a 10–13. században született, borjúbőrre írt kódex maradt az utókorra, melyekből az évszázadok alatt szájhagyomány útján terjedt mitológiai történeteket, versstrófákat ismerhetjük meg. Az Eddákban, hasonlóan a skandináv mitológia történeteivel, az istenekről szóló legendák vannak megörökítve. Ezekből ismerhetjük meg, a jóval korábbi időszakban, a langobardok által feltehetőleg ismert pogány istenek panteonját, többek között az Ász és a Ván istenek csoportjait. A vánok, mint Njörd, Frey, Freyja a termékenység, a bő halfogás, a szerelem, gyermekáldás és az áldozati varázslatok istenei voltak. Az ászok világát a harcos istenek adták, ilyen volt Óðin, Loki és Frigg is (BERNÁTH 37–43). Morten Axboe dán brakteáta kutató Karl Hauck elméletére alapozva úgy véli, hogy több istenalak mellett Óðin állt a brakteáta ikonográfia központjában, és az említett B, C és D brakteáták központi alakja lehetett, mint főisten, a mágia mestere, a rúnák ismerője, a gyógyítás és a halál elűzésének erejével (AXBOE 122–123; 125).

A pannoniai langobardok területén a brakteáták kurióznak számítnak. A várpalota–unió homokbányai temető 21. sírjából egy B és három D típusú brakteáta látott napvilágot, melyeket gyöngynyakláncba fűztek (BÓNA 1965: 190). A várpalotai lelet B darabján lévő jelenet valószínűleg a madársapkában ülő Óðint ábrázolja, amint a trónján ül, és a farkast eteti a hollója társaságában, a három darab D brakteátán az Óðint elnyelő szörnyeteget vélik felfedezni (TÓTH 79). A szomszédos területeket tekintve szintén langobard kori sírokból kerültek elő további leletek: a poysdorfi (Ausztria) temető 4. sírjából került elő két darab, a šaraticei (Csehország) temetőből egy darab D-brakteáta (IK 162; 168–169). A poysdorfi központi motívuma egy négylábú, valószínűleg lóábrázolás (IK 162). A šaraticéit egy problematikus darabnak tartják a képi ábrázolása miatt, motívumkörét nem tudták meghatározni. Vadállatábrázolás vehető ki, ez minden bizonnyal egy fantáziaállat, viszont a fején és a lábán kívül a többi testrésze nem ismerhető fel (IK 168).

A brakteátákat általában amulettként és/vagy rangjelző, illetve státuszszimbólumként tartják számon, vagyis jelentős eszközei lehettek a politikai hatalom kimutatásának. Már az 1690-es években, a dán király arany medáljainak összeírásában a brakteátákat, mint pogány amuletteket címkézték fel. Christian Ramus az 1800-as években lejegyzí róluk, hogy „primitív” darabok lehettek és az ősök babonás célból, a gonosz elűzésére használták (RAMUS 144; AXBOE 119). Christian Jürgensen Thomsen régész először vetette fel a darabok amulettfunkcióját (THOMSEN 265–347; AXBOE 199).

Az amulettfunkciót a római császárportrékkal ellátott medallionokról vették át, mivel a Római Birodalomban nem csak istenábrázolásokkal, hanem az istenként tisztelt császárok képeivel is ellátták őket, és amulettként a gonosz erők elhárításának céljából viselték őket. Ezt a funkciót akkor is megtarthatták, ha a skandináviai utánzatokon nem használták a császár portróját, hanem saját képekkel látták el őket (AXBOE 122; GAIMSTER 148). Abból a célból, hogy az általuk hordozott mágikus funkció megmaradjon, a korai időszakban sokszor az érme előképével azonos motívumokat próbáltak alkotni, emellett a római nagybetűket is megtartották, annak ellenére, hogy olvashatóságukat és jelentésüket elvesztették. Később a római betűket saját rúnáírásukra cserélték, talán ezzel próbálták fokozni az amulettek mágikus erejét. A képek is hasonló folyamaton mentek át: először a római ikonográfiát utánozták, majd fokozatosan saját képeikre cserélték őket, újragondolták azokat (HAUCK 11; AXBOE 125).

Anyagukat és kiképzésüket tekintve nagy valószínűséggel státusszimbólumként is használatban lehettek (AXBOE 105). A római aranymedallionokat általában az uralkodó diplomáciai ajándékként (évpénz vagy *tributum*) a szomszédban élő ellenséges népeknek adományozta, sok esetben a limes menti germán népek feletti politikai befolyás megőrzésére vagy pacifikálására. Morten Axboe és Karl Hauck egyazon véleményen vannak, miszerint a brakteáták lehettek amulettek, de rangjelzőként is használták őket. Tény, hogy Ódin volt az ikonográfia központjában, mint uralkodó és a mágia mestere, a gyógyítás és a halál elűzésének erejével. De főistenük ábrázolásával az elit a kozmológiáját akarta kifejezni, vagyis Ódin által legitimizálhatták hatalmukat. Emellett a kontinensen az brakteáták ikonográfiája által az őshazától, Skandináviától távol élő „pogány” germán népek, akik északról származtatták őseiket, ellensúlyozhatták a keresztény Frank Birodalmat (AXBOE 125).

2.2. AZ ÖVCSÜNGŐ AMULETTJEI

Az övcsüngő végére függesztett amulettek első csoportja az ún. díszfüggők és -gyöngyök. Ezeket nyersanyag alapján csoportosítani tudjuk hegyikristályból (7 sír, 7 darab), borostyánból (5 sír, 6 darab), kalcedonból (3 darab), opálból (2 darab), kvarcból (1 darab) és tajtékkőből (1 darab) készült típusokra (a funkciójukról bővebben: RÁ CZ 2017: 62–69). Az említett tárgytypus az eltemetettek elhalálozási életkora alapján csak felnőtt, adultus (18–39 év) és maturus (40–59) korú nők sírjaiból kerültek elő.

Az említett drága- és féldrágakövek közül a borostyán ékszerként való alkalmazásának volt a legnagyobb hagyománya Pannoniában – és Európa-

szerte –, tekintve, hogy az Aquileiától (Észak-Olaszország) kiinduló, a Balti-tengerig futó ún. Borostyánkő-út haladt át területén. A borostyán (*Pinus succinifera*) a szerves eredetű ásványok körébe sorolható, aranyárgás, vöröses színű, ún. fosszilis gyanta. A borostyán a föld bármelyik részén előfordulhat, de Európában a Baltikum területén található a legjobb minőségű nyersanyag. Természetes lelőhelye a Fríz-szigetek, a Rigai-öböl délnyugati része, de Lengyelország északi partján, Nyugat-Fehéroroszországban, a Sambiai-félszigeten és délnyugat Ukrajnában is előfordul nagy mennyiségben (BLIUJENÉ 2011: 15). Id. Plinius *Természettrajzában* a hegyikristály után következő legértékesebb drágakőként ír a borostyánról. Művében lejegyzi, hogy az „északi óceán szigetein keletkezik természetes módon ... a fenyőfélékhez tartozó fák kifolyó nedvéből” (IDŐSEBB PLINIUS XXX-VII, XII. 42).

A borostyánt már az őskor óta használták, de ekkor csak helyi felhasználású termék volt, kereskedelemről még nem beszélhetünk. Egyes lelettipusok, mint a nagy számban előkerülő miniatűr faragott állatfigurák, vagy különböző amulettek a Baltikum területéről és Dél-Skandináviából ismeretek (QUAST 2014a: 20). A Római Birodalom által kiépített kereskedelmi hálózat – beleértve a Borostyánkő-úton zajló árucserét – a birodalom bukásával nem ért véget, noha a borostyán mennyisége csökkent a népvándorlás kori sírokból. Ennek oka lehetett, hogy a kereskedelem ekkorra már nem szervezett keretek között zajlott (QUAST 2014b: 95). A vizsgált korszakunkban, a 6. században nagyon ritka a korábbi időszakokhoz képest a számuk. A nyugat-európai Meroving területekre ugyanez jellemző, általában a gyöngynyakláncba fűzve viseltek egy-két gyöngyöt. Ezek általában nyers borostyánok, amelyek az átfűrástól eltekintve megmunkálatlanok. Dieter Quast régész valószínűnek tartja, hogy a műhelyek eltűnésével elveszett a kő megformálásához szükséges technikai tudás is erre az időszakra (QUAST 2014b: 95).

A Pannoniából előkerült langobard kori, ún. díszfüggők vagy díszgyöngyök közvetlenül az övre függesztett lelógó szalag végére lehettek felfűzve. A bezenye–papréti temető 73. sírjából ismeretlen viseleti helyzetből egy korongszerű, egyik oldalán kissé domborodó darab került elő (BÓNA–B. HORVÁTH 19–20). Hegykő–Mező utca 18. sírjából két darab látott napvilágot: egy kisebb gyöngy a bal combcsont mellől, két kisebb üveggyöngy kíséretében, ezekkel az övet varrhatták ki; a nagyobb, gömb alakú darab a lábfej környékéről került elő, ezt az öv végére fűzhatték fel díszfüggőként (BÓNA–B. HORVÁTH 37–38). Ezek a díszítő funkciójuk mellett id. Plinius feljegyzései és a korábbi régészeti párhuzamok alapján bajelhárító és gyógyító funkcióval bírhattak. Az ókori auktor az alábbiakat jegyezte le a

drágakőről: „Közben kitalálták a borostyán gyógyászatban való használatát is, de a hölgyek nem ezért kedvelik. Csecsemőkre akasztva amulettként igen jótékony. Callistratus említi, hogy minden életkorban használ a zavarodottság és a vizelési panaszok ellen italként vagy amulettként” (IDŐSEBB PLINIUS XXXVII, XII. 50–51).

Állati eredetű amulettként az állatok csontjából készült viseleti elemek határozhatók meg. Ide sorolható lelettipusok a pannoniai langobard kori temetőkből a kagylók és a csigák csoportja (3 sírból 4 darab), a szarvasagancskorongok (3 sírból 3 darab), az átfűrt vadkanagyarak (2 sírból 2 darab) és egy függesztőkarikával ellátott asztragalosz, ami az állatok hátsó lábaiban található csigacsont (1 sírból 1 darab), a funkciójukról bővebben: (RÁ CZ 2017: 66–67). Ezek mind női, mind gyermeksírokban előfordultak, összesen 4 gyermek és 3 felnőtt váz mellől kerültek elő a leletek, de pontos elhalálozási életkorukat nem ismerjük (lásd: 5. kép). A gyermeksíroknak a viszonylag nagy száma azt jelzi, hogy a leleteket valószínűleg a szülők rakhatták gyermekük sírjába, hogy megóvják őket a túlvilági életükben. Emellett az állati eredetű amulettek sírbahelyezésénél érvényben van a *pars pro toto* elve, vagyis a kis rész szimbolizálhatta az egész állatot és annak az erejét, főként fogak, a fej és a láb csontjai, amelyek az állatok lényegét jelképezték (CHOYKE 197).

A leletcsoportban a szarvasagancskorong igen nagy számban jelenik meg a római kortól Európa-szerte, de nyugaton a Meroving-körben is elterjedt, a frankok, az alamannok és a bajuvárok körében is. Az agancskorongok, vagy agancsrózsák a szarvas természetesen elhullajtott vagy lefűrészelt agancsának legalsó, koponyával érintkező részéből készülnek (MIKLÓSITY SZŐKE 105). Az agancsamulettek esetén a tárgy anyaga a fontos, vagyis a hím szarvas által szimbolizált erő, termékenység és megújulás (MIKLÓSITY SZŐKE 106; LOSERT–PLETERSKI 282). Amulettként való alkalmazása a római korig vezethető vissza. A romanizált népességnél három fajtája különíthető el, ezeket leggyakrabban falloszábrázolással látták el, amely a termékenységet segíthette elő (MIKLÓSITY SZŐKE 107). Az utóbbiból eredhet a termékenységi amulett funkció is. A Meroving-korban – a sokszor több ezer síros temetők elemzése alapján – ezeket kizárólag fiatal lányok viselték, akik még az anyaság előtt állhattak, ezért valószínű, hogy még hajadonként kezdték őket maguknál hordani termékenységi amulettként, és lehetséges, hogy a terhesség alatt is viselhették (KOCH 199). A langobardoknál is elterjedt, Meroving-körhöz köthető darabok mindkét felét általában lesimították, lecsiszolták. Előfordult, hogy meghagyták a természetes szegélyét és csak a belső, díszítendő felületet csiszolták le. Díszítés általában a korong mindkét felén van, leggyakrabban a poncolt pontkörminta jelenik meg. A sima oldalt

esetenként körzővel díszítették: köríveket, félköröket, kereszteteket, rozettákat karcoltak bele (BÓNA 2001: 198).

Általános meggyőződés, hogy a langobardok a nyugati Meroving területekről juthattak hozzá az agancskorongokhoz a Dunán folytatott kereskedelmi kapcsolat által, mivel a viselése nem volt általános a helybéli langobardok körében. Viszont a leletanyaguk alapján a Meroving-kultúrkörhöz szorosan kapcsolódó, helybéli langobardoknak is megvolt ugyanúgy a lehetőségük, hogy az itt élő állatok agancsát feldolgozzák. Egyrészt elkészítésük nem igényelt különösebb technikai tudást, ezért nem feltétlenül szükséges kereskedelmet feltételezni a tárgyalt lelettípus esetében. Másrészt nem feltétlenül maga a tárgy kereskedelmére kell következtetni a jelenlétéből, hanem a széleskörű és feltételezhetően intenzív kulturális kapcsolatokra.

A langobard sírokból összesen három szarvasagancskorong került napvilágra. A bezenye–papréti temető 73. sírjából, a bal comb külső feléről egy mindkét oldalán poncolt pontkörmintával és körzővel készített rozettamintával díszített darab ismert (BÓNA 2001: 198; BÓNA–B. HORVÁTH 19–20). Tamási–Csikólegelő 49. sírjából egy agancsrózsából készített példány került elő, több helyen furattal, a bal combcsont külső feléről (BÓNA–B. HORVÁTH 163–164). A hegykő–mező utcai temető 72. sírjából hasonló viseleti helyzetből került napvilágra egy lapockából készült csontkorongként meghatározott darab, poncolt pontkörmintákkal díszítve (BÓNA 2001: 198; BÓNA–B. HORVÁTH 53–54). Ezek átmérője körülbelül 5–7 cm közötti, vastagságuk körülbelül 0,5 cm körüli volt. A lelettípus egy esetben egy kislány sírjából került elő, egy esetben egy adultus korú nő mellől.

A fémből készült amuletteket két nagy csoportba sorolhatjuk be. Egyik a lemezből kivágott, gyakorlati funkcióval nem rendelkező díszkulcsok (6 sírból 6 darab kulcspár), a másik a láncpáncél, vagy a sisak láncból készült tarkóvédőjének a töredékei (12 sír). A díszkulcsok főként felnőtt, adultus vagy iuvenis-adultus (15–25) korú nők mellől, egy esetben egy gyermeklány mellől, a láncingtöredékek az azonosítható esetekben három gyermek és egy adultus korú nő mellől kerültek elő (lásd: 5. kép), a funkciójukról bővebben: (RÁ CZ 2017: 64–65).

A lemezből kivágott díszkulcsok nem rendelkezettek gyakorlati funkcióval. Ezeket az övcsüngön amulettként viselhették az 5. század végétől a 6. század végéig (lásd: 15. kép). Funkciójukat tekintve a női erő, a hatalom megtestesülésének, a házasság, a termékenység szimbólumának és az istennők attribútumainak tartják őket, ezért rangjelzőként és amulettként is számon tartja őket a kutatás. Emellett a felsorolt funkciók miatt Freyja istennő szimbólumának határozták meg, aki a vánok egyik fő istenalakjaként tartha-

tó számon. A kulcsok a keresztény kultúrában is fontos szerepet játszanak, a kulcspár Péter apostol szimbóluma, viszont a Meroving kori temetkezések esetén nem valószínű, hogy ilyen jelentéssel bírtak a sírba helyezett leletek (VIDA 182–183; LOSERT–PLETERSKI 277).

A langobard lelőhelyeket tekintve bronz- és ezüstlemezéből kivágott darabok kerültek elő, alakjuk eltérő. Hosszuk 8,5 és 11 centiméter közötti. A kulcsokat végükön lévő függesztőkarikával fűzték fel az öv végére, az ezüstdarabok esetén ezek ezüsthuzalból készültek. Mintázatukat tekintve leginkább a poncolt pontkörminta volt elterjedt, ezt kombinálták pont-, félkör-, X alakú motívumkinccsel, és vízszintesen vagy függőlegesen bekarcolt vonalmintákkal. Bronzkulcsok Brigetio-Ószöny/Komárom területéről szórványleletként és a tamási-csikólegelői temető 10. sírjából láttak napvilágot. Ezüstkulcsok négy sírból láttak napvilágot, kettő a hegykő-mező utcai és kettő a szőlád-kertek mögötti temetőből (BÓNA–B. HORVÁTH 143–144; DIE LANGOBARDEN 322–323; KISS 208; PETERS et al. 347).

ÖSSZEGZÉS

A temetkezésekből előkerülő régészeti leletanyag behatóbb értelmezése közelebb visz az egykor elő népek gondolkodásmódjához, mindennapjaihoz. Ilyenek az amulettként számon tartott tárgyak is, amelyek a mindennapi életen túl a babonás szokásaikat, az istenképüket, a hiedelmeiket is segítenek megismerni. A langobard példákat szélesebb időkeretben helyezve láthatjuk, hogy a legtöbb típus előképét már az ókori római népességnél is megtalálhatjuk, de ide kell sorolnunk a limesen túl élő, a rómaiak által barbároknak nevezett, főként germán népeket is. Egyes amulettek bajelhárító, vagy óvó-védő szerepe tehát már évszázadokon keresztül élt a köztudatban.

A leletanyag vizsgálatakor viszont nem hallgathatjuk el a bizonytalanságokat is, mivel ez a kérdés igen összetett, és nagyon ritkán tehetünk biztos kijelentéseket. Egyes amulettek többféle módon értelmezhetők, sokszor ugyanazokat a típusokat más-más népek használhatták hasonló, de eltérő céllal. Az említett, széles körben elterjedt tárgytypusok esetében számolni kell azzal, hogy egy-egy amulett viseletét nem adaptálták, hanem helyben is kifejlődhettek. Ilyenek például a csontok, vagy a fogak, amelyek viselete az őskortól kezdve követhető bizonyos közösségeknél. Az értékebb anyagból készült, vagy szebb kivitelű, kidolgozottabb lelettípusokat reprezentáció céljából vagy rangjelzőként is viselhették a mindennapi vagy a halotti viselet részeként, emellett praktikus okok miatt is maguknál tarthattak egy-egy tárgyat. Az általános funkció mellett számolni kell azzal, hogy a sírban lévő tárgyakat személyes tartalommal is felruházhatták, nyíl-

vánvalóan a leletek ilyen jellegű háttérét soha nem fogjuk megismerni. A fentebb részletesen kifejtett lelettípusokat nagyobb bizonytalanságok nélkül amulettként is kezelhetjük, de a brakteáták és a díszkulcsok viseletében a reprezentációs és a rangjelző szerep is fenntartható. Ahogy tanulmányom elején is említettem: a sírokból összegyűjtött, övcsüngőhöz tartozó leletek feldolgozásával megállapítható, hogy a langobard nők és gyermekek nem minden esetben viseltek ténylegesen amulettként funkcionáló tárgyakat. A kétszázharmincnégy sírból, ezen belül a kilencvenöt övcsüngős női temetkezésből összesen ötvenben volt jelen amulett, vagyis körülbelül a sírok felében (kb. 48%). Az amulettjeik a megkeresztelkedésük ellenére a pogány szokásaikról árulkodnak, amelyek még évszázadokon át élhettek.

IRODALOMJEGYZÉK

- AXBOE, Morten 2001. Amulet Pendants and a Darkened Sun. On the Function of the Gold Bracteates and a Possible Motivation for the Large Gold Hoards. In: *Roman gold and the development of the early Germanic kingdoms*, KVHAA Konferenser 51. Ed.: Magnus, Bente. Stockholm, Almqvist & Wiksell Intl, 119–136.
- BERNÁTH István 2005. *Skandináv mitológia*. Budapest, Corvina Kiadó
- BLIUJENÉ, Audronė 2011. Northern Gold – Amber in Lithuania (c. 100 to c. 1200). In: *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, Volume 8. Leiden, Brill Academic Pub
- BÓNA István 1974. *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest, Corvina Kiadó
- BÓNA István 1993. A langobard viselet. In: Bóna István–Cseh János–Nagy Margot–Tomka Péter–Tóth Ágnes: *Hunok – gepidák – langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak*. Magyar Östörténeti Könyvtár 6. Szeged, Balassi Kiadó, 127–129.
- BÓNA István 2001. Befejező ásatás a bezenyei langobard temetőben (1964). In: *Arrabona* 39, 189–201.
- BÓNA, István–B. HORVÁTH, Jolán 2009. Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. In: *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae*, Volume 6. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
- CHOYKE, Alice 2010. The Bone is the Beast: Animal Amulets and Ornaments in Power and Magic. In: *Anthropological approaches to zooarchaeology: complexity, colonialism, and animal transformations*. Ed.: Campana, Douglas v. et al. Oxford, Oxford Books, 197–209.
- DIE LANGOBARDEN 2008. *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Katalogteil)*. Hrgs.: Rheinisches Landesmuseum Bonn (2008–2009), Darmstadt, Primus Verlag
- DÜBNER-MANTHEY, Birgit 1990. Zum Amulettbrauch in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebens-*

- bedingungen – Lebensnormen – Lebensformen.* Beiträge zu einer internationalen Tagung am Fachbereich Geschichtswissenschaften der Freien Universität Berlin 18. bis 21. Februar 1987. Hrsg.: Affeldt, Werner. Jan Thorbecke Verlag, 65–87.
- EBENGREUTH, Arnold Luschin von 1911–1913. Brakteaten (Münzbrakteaten). In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Erster Band.* Hrsg.: Hoops, Johannes. Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 307–308.
- FREIRE-MARRECO, Barbara 1908. Charms and amulets (Introductory and Primitive). In: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Volume III. Ed.: Hastings, James. New York, Charles Scribner's Sons, 392–472.
- GAIMSTER, Märit 2001. Gold Bracteates and Necklaces. In: *Roman gold and the development of the early Germanic kingdoms*, KVHAA Konferenser 51. Ed.: Magnus, Bente. Stockholm, Almqvist & Wiksell Intl, 143–155.
- GALAMB György 2012. *Paulus Diaconus: a langobardok története.* Budapest, L'Harmattan Kiadó
- GARAM Éva 2011. Gehängegürteltracht der awarenzeitlichen Frauen im 6.-8. Jahrhundert. In: *Archaeologiai Értesítő* 136., 63–93.
- HAUCK, Karl 1985. Allgemeine Einführung in die Goldbrakteaten als eine der Nordversionen von der Amulettform des Götterbildes und –Symbols. In: *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, Band 1,1. Hrsg.: Hauck, Karl. München, W. Fink Verlag, 11–22.
- HERDICK, Michael 2001. Mit Eisen gegen die Angst. Überlegungen zur Interpretation Vor- und Frühgeschichtlicher Mineralien-Amulette und Bemerkungen zu einer Gruppe Merowingerzeitlicher Kugelhänger. In: *Concilium medii aevi*, 4., 1–47.
- IK 1985. *Ikonographischer Katalog 1, Tafeln. Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*, Band 1,3. Hrsg.: Hauck, Karl. München, W. Fink Verlag
- KISS, Attila 1981. Funde aus dem 5–6. Jh. im Gebiet von Brigetio. In: *Folia Archaeologica* XXXII., 191–210.
- KOCH, Ursula 2001. *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60, Stuttgart
- LOSERT, Hans–PLETERSKI, Andrej 2003. *Altenerding in Oberbayern.* Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren. Berlin-Bamberg-Ljubljana, scrīpvaz-Verlag
- MARTIN, Max 1997a. Kleider machen Leute. In: *Die Alamannen.* Hrsg. von Archäologisches Landesmuseum Baden-Württemberg, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag, 349–356.
- MARTIN, Max 1997b. Die goldene Kette von Szilágysomlyó und das frühmerowingische Amulettgehänge der westgermanischen Frauentracht. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen.* Akten des International Perlensymposiums in Mannheim. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Volume 1. Hrsg.: Freeden, Uta von–Wieczorek, Alfried. Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 349–371.
- MIKLÓSITY SZÓKE Mihály. Két szarvasagancsamulett Brigetio polgárvárosából. In: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 8., 105–123.

- MOGK, Mogk, E. 1911–1913. Amulette. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Erster Band. Hrsg.: Hoops, Johannes. Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 80–82.
- NAGY, Margit 2005. Kora népvándorlás kori gyermeksírok amulettekkel Mártélyról (Csongrád megye). In: *Zalai Múzeumok* 14., 97–127.
- PECK, Harry Thurston 1898. Amulētum. In: *Harper's Dictionary of Classical Antiquities*. New York, Harper & Brothers. <http://www.lib.uchicago.edu/efts/PERSEUS/Reference/harpers.html> (2018.03.19. 22:00.)
- PESCH, Alexandra 2011. Gold Bracteates and Female Burials. Material Culture as a Medium of Elite Communication in the Migration Period. In: *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte* (Female Elites in Protohistoric Europe). Hrsg.: Quast, Dieter. Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 377–398.
- PETERS, Daniel et al. 2014. Schmelztiegel Balaton? Zum Verhältnis „langobardischer“ Einwanderergruppen und (vor-) langobardenzeitlicher romanischer Bevölkerung am Balaton – Szólád und Keszthely-Fenékpuszta zwischen Archäologie und Isotopie. In: *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton*. Castellum Pannonicum Pelsonense 4. Hrsg.: Heinrich-Tamáská, Orsolya–Straub, Péter. Budapest–Lepizig–Keszthely–Rahden/Westf., VML Vlg Marie Leidorf, 337–360.
- QUAST, Dieter 2014a. Zwischen Schmuck und Magie: Bernstein in der Steinzeit. In: *Die Bernsteinstrasse. Archäologie in Deutschland* 4., 18–23.
- QUAST, Dieter 2014b. Vom Ende der römischen Bernsteinindustrie und dem Handel zwischen 500 und 1300 n. Chr. In: *Die Bernsteinstrasse. Archäologie in Deutschland* 4., 94–101.
- QUAST, Dieter 2017. Amber and beaver furs: trade with raw material for the production of luxury goods. In: *Gemstones in the First Millennium AD: Mines, Trade, Workshops and Symbolism*. International Conference, October 20th–22nd, 2015. Offprint RGZM-Tagungen Band 30. Hrsg.: Hilgner, Alexandra–Greiff, Susanne–Quast, Dieter. Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 59–70.
- RÁCZ, Rita 2016. *Az övcsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkből*. Országos Tudományos Diákköri Konferencia dolgozat (Kézirat). Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék, Szeged
- RÁCZ, Rita 2017. Az övcsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkből. In: *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica* III., 61–83.
- RAMUS, Christian 1803. Om Brakteaterne og i Besynderlighed om deres foregivne Oprindelse fra Norden. In: *Skandinavisk museum* 1., 117–178.
- THOMSEN, Christian Jürgensen 1855. Om Guldbrakteaterne og Brakteaternes tidligste Brug som Mynt. In: *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie*, 265–347.
- THRANE, Henrik 1973. Amulett. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 1. Hrsg.: Jankuhn, Herbert–Beck, Heinrich–Ranke, Kurt–Wenskus, Reinhard. Berlin–New York, De Gruyter, 268–269.
- TÓTH Ágnes 1993. Germán brakteáták. In: Bóna I.–Cseh J.–Nagy M.–Tomka P.–Tóth Á.: *Hunok – gepidák – langobardok*. Történeti régészeti tézisek és címszavak. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged, Balassi Kiadó, 78–79.

VIDA, Tivadar 2002. Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt. Amulette in der Awarenzeit. In: *Zalai Múzeumok* 11., 179–209.

ZELLER, Gudula 1996. Tracht der Frauen. In: *Die Franken: Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben II.* Hrsg.: Katalog-Handbuch, Reiss-Museum Mannheim. Hrsg.: Welck, Karin von–Wieczorek, Alfried–Ament, Hermann. Mainz, Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 672–683.

FORRÁSOK

HOMÉROSZ 1974. *Odüsszeia*. Ford.: Devecseri Gábor. Budapest, Magyar Helikon.

IDŐSEBB PLINIUS 2001. *Természetrájk XXXIII–XXXVII (Az ásványokról és a művészetekről)*. Ford.: Darab Á. (XXXIV; XXXVI.)–Gesztelyi T. (XXXIII; XXXV; XXXVII). Budapest, Enciklopédia Kiadó

PAULUS DIACONUS 2012. *A langobardok története*. Ford.: Galamb György. Budapest, L'Harmattan Kiadó

Archeological traces of the religion and the belief of German peoples in the western part of the Carpathian Basin (6th century AD)

The topic of my research is the archaeological examination of the religion and the beliefs of the Lombard population in the 6th century AD, in the western part of the Carpathian Basin, which was the former province of Pannonia. My main purpose was to identify and collect the amulet types. I have collected the finds from twenty-four cemeteries, including two hundred thirty-four women and children graves of Western Hungary and North-east Austria. Although they were probably baptized in the 6th century, their amulets show the existence of pagan habits. These pagan amulets are usually worn as necklaces, or on their pendant-belts, but there are some types which are found in their bags hanging on their belt. Among the necklaces, there is a special amulet type, called bracteate. These bracteates are one-sided gold or silver coins with attached loops. On their upper side, the gods and figures of the Scandinavian mythology were depicted. To determine the function of the finds which are located on the pendant-belt was not easy, because they might have been worn for representational purposes, and they also might have had only practical function. In addition, they might have had personal content. In my research, I have collected those object types that admittedly had apotropaic character based on the opinion the archaeology of the Merovingian period and the written sources. I formed four groups of amulet types. The pearls which might have had apotropaic character due to their material belong to the first group. The second group contains the metal amulets. The zoolite type of amulets are collected in the third group and the

last group consists of the finds from ancient times. I tried to determine which age-category used the mentioned object types the most.

Keywords: religion, amulett, german women's costume, amulets as necklaces, pendant-belt amulets, zoolite type of amulets, metal amulets

Arheološki tragovi religije i verovanja germanskih plemena u zapadnom delu Karpatske kotline (6. vek)

Tema mog istraživanja je arheološki pregled religije i verovanja lombaradne populacije u 6. veku, u zapadnom delu Karpatske kotline, koja je bila nekadašnja provincija Panonija. Glavni cilj mi je bila identifikacija i prikupljanje amuletskih tipova. Sakupljala sam otkrića sa dvadeset i dva groblja, uključujući dvesta trideset i četiri ženske i dečije grobnice zapadne Mađarske i severoistočne Austrije. Iako su verovatno bili kršteni u 6. veku, njihovi amuleti pokazuju postojanje poganskih navika. Ovi paganski amuleti obično su se nosile kao ogrlice, ili na privescima, ali postoje neki tipovi koje su se nalazile u njihovim torbama koje su visile na pojasu. Među ogrlicama, postoji poseban tip amuleta, koji se zove brakteat. Ovi amuleti su jednostrani zlatni ili srebrni novčići sa pričvršćenim petljama. Na prednjoj strani su prikazani bogovi i figure skandinavske mitologije. Nije lako utvrditi funkciju amuleta, jer su se mogli nositi u repräsentativne svrhe, a mogli su imati i praktičnu funkciju. U istraživanju sam prikupljala one tipove nalaza koji su imali apotropni karakter na osnovu mišljenja arheologije Merovingovskog perioda i pisanih izvora. Formirala sam četiri grupe amuleta. Biseri koji su imali apotropaičan karakter zbog njihovog materijala pripadaju prvoj grupi. Druga grupa sadrži metalne amulete. Zoolitni tip amuleta pripada trećoj grupi, a poslednja grupa se sastoji od nalaza iz starijih vremena. Pokušala sam da utvrdim u kojem dobu života su najviše koristili pomenute tipove nalaza.

Ključne reči: religija, amulet, germanski ženski kostim, amuleti kao ogrlice, amuleti sa priveskom, zoolitni tip amuleta, metalni amuleti

Beérkezés időpontja: 2018. 03. 24.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 18.

CSERE Gábor,

· szociológus, az ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolájának hallgatója,
· gabor.csere@gmail.com

EGY BÁCSKAI HÁZASSÁG TÖRTÉNETE A 19. SZÁZADBÓL. A KALOCSAI ÉRSEKI JEGYZŐKÖNYV 951–952. IKTATÓSZÁMON JEGYZETT PERANYAGA

*History of a Marriage in Bacska County in the 19th Century. From
the Litigation Under No .951-952 in the Records of the Archdiocese of
Kalocsa*

*Istorija jednog braka u Bačkoj tokom XIX veka. Iz građe Nadbiskupije u
Kaloči, parnica pod rednim brojem 951-952 u zapisniku*

Antunovits Károly bácsbodrogi szolgabíró törvénytelen kapcsolatot tartott fenn a Zsíros Istvánnal házasságban élő szolgálóleányával, Szabadi Erzsébettel, aki az évek során Bácsalmás nagyhatalmú urát négy törvénytelen gyermekkel ajándékozta meg. Antunovits anyagi támogatásával Szabadi Erzsébet a kalocsai szentszéken válópert kezdeményezett, de igazából Antunovits Károlynak nem állt érdekében Zsíros István és Szabadi Erzsébet válása, hiába akarták ezt mindketten, ahogyan az sem állt érdekében, hogy a peres felek megegyezzenek egymással. Antunovits Károly úgy alakította az eseményeket, hogy a per 1823-ig, Zsíros István harminchárom éves korában bekövetkezett haláláig elhúzódjon, miután Zsíros István Antunovits Károly mindegyik gyerekét a nevére vette. A gyerekek közül egyedül Ludovika élte meg a felnőttkort, akit az apja egy tisztviselőhöz adott férjhez. Ludovika hiába reménykedett, vér szerinti apja nem vette a nevére, hivatalosan sohasem lett az Antunovits család tagja. A 951–952. számú perirat a Kalocsai Érsekség nyilvántartásából.

Kulcsszavak: Antunovits Károly, Antunovics Károly, Szabadi Erzsébet, Zsíros István, Bácsalmás, válóper, nemesi önkény

Az alábbiakban közölt peranyag a 19. század eleji Bácsalmásra repít vissza minket. Akkoriban Bácsalmás egyik legnagyobb ura – a katolikus

dalmát ösökkal bíró – Antunovits Károly¹, a bácsbodrogi szolgabíró volt, aki jelentős számú cselédséggel bírt.

A cselédek egyikét Zsíros Istvánnak² hívták, akinek még a szülei álltak az öreg Antunovits Jakab szolgálatába. Az öreg Antunovitsék úgy szerették Istvánt, hogy még a katonaság alól is felmentést szereztek neki. A történet 1810. november 21-én kezdődött, amikor a tizennyolc esztendőös Zsíros István házasságra lépett egy nagyravágyó és minden bizonnyal gyönyörű tizenhat éves hajadonnal, Szabadi Erzsébettel³. Szabadi Erzsébet is cseléd volt, kora ifjúságától kezdve becsületes házaknál szolgált. Miután Zsíros Istvánhoz feleségül ment, ő is ugyanott vállalt szolgálatot: beállt Antunovitsékhoz cselédnek, ahol jó helye volt. Ez az esküvő – ahogy később Szabadi Erzsébet fogalmazott – „mások rábeszéléséből ’s anyámnak parancsolatjából” köttetett, és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a házasság hamarosan tönkrement. Ennek okairól Szabadi Erzsébet az egyik levelében a cölibátust fogadott tisztségviselőknek a következőképpen fogalmazott: „én egy szerencsétlen személy az én örökös nyughatatlanságomra, törvényesen össze kerülván az én férjemmel, Zsíros Istvánnal, mindjárt kezdetben, [1810-ben] aminthogy őt szerettem, úgy nagy hamar tőle el is idegenedtem, mivel, hogy házasság dolgában mi testiképpen, mely a fiataloknál legnagyobb ösztöne a házasságnak, nem élhettünk a természetünknek egyenletlensége végett. A férjem természetére való nézve, valamimnél sokkal tehetősebb volt, mint én. Engemet ő, aminthogy jussa is volt arra, erőltetett a véle való testi életre, de mivel, hogy én őhozzája képest szorult természetű voltam, azért a házasságébéli cselekedetet vélem soha el nem végezhettem, hanem engemet szörnyűképpen elkínózván, többször vérben és sebben hagyott”. Máshol úgy fogalmazott, hogy: „Zsíros Pistának szemérmetlen teste [...] olyan hosszú, hogy talán a kancában is feneket érne, mit nem tenne tehát lelkes állatban [asszonyban]? Nemhogy építene ottan, hanem a kését is elrontaná, örökre megnyomorítaná a szerencsétlen anyát is.”. Megint máshol: „Férjem [...] megfosztva minden lelki és testi ajándékoktól, nem bír egyébbel egy irtóztató szemérmetlen testnél, mely csak

¹ Antunovits Károly Rafael, bácsbodrogi szolgabíró (Szabadka, 1775. 10. 10.–Bácsalmás, 1848. 07. 20.; m. Szabadka 1804. 05. 02. Vojnits Erzsébet (Szabadka, 1787. 10. 31.–Szabadka, 1812. 02. 04).

² Zsíros István (Bácsalmás 1792. 07. 01.–Bácsalmás 1823. 06. 18.); m. Bácsalmás 1810. 11. 21. (div 1813–25) Szabadi Erzsébet (Szabadka 1794. 05. 21.–Szabadka 1830. 07. 31.).

³ Szabadi Erzsébet (Petronella néven született) (Szabadka 1794. 05. 21.–Szabadka 1830. 07. 31.); m. Bácsalmás 1810. 11. 21. (div 1813–23) Zsíros István (Bácsalmás 1792. 07. 01.–Bácsalmás 1823. 06. 18.).

azért láttatik a' Természettől ily tékozolva adatottnak lenni, hogy a' többi fösვნყսége ez egyben kipótoltassék.”

„Ezen veszedelmemet igen hamar követte, az én férjemnek, az ő szerencsétlen, durva természete, és ellenem felgerjedt kegyetlensége. Ő engemet az én természeti fogyatékoságomban meg nem sajnálván, gyűlölködni, szóval üldözni, és cselekedetekkel is csipkedni, és verni kezdett.” átható sérüléseket okozott ezzel az asszony mellén, karján és combján, amit Franz Siebenberger seborvos kezelt⁴. Úgy látszik, hogy megfelelő „természettel” csak a bácsbodrogi szolgabíró, nemes Antunovits Károly rendelkezett, és Szabadi Erzsébet – ahogy fogalmazott – csak a házassága érdekében lett hűtlen: „Ez okot adott nékem arra, hogy én mással is próbáltam az én természetemnek lehetőségét, és teherbe is estem, nem a férjemtől, hanem mástól, azt gondolván, hogy természetem leghamarabb a szülés által megtágulna, de még ezen próbatételek után is alkalmatlan voltam én az én Férjemnek szörnyű nagy természetéhez, úgyhogy még azután is szörnyű nagy fájdalmakat érezvén a véle való testi életben, azért is én magamat a véle való testi élettől visszatartottam. Ezzel újra meg újra ellenem felgerjedett, természetét a férjemnek többször dühösségre hoztam.”

1813. nyarán, azaz bő másfél évvel Szabadi Erzsébet első gyermekének, Máriának⁵ születése után, de már újra áldott állapotban a házaspár különköltözött, mert Zsíros István verekezésbe keveredett, ezért elküldték őt a szolgálatból. Zsíros István azt követelte, hogy a felesége is menjen vele. Azal fenyegette őt, hogy orrát-fülét levágja, ha nem tesz eleget a kérésének.⁶ Novemberben Szabadi Erzsébet a kalocsai érseki székszéknél válópert kezdeményezett.⁷ Három okkal indokolta elválasztási kérelmét: „Először azért, mivel, hogy az én Férjem [...] terhesebb verésekkel is megpiszkolt”, „másodsor azért, mivelhogy [...] magamat a véle való testi élettől visszatartottam”, „harmadsor azért mivel, hogy ő [...] a' nagy szegénység végett [nem tudott] eltartani vagy becsületesen ruházni”.

Ugyanekkor Zsíros István is panasszal fordult a konzisztórium [egyházi bíróság] felé, hogy Antunovits Károly elcsábította a feleségét, és tönkretette házasságukat. Antunovits Károly levélben⁸ tiltakozott Zsíros István panasa ellen, és arról tájékoztatta a kalocsai érseket, hogy nem kívánja, hogy

⁴ Franz Siebenberger seborvos igazolása. Kelt Bácsalmás, 1815. március 15.

⁵ [by Antunovits Károly] Zsíros Mária (Bácsalmás 1812. 12. 29.–after 1814. 10. 14.). Sorsa ismeretlen.

⁶ Szabadi Erzsébet levele a konzisztóriumnak. Kelt Bácsalmás, 1813. október 22.

⁷ Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt Szabadka, 1813. november 29.

⁸ Antunovits Károly levele a kalocsai érseknek. Kelt Bácsalmás, 1813. december 4.

Szabadi Erzsébet elváljon férjétől, sőt, azt szeretné, ha békésen megegyeznének, mivel az ő becsülete is sérült, és helyre akarja állítani a jó hírét. A konzisztórium békíteni próbálta a feleket, és a következő megállapodást erőltette rájuk: „Mi alább írt házastársak a Szent Szék előtt e következő egyességre léptünk 7-ik december 1813. Én először Zsíros István fogadom erősen, hogy ezentúl feleségem ellen, amint eddig is, sohasem kegyetlenkedek, soha nem verem, nem szidalmazom, hanem igaz hív szeretettel szeretni és becsülni fogom, hasonlóképpen feleségem Atyját, mint tulajdon magam atyámat szeretni és becsülni fogom. Másodszor fogadom, hogy a bor mértéktelen italát ennekutána elhagyom. Végre feleségemnek a templomba való járást nem tiltom, a káromkodástól pedig óvni fogom magamat. Ha pedig valami okom volna feleségemmel az ízetlenségre, aztat vagy a Plébános Úrnak vagy a Szent Széknek jelentem meg orvoslásul. Én is elimben Szabados [Szabadi] Erzsébet ígérem, hogy ennekutána férjemet híven szeretni, tisztelni, becsülni fogom, minden gyanús társaságtól óvni fogom magamat, és férjemmel együtt élek, s őtet soha el nem hagyom. Mindketten pedig fogadjuk, hogy az eddig történt dolgokat egymás szemére nem hányjuk, hanem szép csendes egységbe és békességbe fogunk együtt élni. + Zsíros István, + Szabados Erzsébet”

Ez a megállapodás nem volt hosszú életű, mivel „alig léptünk ki a Szent Széknek küszöbén, máris azon ruházatomból, melyet én szolgálatommal kerestem, kivetköztetni szándékozott. Mindjárt abban a szempillanatban úgy fenyegetőzött, »majd lehúszom a cipellőt a lábadról, csak jössz te haza«”. Egy másik okirat⁹ szerint Zsíros István pontosan a következőket mondta: „Hát te rajtad Örzse! Mi volt az éjszaka? Bunda? Ha jó asszony volnál Örzse, ezt a bundát rá nem vetted volna, de azért vetted rá, mert kurva vagy!” A konzisztórium viaszpecsétes iratai¹⁰ szerint a következőképpen folytatódott ez a perpatvar: „az egész úton csak kurva vala az én nevem, és egyik szemrehányás után a’ másik következett. »Kié az a Bunda, Te kurva, amely rajtad vagyon, és melyben háltál? És kié az a gyermek, amely a hasadban vagyon? Majd meglátjuk, ha meglesz a gyermek, kié leszén, vagy a nyakát kitekerem.« Ilyen szemrehányásokkal már előre fogadása ellen retteg tetvén engemet az én férjem, én valójában őhöz és az ő házába visszatérni nem bátor kodtam.” Szabadi a perpatvar után, még aznap este a szolgabíró házába ment, aki elküldte őt, ezért vele is összeveszett. „Hanem szolgálatomnak az én Uramnál [Antunovits Károlynál] véget vetvén, mindenemet az én édes Atyám [Szabadi András] házához hurcoltattam. Olyan szándékkal, ott elég

⁹ Koplányi Elek jelentése Zsíros István és Szabadi Erzsébet ügyében. Kelt Bácsalmás, 1813. december 10.

¹⁰ Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt Szabadka, 1813. december 15.

is, még a mi bajunk törvényes megvizsgálata végre menne.” Még ugyan-ezen a napon a konzisztórium tudomást¹¹ szerzett arról, hogy Szabadi a férjétől az anyjához költözött, és válni akar. A konzisztórium ezért utasította¹² Koplányi Elek¹³ plébánost, hogy vizsgálja ki, Zsíros István valóban rosszul bánt-e a feleségével, szidalmazta-e annyira, hogy nem tudnak tovább egy fedél alatt élni. Szabadi csak néhány napot töltött szüleinél Szabadkán, nem volt elég pénze, ezért az asszony visszament a szolgabíróhoz. Az okiratok¹⁴ szerint ekkor a szolgabíró is felszólította Szabadit, hogy térjen vissza a férjéhez, és éljen békével vele, de Szabadi ezt elutasította, mivel a születendő gyereket féltette. Február végén megszületett Szabadi Erzsébet második gyermeke, József¹⁵.

Több okirat¹⁶ is arról tanúskodik, hogy ebben az időszakban Zsíros István mindent megtett annak érdekében, hogy a feleségét visszaszerezze. Zsíros hajlandó lett volna őt a gyerekekkel együtt visszafogadni, etetni és ruházni. Azt is megígérte, hogy kiköltözik a szüleitől, ahová csak a felesége akarja, még a faluból is elmehetnek, ha Szabadi Erzsébet hajlandó vele együtt élni, de semmi sem használt, Szabadi hajthatatlan volt. 1814. nyarán tanúkihallgatással¹⁷ folytatódott a pereskedés. Az egyik vádpont szerint Zsíros István korábban a következőkkel fenyegette meg a feleségét: „Akárhon megkaplak, füledet, orrodát elvágom, hogy senkinek se köllyél.” A tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint ugyanis Szabadi Erzsébet anyósa, született Gál Ilona bujtogatta a fiát a következőkkel: „Már, ha a törvény néked nem szolgál, tehát fiam, vágd el a fülét és az orrát, hogy ha a tiéd nem lehet, a szolgabírónak [Antunovits Károlynak] se köljön, mert a törvény csak a szolgabírónak

¹¹ A konzisztórium levele Koplányi Elek plébánosnak. Kelt Kalocsa, 1813. december 7.

¹² A konzisztórium levele Koplányi Elek plébánosnak. Kelt Kalocsa, 1813. december 16.

¹³ Koplányi Elek (Zenta 1781. 12. 31.–Bajaszentistván 1830. 03. 29.), káplán Csoplyán (1806–1807), adminisztrátor Bácsalmáson (1811–1814), Takáts Márton püspök szertartója (1815), plébános Bajaszentistvánon (1816–1830).

¹⁴ Terstyánszky Imre jánoshalmi plébános levele. Kelt Jánoshalma, 1814. április 6.

¹⁵ [by Antunovits Károly] Zsíros József (Bácsalmás 1814. 02. 21.–after 1814. 10. 14.). Sorsa ismeretlen.

¹⁶ Mihálovics Márton bácsalmási plébános levele a konzisztóriumnak. Kelt Bácsalmás, 1815. február 27.

¹⁷ Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Kollonich László kalocsai érsek 1814. június 15-én kiadott parancsára végrehajtott tanúkihallgatás Zsíros István és Szabadi Erzsébet ügyében.

szolgál, mivel vendéged.” Az egyik tanúvallomás szerint Zsíros István az anyjának a következőket válaszolta: „Én nem vágom, és gyilkos lenni nem akarok.” Erre a mama: „Mendörgős teremtetted, te magad vagy az oka, hogy a feleséged nem jó, miért nem ütöd-vered minden lépésen, és nem csinálsz belőle jó asszonyt?” Erre Zsíros István: „Én nem ütöm, ha szép szóval nem lesz, veréssel ördög lesz.”

Később Szabadi így emlékezett erről az időszakról: „Kegyetlen elhurcoltatásom után nem tett Férjem, Zsíros Pista egyebet, hanem arra kényszerített, nappal ugyan, hogy szabjak és varrjak neki fehér ruhát, mert szemérmetlen dorong testének betakarására is alig elegendő a foltok, és hogy főzzek ebédet, főzzek vacsorát – éjjel pedig, hogy közösjük vele. De az Egekre, hogy szabjak varrjak, holott mi és miből, hogy főzzek, mikor a kenyérnek csak héja is maholnap jóízű csemege leszen Atyjának kidőlt bedőlt vityillójában, hogy közösjük vele, mikor ki nem állhatom árbócat.”

Ugyanekkor Zsíros István is egy meglehetősen elkeseredett levelet¹⁸ írt a bíróságnak arról, hogy a katolikus egyháznak nincs elég ereje ahhoz, hogy a házasságtörést megakadályozza, ezért ő a református vallásra történő áttéréssel, sőt még öngyilkossággal is fenyegetőzött. Zsíros István szerint a felesége azzal fenyegette meg őt, hogy az ő hazaköltözése esetén „három nap alatt mind engem, mind magát méreggel megéti, vagyis álmomban is megöl. [Azért, hogy] ilyen szerencsétlen történet [ne] essen [meg], jobb leszen örökre tőle elválasztani, és nékem szabadságot adni, megházasodni, hogy Istennek szolgálhassak, mert már két esztendeje, hogy a szentséget magamhoz nem vettem”.

A háttérben Antunovits Károly mozgatta a szálakat. 1810-ben, amikor Szabadi Erzsébettel a kapcsolatuk elkezdődött, harmincöt esztendő volt. Két évre rá a feleségét, Vonjits Erzsébetet elvesztette. Bácsalmás nagyhatalmú urának kapóra jöhetett a fiatal, nagyravágyó Szabadi Erzsébet, aki az évek során több gyermekkel is megajándékozta.

Szabadi Erzsébet írni nem tudott, mégis a Kalocsai Levéltár legalább tucatnyi beadványát, levelét őrzi. Ezen beadványok megfogalmazása, a perköltség, a ruházkodás, az orvosi költségek, a gyermekek fenntartása tetemes summa lehetett, amelyet Antunovits Károly fizetett. Egyik levelében Szabadi Erzsébet azzal kérkedett, hogy „Nékem [Katymáron] házam és tartásom vagyon az én jó Földes Uramnak [Antunovits Károlynak] kegyességéből”.

Nyilvánvalóan Antunovits Károlynak nem állt érdekében Zsíros István és Szabadi Erzsébet szétválása, hiába akarták ezt mindketten, ahogyan az sem állt érdekében, hogy a peres felek megegyezzenek egymással. Talán a kapcsolatai révén el tudta intézni, hogy a per 1823-ig, Zsíros István harminchárom éves korában bekövetkezett haláláig elhúzódjon. Antunovits

¹⁸ Zsíros István beadványa. Kelt Bácsalmás, 1814. július 20.

úgy alakította az eseményeket, hogy minden egyes gyermek megszületése után Szabadi Erzsébet és Zsíros István kibékült, összeköltözött, és a férj kényszerből vagy egyéb okból Antunovits Károly mindegyik gyerekét a nevére vette. Ezért történhetett meg az, hogy 1814. augusztus 7-én Szabadi mindenével együtt újra elhagyta Antunovits szolgabíró házáat, és átköltözött abba a házba, amelyben az első békítés idején is lakott¹⁹, majd a házaspár a Szentszék előtt 1814. augusztus 10-én a következőkkel egészítette ki a korábbi egyezségüket: „Ezen mi egyezésünket a Szent Szék előtt 1814 10-ik augusztusba azon hozzáadással megerősítünk, hogy én, Zsíros István azon gyermeket, amely feleségemtől, 21 február született, mint igaz, törvényes, időre lett gyermeket, a saját magaménak tartom, és fogadom, hogy feleségemnek pedig soha se én, se anyám eziránt szemére nem hányjuk. + Zsíros István, és ennek anyja + Zsíros [született Gál] Ilona, + Szabady Örzsébet”

A házaspár tehát 1814. júniusa és augusztusa között újra egy fedél alatt lakott. Ebben az időszakban Szabadi újra teherbe esett. Mivel Zsíros az előző gyereket a nevére vette, ezért Szabadi már elköltözhett, és augusztus 13-án saját katymári házából egy újabb panaszos levélben²⁰ azzal indokolta különköltözését, hogy a férje miatt nem hajlandó szegénységben élni. Mindközben Zsíros István egyedül nevelte Antunovits gyerekeit, ezért októberben arra kérte²¹ a kalocsai nagyprépostot, hogy járjon közben a konzisztóriumnál diszpenzációért szegény gyermekek érdekében, mivel Zsíros István szeretné eljegyezni Knebelspietz Erzsébetet²², hogy a gyermekek ne maradjanak anya nélkül. „Ötödik esztendőre fordul immár, hogy Szabady Örzsével összekapcsoltattam, fogadván szentül egymáshoz holtig való hűségünket, de ez idő közben hitetlenül megtöretett, mint hogy feleségem, említett Szabady Örzsé másához adván magát [...] már rólam [...] elfelejtkezett”²³. Az elhagyott férj arról is panaszkodott, hogy a felesége kiadásai anyagilag rendkívül megterhelték.

Szabadi Erzsébet Katymárról értesítette²⁴ a bíróságot arról, hogy újra teherbe esett: „ő már engemet, és én őtet egészen meg nem utáltam egészen meg nem utáltam volna, mivel hogy ő nekie már most törvényes oka is vol-

¹⁹ Koplányi Elek levele a kalocsai érseknek. Kelt Bácsalmás, 1814. augusztus 7.

²⁰ Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt Katymár, 1814. augusztus 13.

²¹ Koplányi Elek levele Takáts Márton kalocsai nagyprépostnak. Kelt Bácsalmás, 1814. október 14.

²² Knebelspietz Erzsébet (Bácsalmás 1893. 10. 04.–). Szülei: Knebelspietz János földműves és Resch Éva.

²³ Zsíros István beadványa. Kelt Bácsalmás, 1815. január 28.

²⁴ Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt Katymár, 1815. február 20.

na az én személyemnek megutálására, az én mostani újabb körülállásom végett. Mivel, hogy azt jól tudja, hogy én újra viselős vagyok, és nem ötle. Tehát hogyan kívánhatja ő azt, hogy én az ő hiteszegett felesége, őhozzája álljak? Hívtam én őtet hozzám előbb, hogy sem én újra megestem volna, az én becsületes hajlékomba, de ő nem akart és csak azt sürgette, hogy én az ő hajlékába menjek. De hová? Ha mai napig semmi hajléka sincsen. Tehát ő vala mint hogy akkor, úgy most is, nem szeretetből édesget engemet magához, hanem eltitkolni csalásából, hogy körmei közé kerülve rajtam bosszút állhasson. Most annál inkább, mivel, hogy ő azt jól tudja, hogy én őtet már végképpen megutáltam, és mással is tartottam.”

A konzisztórium felszólította²⁵ az új plébánost²⁶, hogy utasítsa Szabadi Erzsébetet a férjéhez való visszatérésre és együttélésre. A plébános válaszában jelentette²⁷, hogy Szabadi Erzsébet, Zsíros István felesége egészséges fiút²⁸ szült, akit április 23-án megkeresztelt. Zsíros István elküldte magától a feleségét és a gyereket, így nem lehetséges a békés együttélés. Szabadi pártfogója Antunovits szolgabíró magához csalogatta az asszonyt, és a férjnek is tetemes kiadásokat okozott.

A per itt holtpontra jutott, mert Szabadi Erzsébet a bíróságtól továbbra sem kapta meg a különéléshez az engedélyt. Ez az engedély nem jelentette volna még a házasság szétbontását, kizárólag csak a különélés tényét törvényesítette volna. A bíróság vonakodott ezt megadni, ezért Szabadi Erzsébet egymás után több beadványt²⁹ is írt, amelyekben jelezte a bíróságnak a plébános férjével szembeni elfogultságát, illetve kérvényezte férje „harmadik combjának” megvizsgáltatását.

A legutolsó levélhez csatolták Udvari József Bács vármegye tiszti seborvosának láttelejét³⁰ is: „Amidőn Szabadi Örzsébet állapotában teljes bizodalmát bennem helyeztetvén, nyavalyájának meggyógyítása, és az

²⁵ A konzisztórium levele Mihálovics Márton bácsalmási plébánosnak. Kelt 1815. április 11.

²⁶ Mihálovics Márton (1776. 09. 03.–Bácsalmás 1842. 02. 04). Káplán Csonoplyán (1805), Bácsan (1806), Monostorszegen (1807–1808), a szabadka Szent Teréz plébánián (1810–1814), plébános Bácsalmáson (1815–1842).

²⁷ Mihálovics Márton bácsalmási plébános jelentése a vikáriusnak. Kelt Bácsalmás, 1815. április 26.

²⁸ [by Antunovits Károly] Zsíros Ferenc (Bácsalmás 1815. 04. 23.–Bácsalmás 1816. 01 16.).

²⁹ Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt Bácsalmás, 1815. április 28. és Szabadi Erzsébet beadványa. Kelt 1815. június 14.

³⁰ Udvari József, Bács vármegye tiszti seborvosának levele. Kelt 1815. június 14.

előbbeni [korábbi] egészségének visszatérése végett hozzám folyamodott, lelkiismeret szerint megvizsgálván a következő nyavalyákat találtam, úgy mint: Először a Testének gyenge complexiója végett, annyira megromlott a gyermekszülés alkalmatosságával a szülő részbe, és más tagjaiba, hogy a Házasságbéli kötelességnek végbevitelére nemhogy alkalmas volna, hanem inkább tilalmaztatik mindaddig az ideig, míg az előbbeni egészsége tökéletesen helyre nem állíttatik, melynek visszatérítésére szorgos orvoslás mellett sok idő kívántatik. Mind ezek következesei, a rendetlenségnek a szülés után, amidőn időnek előtte, anélkül, hogy a természetes tisztulás megtörtént volna, a hideg levegő által megsanyargatott, a természetes tisztulás mérges fajú folyásra változott, amely a szülő részeket nem kevésbé megmérgeztette. Másodszor a tejnek rendetlen eloszlása az emlőibe, magát tagjaiba vonván megrögzött köszvényes fájdalmakat okozott, aminthogy még mostanáig a személyt gyötrik. Kezem írásával és pecsétjével: Udvari József, Bács vármegye tisztí seborvosa.”

Antunovits Károly legutolsó gyermeke, Szabadi Ludovika³¹ 1817-ben született Zsíros Lujza néven. Ebben az időszakban nem élt egy fedél alatt Zsíros István és Szabadi Erzsébet, ezért Ludovika esetén biztosra vehető Antunovits apasága, de igaz az is, hogy nem sok dokumentum maradt fenn ebből az időszakból.

Hat évvel később, 1823 februárjában a konzisztóriumban meghallgatták Zsíros Istvánt és feleségét, Szabadi Erzsébetet. A konzisztórium arra intette őket, hogy próbálják nézeteltéréseiket elsimítani. 1823. június 26-án, nyolc nappal Zsíros István halála után a bácsalmási plébános a vikáriusnak azt jelentette,³² hogy Zsíros István és Szabadi Erzsébet egy fedél alatt békében élt két hónapig.

Szabadi Erzsébet 1830-ban halt meg Szabadkán, Ludovika lányáról Antunovits Károly gondoskodott, lányát egy tisztviselőhöz adta férjhez, de a kapcsolatuk ekkor sem szakadt meg. Az anyakönyvi bejegyzésekből³³ úgy tűnik,

³¹ [by Antunovits Károly] Szabadi (Zsíros) Ludovika (Lujza) (Bácsalmás 1817. 06. 25.–Budapest 1889. 02. 14.); m. Szabadka 1833. 02. 03. Bagó Mihály (Kálcsa 1801. 09. 28.–Palona 1864. 04. 29.).

³² Mihálovics Márton bácsalmási plébános levele a vikáriusnak. Kelt 1823. június 26.

³³ Szabadi Ludovika a gyermekei születési bejegyzésein a következő neveken szerepel. Károly (*Ófutam 1833) és Aranka (*Dunacséb 1835) születésénél Szabady Ludovika volt. Emíliaénál (*Dunacséb 1838) „nemes törvénytelen gyermeke” Szabady Lujza lett, majd Gyula (*Ófutam 1840), Ida (*Ófutam 1842) és Ágoston (*Dunacséb 1844) születésekor „nemes” Szabó Ludovikának hívták. Ferenc (*Palona 1846) születésénél Antunovits Károly a pap előtt maga igazolta lányát, mert ennél a bejegyzésnél lánya az Antunovits Lujza nevet használhatta.

hogy Antunovits azzal hitegette Ludovikát, hogy a nevére veszi. Antunovits Károly öregsége okán, fia, az idősebb Kálmán betegségben, és unokája, az ifjabb Antunovits Kálmán a magyarok oldalán, magyarként a szabadságharc csatáiban vesztette életét. Három generáció képviselője, szinte egy év leforgása alatt 1848-ban és 1849-ben halt meg, és ezzel az Antunovits család ezen ága kihalt. Ludovikának apja halálával végleg elveszett az a reménye, hogy hivatalosan is Antunovits Lujza legyen. Örökséget ugyan kapott, de családi szájhagyomány szerint az apjától hátrahagyott bankókat összetépte.

History of a Marriage in Bacska County in the 19th Century. From the Litigation Under No. 951–952 in the Records of the Archdiocese of Kalocsa

Károly Antunovics, the noble judge of Bácsbodrog County maintained an illegal relationship with his maid Erzsébet Szabadi, who was married to István Zsíros and who over the years gave birth to four illegitimate children of the master of Bácsalmás. With the financial support of Antunovics, she filed a divorce lawsuit before the Holy Chair of Kalocsa, however Károly Antunovics did not really support Erzsébet Szabadi's divorce from István Zsíros, despite the fact that they both wanted to do so, as he was not interested in getting involved in dispute arrangements. Károly Antunovics influenced the events by postponing the trial until 1823, when István Zsíros passed away at the age of thirty-three, in order to acknowledge and enroll all the children of Károly Antunovics István Zsíros in his own name. Of all the children, only Ludovika, whom his father married to his clerk, lived to reach adulthood. Despite Ludovika's futile hopes, her real father had never acknowledged her and she had never officially become a member of the Antunovics family.

Keywords: Károly Antunovics, Erzsébet Szabadi, István Zsíros, Bácsalmás, divorce litigation, autocracy of the nobility

Istorija jednog braka u Bačkoj tokom XIX veka. Iz građe Nadbiskupije u Kaloči, parnica pod rednim brojem 951-952 u zapisniku

Karolj Antunović, plemićki sudija županije Bačbodrog održavao je nezakonitu vezu sa svojom sluškinjom Erzebet Sabadi, udatom za Ištva-na Žiroša, koja je tokom godina rodila svemoćnom gospodaru Bačalmaša četvoro nezakonite dece. Uz finansijsku podršku Antunovića pokrenula je

brakorazvodnu parnicu pred Svetom stolicom u Kaloči, međutim, Karolju Antunoviću nije doista išlo u prilog da se Eržebet Sabadi razvede od Ištvana Žiroša, uprkos tome što su to oboje želeli, kao što mu nije bilo od ineteresa da se strane u sporu dogovore. Karolj Antunović je uticao na događaje tako da je suđenje oduži sve do 1823. godine, kada je u trideset trećoj godini života preminuo Ištvan Žiroš, da bi svu decu Karolja Antunoviča Ištvan Žiroš priznao i upisao na svoje ime. Od sve dece jedino je Ludovika, koju je otac udao za jednog svog službenika, doživela odraslo doba. Uprkos Ludovikinim uzaludnim nadanjima, njen pravi otac je nikada nije priznao i nikada nije zvanično postala član porodice Antunović.

Ključne reči: Karolj Antunović, Eržebet Sabadi, Ištvan Žiroš, Bačalmaš, brakorazvodna parnica, samovolja plemića

Beérkezés időpontja: 2019. 04. 23.

Elfogadás időpontja: 2019. 11. 18.

KURUCZ Ádám

levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára,
Miskolc
kumcz.adam87@gmail.com

ADALÉKOK KUN ANDRÁS, A NYILASTERROR EMBLEMATIKUS ALAKJÁNAK TEVÉKENYSÉGÉHEZ

*Additions to the Activities of Andras Kun, the Emblematic Figure of the
Terror of the Arrow Cross Party*

*Dodaci aktivnostima Andraša Kuna, emblematične figure terora
Strelostih krstova*

Kun András az 1944–1945-ös budapesti nyilasterror háborús és népellenes bűnök elkövetéséért kivégzett emblematikus alakja. Tetteit, letartóztatását és népbíróági tárgyalását nem csupán a háború utáni sajtó közölte több tucatnyi újságcikken keresztül, de a történettudományi szakirodalomban és a szépirodalomban egyaránt időről időre foglalkoznak személyével. A nyilaskeresztes különítményekkel különféle atrocitásokban részt vevő egykori minorita szerzetes vélt és valós bűnelkövetéseinek híre már „működése” idején is szárnyra kapott, majd letartóztatását követően azok országosan ismertté váltak. Amint azt a Létünk oldalain korábban már felvázoltam (KURUCZ 2018: 173–193), e tevékenység teljes részletességgel való feltárása ma már lehetetlen feladat. Jelen tanulmány ezért olyan események bemutatására szorítkozik, amelyek a Kun András ellen folyó eljárás dokumentumain túl más perekhez kapcsolódó tanúvallomásokkal és nyomozati vagy bírósági eljárástól független visszaemlékezésekkel is összevethetők.

Kulcsszavak: Kun András, II. Világháború, nyilasterror, Budapest ostroma, bűntények, államrendőrség

KUN ANDRÁS ÉLETE 1944 NOVEMBERÉIG – EGY TÖREDÉKES ÉLETSZAKASZ

Kun András a Szabolcs vármegyei Nyírbátorban született 1911. november 8-án Kun Károly és Vasas Mária harmadik gyermekeként. Testvérei

közül Lajos minorita pap lett, Károly a testvéreivel szemben mindössze hat elemít végzett, és gépészként, majd soförként dolgozott (ÁBTL 3.1.9. V-135335/2). András és Lajos egyszerre folytatták teológiai tanulmányaikat Rómában. Itt érdemes megemlíteni, hogy bizonyára Lajosra vonatkoznak azok a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában fellelhető iratok, amelyek tanúsága szerint az atyát dr. Hess Beda minorita generális fegyelemsértés miatt Rómából hazaküldte. A Definitorium (a rend-, vagy kerületi főnököt fontosabb ügyekben segítő választott bizottság) sorsáról és elhelyezéséről való határozataig Péchy Alán minorita rendfőnök a miskolci házfőnök joghatósága alá helyezte – mint írta 1938. január 21-én kelt levelében – „azzal, hogy őt bármilyen munkára felhasználhatja” (MNL BAZML XII. 2. I/a. Fasc. XV. 103). Ezt követően, február 7-én Szmrecsányi Lajos egri érsek az egyházmegye területén való tartózkodása idejére megadta számára a gyóntatáshoz és prédikáláshoz szükséges felhatalmazást (MNL BAZML XII. 2. I/a. Fasc. XV. 114).

András Olaszországban megtanult olaszul és németül, valamint elolvasta a *Mein Kampf*ot, amely nagy hatást gyakorolt rá (SZIRMAI 184). Katonai szolgálatát a határőrségnél, Miskolcon töltötte mint karpaszományos tizedes. A hungarista eszmerendszerrel 1938-ban ismerkedett meg, és pontokba gyűjtötte a „tennivalókat a nyomorgó magyar társadalom felemelése érdekében” (ÁBTL 3.1.9. V-119575). Érdekességgént jegyzendő meg, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök fia, a háborús bűnökkel megvádolt Ernő (lásd: KURUCZ 2014: 14–19) 1945. október 7-én a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályán kihallgatása során hasonlóan vallott nemzetiszocialista érzelmeinek indíttatásáról: „az alacsonyabb néposztályok sorsa javítása céljából foglalkoztam politikával” (ÁBTL 3.1.9. V-32.000/1).

1941-ben Rómában pappá szentelték, (Népszava 1945. szeptember 1. 3) majd különböző minorita rendházakban szolgált. 1942-ben márciusa és júniusa között a nyírbátori rendház lakója volt, amelyet június 29-én hagyott el (MNL SZSZBML XII. 32).

Kun András életének 1942 júliusa és 1943 decembere közötti időszaka – egész fiatalságához hasonlóan – mindezidáig ismeretlen a kutatás előtt. 1943. december 1-jén kérelmezte laicizálását (visszahelyezését a klerikusi állapotból a laikus állapotba). December 5-én a kézdivásárhelyi minorita rendházat elhagyva Budapestre költözött és egyes források szerint „mint exklausztrált pap élt [...] azon célzattal, hogy a Szentszéktől a világi hívők sorába való visszahelyezését kéri” (Új Ember 1945. szeptember 16. 2). A szerzetesrend szabályai szerint ugyanis a megszentelt élet intézményéből való kiválást megelőzte az exklausztráció. „Az exklausztráció ideje alatt – amely egytől három évig terjedhet – a tag továbbra is megőrzi a »közösséget«

eredeti intézményével” (SZUROMI 77–78). Ez idő alatt – amint azt látni fogjuk – a fővárosban folytatta a papi tevékenységet.

Visszaemlékezések szerint házasságkötéseket és szentmiséket celebrált. Egy 1944. június 4-i miséjére Kosztolányi Dezsőné is visszaemlékezett: „Azt hittem, rosszul hallok. A szöveg, amiből kiindult, Krisztusnak az a mondása, hogy ne csak a felebarátodat szeresd, hanem ellenségedet is. »Hallottátok a parancsot: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért!« [Máté Evangéliuma 5. 43–44.] No mármost [...] Krisztus szövegét úgy fordította, hogy hát igen, szeretnünk kell ellenségünket is, ezt a mostani ellenségünket azonban gyűlölnünk kell, szívünk minden tüzével, kérlelhetetlenül. Ezt a belső ellenséget ki kell irtanunk mind egy szálíg” (KOSZTOLÁNYI 71). A papi hivatásból való kilépési szándékát később a népbíróság előtt már cáfolta: „pap voltam, vagyok és maradok mindörökké” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Tervei szerint olasz és latin nyelvórákat adva szeretne volna a keresett pénzből szüleit támogatni, akik az 1930-as évek végén költöztek Budapestre (ÁBTL 3.1.9. V-119575). 1944 „márciusában vagy áprilisában” jelentkezett a Váci út 16. szám alatti párhelyiségben a Nyilaskeresztes Pártba. Felvétele egy Szálasi Ferencnél kapott kihallgatással kezdődött, aki ismertette a párt egyházzal kapcsolatos állásfoglalását. Ez – a Kun András vizsgálati anyagában foglaltak szerint – magába foglalta a papi birtokok eltörlését, a papi nőtlenség és részben a reverzális megszüntetését – amelyekkel egyetértve belépett a pártba (ÁBTL 3.1.9. V-119575; ZINNER–RÓNA II. 244).

KUN ANDRÁS TEVÉKENYSÉGE 1944 NOVEMBERÉTŐL 1945 JANUÁRJÁIG

Amint az Kun András vallomásaiból kiderül, azoknak a tetteknek a sorozata, amelyek már életében is hírhedtté tették személyét, 1944 novemberében kezdődtek (ÁBTL 3.1.9. V-119575). Bár belépett a Nyilaskeresztes Pártba, október 15-ét megelőzően nem vállalt komolyabb szerepet a szervezetben. Egyes források szerint augusztusban ő segítette szüleit abban, hogy bombatalálat következtében lakhatatlanná vált Váci út 16. szám alatti lakásuk helyett – édesapja itt dolgozott házmesterként – kiutalják számukra a Városmajor utca 33. II/5. címen található háromszobás összkomfortos ingatlant (SCHEIBER 30). Egészen októberig – saját vallomása szerint – mindössze két pártgyűlésen vett részt, majd Szálasi Ferenc hatalomra jutása előtt mintegy két héttel dr. Kőfaragó-Gyelnik Vilmos, a nyilas országépítés vezetője felkérésére csatlakozott a Pasaréti út 10. szám alatti hatalomátvételt

előkészítő titkos szerveződéshez. Október 15-ét követően egyre gyakrabban járt a lakásuk közelébe – a Városmajor utca 37. szám alá – költöző nyilas párhelyiségbe. A pap, aki saját bevallása szerint addigi élete során nem bántott senkit, novemberben maga is bekapcsolódott az erőszakos cselekményekbe: „A párhelyiségbe lejárva és ott a sok verést látva rajtam is úrrá lett egy durva szenvedély, eleinte csak egy-két pofont adtam az embereknek, később már erősebben részt vettem a bántalmazásokban és nemcsak kézzel, hanem bottal is ütöttem őket” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

1944. OKTÓBERE – JÁVOR PÁL, WITZ BÉLA

1944. október 15-én, a nyilaskeresztes hatalomátvétel napján Kun a reverendája fölé revolvert csatolva részt vett az autók leállításában, lefoglalásában (ÁBTL 3.1.9. V-119575) – az október 18-án közzétett hirdetés szerint az ideiglenesen igénybe vett gépjárműveket a karhatalmi közegeknek október 19-én 8 és 14 óra között kellett a Városmajorban leadniuk, tulajdonosaik pedig másnap a Pasaréti út 10. szám alatt jelentkezhetnek értük (MNL OL K MTI Külföldi-Belföldi Hírek 1944. október 18. 11. kiad.) –, míg más források szerint muníciót szállító teherautókat irányított (ALMASI 124) és a Pasaréti úton vezette a pártszolgálatosok felfegyverzését (UNGVÁRY–TABAJDI 47–48). Jávor Pál látta is, amint „egy pap puskát osztogat” (JÁVOR 6). A közismert színművészt nem sokkal azután, hogy tanúja volt az említett eseményeknek, letartóztatták és néhány hét fogva tartás után sorstársaival egyetemben házi őrizetbe helyezték saját villájában a Pasaréti út 8. szám alatt. Ide vonult be „több magas rangú nyilas párttag kíséretében” a korábban látott páter Kun András. „Vele van az édesapja is. Szinte sajnálom az öreget – írja visszaemlékezéseiben – szinte úgy fest, mint egy cigánybanda kontrása. Rövid kis felöltő van rajta, kilóg alóla a zakója, fején keménykalap. A fia mögött áll és figyelni ennek az örömtelen arcú kegyetlen szemű embernek minden mozdulatát. Nézésében benne van az apa féltése” (JÁVOR 22).

Az említett leírás szerint Kun olvasója mellett derekán vadonatúj sárga derékszíjat és még sárgább revolvertokot viselt, amelyből kikandikált a fegyver agya. Amikor a „testvérek” felé fordulva patetikusan kijelentette, hogy vallásuk egy Szálasiéval, Jávor kérdően hozzá fordult: „Páter, a szerzetes hitvallása a szeretet, hogy fér az össze a revolverrel?”. „A szeretet ölelni is tud, de keményen büntetni is!” Hangzott a rövid válasz, majd áldóan keresztet vetett az őrizetben lévőkre és távozott (JÁVOR 23).

A Jávor Pállal és fogolytársaival való találkozást később az eseményeket szintén szemlélő Varga István – a Szálasikormány helyettes sajtófőnöke – is felidézte az emigrációban: „Én csak egyet láttam közülük: a színész Jávor

Pált. [...] Egyébként ott volt miközöttünk a Kun páter. Ő ment a foglyok közé, vigasztalni őket. De aztán később ő maga is igazi fegyveres harcos lett” (BOKOR 93).

A klérus már októberben felfigyelt Kun tevékenységére: rövidesen Witz Béla érseki helytartó számoltatta be egy személyes kihallgatás során. A találkozásról Alföldi Géza – a Szálasi-kormány államtitkára, majd hungarista emigrációs körökben ismertté és elismertté vált költő – is visszaemlékezett: „Fültanúja voltam a szomszédos irodahelyiségből egy alkalommal, amikor október elején Witz Béla és Kun András között egy éles beszélgetés zajlott le. Fülem hallatára jelentette ki Witz Béla, hogy mint pap ellen semmiféle kifogása, de megtiltja, hogy a reverendán a nyilaskeresztes jelvényt viselje. Arra a kérdésre, hogy egyéb pártok jelvényének viselését miért nem tiltják, Witz kanonok úr nem adott választ, csak vállat vont. Erre Kun Andrásból kitört a magyar és magából kikelten így nyilatkozott: »Kanonok úr, egyházi tekintetben jogosult fölöttem ítélni. Egyházi szempontból nincs ellenem kifogása. Ígéretet tett, hogy minden eljárást megszüntet ellenem, ha leteszem a nyilas jelvényt. Erre csak azt válaszolom, én magyar vagyok! Mint pap alávetem magam az ön döntésének egyházi szempontból, de mint magyar kikérem magamnak, hogy ön, a zsidó [sic!] előírja nekem, a magyarnak, mit szabad tennem, mit nem!« S ezzel elhagyta az irodahelyiséget” (ALFÖLDI 9–10). Kun András szavainak megértése végett fontos megjegyezni, hogy nyilaskeresztes körökben elterjedt lehetett az a nézet, miszerint Witz Béla zsidó származású volt. Erre enged következtetni Szalai Pál Nidosi Imre – a főváros nyilas karhatalmi parancsnoka – népbíróági tárgyalásán tett tanúvallomása is, amelyben elmondta: Nidosi az Alagút óvóhelyén lakó Witz Béla érseki helynököt állítólagos zsidó származása miatt le kívánta tartóztatni (SZEKERES 235).

1944. NOVEMBERE – MALLÁSZ GITTA, MARKOS GYÖRGY,
BAJOR GIZI, WITZ BÉLA

Mallász Gitta képzőművész, hatszoros úszóbajnok, aki a Magyar Királyi Hadiüzem Budakeszi úti telephelyének személyzeti parancsnokaként vett részt az üldözöttek mentésében (bővebben lásd: BÓC 87–103), szintén találkozott Kun Andrással. Erre bizonyosan november 5-én került sor, amikor is „az otthon lakói [...] borzalmas napot éltek át” (BEKE 44). A hadiüzem Klinda Pál atya igazgatósága alatt, a Ronalder Intézet keretén belül a Boldog Katalin Nagyleányotthonban működött. Klinda kezdeményezésére a Honvédelmi Minisztérium hozzájárulásával az intézetből hadivarrodát alakítottak ki, ahol fegyvereket gyártottak a m. kir. Honvédség számára. Ez volt a XII. kerületben a I/112 Magyar Királyi Hadiüzem Budakeszi út 46.

szám alatti telephelye, ahol mintegy száz zsidó nő kapott munkája árán menedéket (BÓC 91–94).

„A kiugrott pap, a rettegett páter Kun – emlékezett vissza Mallász Gitta – úgy látszik felfedezte hadiüzemünk titkos célját. [...] Vasárnap délután váratlanul, a nyilas banda betöri a kaput, és benyomul a kertbe. Egyik munkásnőnknek sikerül egy kétségbeesett SOS-t a Nunciatúrára leadni. Az egész épületben megkezdődik az embervadászat. Mindenkit a nagy munkaterembe terelnek. Vezetőjük, a hírhedt Kun páter megjelenik fekete reverendában, széles piros öve teletűzdelve késekkel és revolverekkel. Kérdi, ki a parancsnok. Elöllépek. Ekkor hosszabb prédikációban elmagyarázza híveinek, hogy egy keresztény, aki lealjasítja magát a zsidók védelmére, bűnösebb, mint maguk a zsidók. Ezért »külön elbánásban« fogok részesülni. [...] Páter Kun követeli tőlem a dolgozók létszámát. Ha feleletem nem pontos, azonnal agyonlövet. Halvány sejtelmem sincs, hányan tudtak még időben a kerítés titkos nyílásain át elmenekülni. Nem tudok felelni. Néma maradok. Hirtelen hallom a hangomat, amint kimondom: 72. Megkezdik a számolást. 71 személyt találnak. Súlyos csend következik. Hirtelen kinyílik az ajtó, és egy nyilas egy fiatal lányt tuszkol be, aki a WC-ben rejtőzködött. Páter Kun rám bámul, szó nélkül megfordul, és miután katonáinak megparancsolja, hogy engem külön felügyelettel vezessenek el, távozik. Három állig felfegyverzett nyilas a földre hajít, lábbal tapos és leköp» (MALLÁSZ 381–382).

A nyilasok Mallász Gittát és a hetvenkét nőt kivezették az épületből, majd elindították a menetoszlopot, amit fél óra elteltével a Honvédelmi Minisztérium egy gépkocsija ért utol. A nunciatúra, amint megkapta a vészjelzést, mozgósította ottani kapcsolatait, aminek eredményeként Bagossy Zoltán államtitkárt küldték a helyszínre. Ő felmutatta a nyilaskeresztéseknek a hadiüzem megújított védlevelét, amit a pártszolgálatosok elfogadtak és a munkásnőket visszakísérték az üzembe (BÓC 95–96).

November 5-én Markos György újságíró – későbbi egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa – egy Budakeszi úton történt igazoltatáson esett át, amikor a „katolikus egyházból kiközösített pap” egy nyilas különítmény élén, autón érkezett a helyszínre. Ott „halkan és elszánt arccal adta ki utasításait”. Markos visszaemlékezésében „véresszájú, fanatikus, irgalmatlan” nyilasként jellemezte Kunt, de véleménye – amint arra maga is utalt – nem az átélteken, hanem későbbi értesülésein alapult (MARKOS 55–56).

Bajor Gizi színművésznő a Pilsudszky (ma Stromfeld Aurél) út 16. szám alatti otthonában (ma Bajor Gizi Színészmúzeum) lefolytatott házkutatás során „ismerkedett meg” Kun Andrással, aki saját vallomása szerint zsidókat keresve jelent meg társaival a villában. A hosszú kutatás során senkit sem találtak, ezért – mint fogalmazott – „senkit és semmit” nem vittek el (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Az esetnek a színésznő keresztfia – a későbbi műfordító, kritikus, a *The Hungarian Quarterly* főszerkesztője –, Vajda Miklós is szemtanúja volt, ugyanis édesanyjával, dr. Csernovics Judittal nem sokkal a razzia befejezése előtt érkezett látogatóba. „Ahogy benyitunk a magas kőfallal körülvett Bajor-villa kertjének kapuján, azonnal fekete egyenruhás, nyilas karszalagos, géppisztolyos alakok fognak körül. Lehetnek vagy nyolcan. Gizi valamivel arrébb áll, tragikai hangján, több regiszterben, a hisztéria határán vitatkozik egy magas, fekete kabátos, kalapos emberrel, akiről közelebb érve látom, hogy kabátja alatt reverendát visel, katolikus világi pap. A derekán cingulus helyett bőrvén, azon pisztolytáska, karján nyilas karszalag.” Vajdáék ekkor még nem tudták kivel találkozni, személyét csak később azonosították (VAJDA 2008: 724). „Harsány Laudetur Jesus Christus!-szal köszöntöm a papot, ahogy az egy ciszterci diáknak kötelező. Az meglepődik, és szokásból rávágja az *In eternum amen!-t*” – olvasható memoárjában. Az odakint zajló események alatt Bajor Gizi férje a villa padlásszobájában, a beépített szekrény hátsó fala mögött kialakított fülkében rejtőzött (VAJDA 2009: 88–89). Bújtatásával Bajor Gizi élete kockáztatásával megmentette harmadik férje, dr. Germán Tibor életét. A sors szomorú iróniája, hogy a fül-, orr- és gégespecialista egyetemi tanár 1951. február 12-én megzavarodott elmével – azon tévképzete miatt, hogy felesége gyógyíthatatlan betegségben szenved – halálos adag morfiumot adott be megmentőjének, majd magával is végzett. A történetek ismertetéséhez az is hozzátartozik, hogy Kun András vallomásával ellentétben a házkutatás végeztével a nyilasok Vajda Miklóst és édesanyját magukkal vitték (VAJDA 1997: 350).

November közepén már Serédi Jusztinián hercegprímás küldött parancsot Kun Andrásnak, amelyben felszólította, hogy vegye le a reverendát és hagyja el Budapestet. Ezen kívül megtiltott számára mindennemű papi tevékenységet is. A hercegprímás utasítását Witz Béla személyesen közölte Beresztóczy Miklós pápai kamarás jelenlétében. Beresztóczy – aki 1950-ben az egyik fő szervezője lett az Egyház kommunista államhatalommal való megalkuvását célzó klerikális békemozgalomnak (PÁL 417) – az eseményre úgy emlékezett vissza, hogy paptársa a parancsot megtagadta, majd fenyegetőzni kezdett: karhatalmi alakulataival a prímás ellen fog vonulni. Vallomásában utóbbira Kun nem tért ki, de azt maga is elismerte, hogy tudomása volt a tiltó határozatról, azonban vitatta annak érvényességét: „a hercegprímás ugyan eltiltott a nyilvános istentiszteletek tartásától és a reverenda viselésétől, de mivel szerzetes vagyok, a hercegprímásnak nem volt joga engem tilalom alá helyezni. Az eltiltás a hercegprímás egyházmegyéjére szólt, ahová beletartozott Budapest is” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

A parancsot, ha az érintett nem is igyekezett betartani, az Egyház papjai – akik arról ugyancsak értesültek – többnyire teljesítették, s a templomokban

nem engedték a pátert a szószékre. Ezt kijátszandó, a nyilasok – Beresztóczy és Esty Miklós pápai kamarások elmondása szerint – csaláshoz folyamodtak (MESZLÉNYI 18), amit utóbbi naplójában a következőképpen jegyzett le. „Lehetetlen dolog volt a múlt vasárnapi rádióközvetítés: meghirdeti és bemondja az istentiszteletet, s jelzi, hogy »utána P. Kun András mond szentbeszédét«, holott Witz, mint a katolikus rádióbizottság elnöke megállapodott velük, hogy az általuk jóváhagyott szónokok közül és Witz által cenzúrázott szentbeszéd lesz közvetítve. A misét le is közvetítették a templomból, amikor azonban Molnár apát – feltehetően Molnár László címzetes apát, pápai kamarás, felsővízi-városi plébánosról van szó – felment a szószékre és elmondotta szentbeszédét, egyszerűen átsavarták a dolgot [az adást] a stúdióba és onnan mondotta el Kun András a »prédikációját«, telve herezisekkel” (MÉSZÁROS 80).

Hangja nem csupán istentiszteletek alkalmával volt hallható a rádióban: eszténként propaganda-előadásokat olvasott fel, amelyekről Zimándi Pius István premontrei atya is említést tett naplójában. „Amennyire fél füllel odafigyeltem – jegyezte le a november 2-án történeteket – ügyelt arra, hogy előadása, *A kereszténység és a hungarizmus* ne sértse az egyházat” (ZIMÁNDI 323). November 12-én pedig „az Édes Üdvözítőnk” és Szálasi neve váltogatták egymást. A befejezése pedig ez volt: „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Kitartás! Éljen Szálasi Ferenc! Amen!” (ZIMÁNDI 348). Hasonló emlékeket idézett fel Szabó Iván, volt pénzügyminiszter 1944. szentestéjéről: „Advent utolsó vasárnapján [1944. december 24.] a rádió annak a Kun páternek a prédikációját közvetítette, akit a ferencesek már kizártak soraik közül, mert [...] egyszerre hirdette a gyűlölet és a szeretet evangéliumát. A rádiós szentbeszédet is stílusosan fejezte be: *Dicsértessék a Jézus Krisztus! Kitartás, éljen Szálasi!*” (SZABÓ 10).

Amint arra az előbbiekben utaltam, kivételek természetesen akadtak. A tiltó határozat ellenére visszaemlékezésekben arról számoltak be, hogy Kun több templomban is folytatta a prédikálást (Népszava 1945. szeptember 1. 3). Novemberben „a pasaréti templomban mise alkalmából hirdette, hogy Szálasi Jézus Krisztus földi helytartója, amivel egyszerre detronizálta a pápát és Hitlert” (FENYŐ 414). Decemberben pedig a városmajori Jézus szíve templomban hallgathatták a hívek (Népszava 1945. április 18. 3).

1944. DECEMBERE – FABINY TIBOR, MORELLI JÓZSEF,
CSOMÓS RÓBERT, MÜLLER KÁROLY, PERÉNYI KATALIN

Fabiny Tibor egyetemi tanár, egyháztörténész – mint állítja – 1944. decemberében résztvevője volt a dálnoki Miklós László (sic!) által szervezett ellenállási mozgalomnak (BÁNÓ 104). A hivatkozott műben dálnoki Miklós Béla vezérezredes fiáról van szó, így feltételezhetően a László elírás, mert

Miklós Béla fiát Lajosnak hívták, továbbá – mint később kérte is közlését – dálnoki Miklós Lászlóval sem családi, sem rokoni kapcsolatban nem állt a későbbi miniszterelnök (Magyar Nemzet 1948. augusztus 18. 4). „Az volt a feladatunk, hogy védelmezzük a ház – az Arany János és a Wekerle Sándor [ma Hercegprímás] utca sarkán egy ún. zsidó ház, amely a svájci követség oltalma alatt állt – több száz lakóját. A zsidók tudták, hogy az ő embereik vagyunk. Egy ízben harmadmagammal őrséget álltam, amikor megjelent a hírhedt Kun páter az embereivel, a karján nyilas karszalaggal, és bebocsátást kért. Még rám is kiáltott: »Mit áll ott, mint kakas a szemétdombon? Engedjen be minket!« Azt feleltem, hogy csak a parancsnokunk engedélyével engedhetünk be bárkit. [...] Egyik társam bement az épületbe, és tájékoztatta a főnökünket. Ő gyorsan felhúzott egy nyilas karszalagot, kijött a bejárat elé, és ezt mondta a páternek: „Szabadság! Éljen Szálasi! Mi már megszálltuk ezt a házat.” A páter erre azt válaszolta, akkor rendben van, és távozott” (BÁNÓ 104).

Ugyanerről az esetről beszélt vallomásaiban Krausz Miklós is, a budapesti svájci követség egykori munkatársa: „1944 december közepén a Wekerle Sándor u. 17. sz. alatti volt követségi épületben egyike a leghírhedtebb nyilas brigantiknak, Kun András páter és banditái jelentek meg, és kizárólag F. P. [dr. Fábry Pál] és Horváth Attila jelenlétének volt tulajdonítható, hogy az ott bűjtatott 500 személy a »látogatást« megsúzta azzal, hogy néhány zseblámpát volt kénytelen »felajánlani« a harcoló testvéreknek valamint hogy Kun páter banditái ott több látogatást nem tettek” (LÁSZLÓ 163).

Csomós Róbert zsidó származású író tizennégy éves korában – feltehetően a Nagymező utcai otthonánál – egy razzia alkalmával elegyedett szóba Kun páterrel: „Mikor megkérdezte, milyen vallású vagyok, *természetesen* azt mondtam: római katolikus. Akkor mondd el a gyónási imádságot – felelte. Miután ezúttal jól vizsgáztam, elengedett” (CSOP 7).

Dr. Morelli József, ismert budapesti ügyvéd Kun András népbíróági tárgyalásán részletesen mondta el azokat a borzalmakat, amelyeken keresztülment egy házkutatás során (Kossuth Népe 1945. szeptember 20. 3). Kun december 11-én nyilaskeresztes pártszolgálatosokkal jelent meg fia Ferenc körúti lakásán (ÁBTL 3.1.9. V-119575). „A nyilaskeresztesekkel együtt a 60 éves dr. Morelli Józsefet, fiát, annak feleségét össze-vissza verték, majd a nevezetteket egy ideig a pártházban fogva tartották” – áll a Kun András ellen hozott ítélet indoklásában, amely azon kevés esetek egyike, ahol a vádlott és a tanú vallomása teljes mértékben megegyezett (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Müller Károly budapesti könyvkiadó december 27-én ugyancsak egy igazoltatás során találkozott Kun Andrással. A tanú az 1945. szeptember 19-i tárgyaláson elmondottak szerint a következő atrocitást szenvedte el.

Térdeplő helyzetében pisztolya markolatával a vádlott úgy fejbe verte, hogy elöntötte a vér. Ezután a többi nyilassal lefogatta és a pisztoly felhúzásához hasonló mozdulatot téve, azt rátartva kényszerítette, hogy utána mondja: „aljas bűdös zsidó vagyok aki, megérdemli a kivégzést”. Ezután nyakszirten rúgta és kiadta az utasítást, hogy egyelőre vigyék el, vagyis kísérik le a fogdába, ahol rajta kívül már nyolcan tartózkodtak (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Müller közölte, hogy „aranyérmes tiszt” – az orosz harctéren 1917. szeptember 3-i fegyvertényéért 1918-ban Arany Vitézségi Érmét kapott (MARUZS 219) – mire külön állították, majd nyolc társa közül még egyet mellé küldtek. Így a foglyokat egy kettő és egy hét fős csoportra választották szét, majd a zárka felé kísérték őket. Müller vallomása szerint miközben elindultak, a hét fős csoportot Kun másfelé irányította és ő maga is velük ment. Már szemük láttára vette le a géppisztolyt a válláról és alig kísérték Mülleréket 30-40 lépésnyire, már hallották is a szerencsétlenek jajkiáltásait a géppisztolyok tüzen keresztül (ÁBTL 3.1.9. V-119575). A vádlottak padján Kun a verés kapcsán elhangzottakat megerősítette, míg a kivégzésben való részvételét tagadta.

A Müller által elmondottak későbbi tanúvallomásai kapcsán válnak igazán érdekessé. 1946. szeptember 29-én Bokor Sándor és társai bűnperében Müller arról számolt be, hogy 1944. december 26-án egy őrjárat – aminek Redl József volt a parancsnoka – bevitte az Andrásy út 60-ba. Bevezette Kun Andrásához, aki éppen késsel a kezében reggelizett. Redl jelentést tett a szobában tartózkodó Bokor Sándornak, aki odalépett Kunhoz és valamit sugott neki, mire ő így szólt Müllerhez: „te Wallenberg jobbkeze voltál”. Amint ez a mondat elhangzott, beledöfte kését a kezébe. Ezután mindenét elvették, majd iszonyúan összeverték (EMBER 110; VINCELLÉR 102).

A könyvkiadó ugyanerről az esetről 1948. március 4-én ismét a Kun András perében elmondottakat ismételte meg, azonban történetét ekkor már némi eltéréssel fejezte be. E verzió szerint három személy páter Kun nélkül [sic!] lekísérte őket a pincébe, ahol Mülleréket külön állították, míg a másik hét megkötözött személyt Bokor Sándor vezetésével a pincének egy sikátorába vezették. Pár pillanatra rá lövöldözést és segélykiáltásokat hallott, amiből világos volt számára: a fent említett hét személyt kivégezték (ÁBTL 3.1.9. V-135335/1).

December 29-én a nyilasok elfogták Harald Feller svájci ügyvivőt és titkárnőjét, Perényi Katalin bárókisasszonyt, aki egyes forrásokban Feller menyasszonyaként szerepel (LÉVAI 1948: 211). Feller leginkább azzal hívhatta fel magára a nyilasok figyelmét, hogy hazája nevében aláírta a Raul Wallenberg és Carl Lutz svájci konzulok által kezdeményezett, 1944. december 24-én kelt jegyzéket, amely a semleges hatalmak nevében tiltako-

zott a Nemzeti Összefogás Kormánya azon intézkedése ellen, amelynek értelmében hatezer zsidó gyermeket szállítottak át a Vöröskereszt által védett házakból a gettóba (BÁRÁNY 1164). Az ügyvivőt és Perényi kisasszonyt az Andrássy út 47. szám alá vitték (1944. december utolsó napjaiban felsőbb parancsra a XII. kerületi pártszervezet a Vörös Hadsereg előnyomulása miatt az Andrássy út 47. sz. alá költözött), ahol Kun András fogadta őket, majd állítólag súlyos bántalmazáson estek át. Valtatása során az ügyvivőt meztelenre vetkőztették, hogy körülméletlenségéről meggyőződjenek, majd a kihallgatás végeztével kifosztották (PETER 58–59). Az esetet részletesen ismertető Esterházy Pál leírásából nem derül ki, hogy a páter is részt vett-e a diplomata bántalmazásában. Lévai Jenő azonban egy személyben hozzá köti a valtatást és a kifosztást is (LÉVAI 1948: 211). Feller az esetet követően panaszt tett Csiky Erichnél, a Fegyveres Nemzetszolgálat budapesti vezetőjénél, melynek nyomán a tőle elrabolt száz Napóleon-aranyat vitéz Hindy Iván altábornagy juttatta vissza tulajdonosának sűrű bocsánatkérések közepette (UNGVÁRY 239).

1945. JANUÁRJA – A MAROS UTCAI KÓRHÁZ TRAGÉDIÁJA ÉS GÖNCZ ÁRPÁD TÖRTÉNETE

Január 12-én zajlott le talán a legismertebb bűncselekmény, amit Kun Andrásnak kötnék. Ez a Maros utcai zsidó kórház megtámadása és az ott tartózkodó személyek kivégzése. Erről az esetről maradt fenn a legtöbb visszaemlékezés, de ez korántsem jelenti a történetek pontosabb megismerhetőségének lehetőségét.

„1945. év januárjában – kezdte az események ismertetését Kun András – a kerületi pártszervezet ismét Budára költözött a Németvölgyi útra. Magunkkal vittük a hozzátartozóinkat is, akik számára a Maros utcai kórházat szemeltük ki lakhelyül, és utasítást adtunk a kórház kiürítésére” (ÁBTL 3.1.9. V-119575). Juhász László tanú elmondása szerint a pártszolgálatosok a Németvölgyi úti pártházban gyülekeztek Kun páter vezetésével. A nyilas fegyveresek – akiket egyes tanúk szerint Kun páter (ÁBTL 3.1.9. V-55436), mások szerint Pokornyik és Szabó Jenő vezetett (ÁBTL 3.1.9. V-135335/1) – a délelőtti órákban jelentek meg a kórháznál. Az nem tisztázott, hogy német katonai kíséretük is volt-e (MIKLYA 103.; VIHAR 1945: 173). A támadókat a Városmajor utcai nyilas pártház, illetve a XII. és XIII. kerületi pártszervezet embereiként azonosították. Lezárták a kórházhoz vezető utakat, majd behatoltak az épületbe (LÉVAI 1946: 258). Ezt követően „az orvosokat, betegeket igazolásra szólították föl. Hiába történt hivatkozás a kórház *védett* jellegére, és arra, hogy itt súlyos betegek is vannak” (VIHAR 173).

Stern Jenőné elmondása szerint „a kórházban tartózkodókat összeterelték és a kórház halljába tömörítették. Itt valamennyi embernek alsófehérműre le kellett vetkőzni, és értéktárgyaiktól teljesen kifosztották” őket (ÁBTL 3.1.9. V-135335/1; VINCELLÉR 103). A tanú szerint, aki nem tudott járni, azt az ágyában hagyták, de mások arról számoltak be, hogy „a súlyos operáción átesett fekvő betegeket, sebesülteket lerángatták az ágyakról, összetaposták őket, ütlegelték azokat, nem kímélve a gyermekeket sem. Végül, aki járni nem tudott, azt fejbőlőtték” (LÉVAI 1946: 258; vö. VIHAR 173).

Stern Jenőné elbeszélése szerint „valamennyi kivégzés az udvaron zajlott le a következőképpen. A hallból kettesével kellett az embereknek kimenni az udvarra, ahol páter Kun, Tuboly Miklós és Czigány Ferenc fogadták őket. „Én kb. az esettől 10-12 méternyire álltam, így világosan láttam 32 társam legyilkolását. A legyilkolásra szántaknak a fáskamra mellett levő szemétdöörhöz kellett menni. A szemétdöörrel szemben a nyilasok álltak fel, akik kb. 6-8 méter távolságból géppisztollyal lőttek rájuk” (ÁBTL 3.1.9. V-135335/1; VINCELLÉR 103). A szintén szemtanú Rác András – a kórházban szolgáló Róth Marcell doktor fia – visszaemlékezése szerint a kitereltekkel „megásatták a sírjukat, és oda belőtték őket a németek” (LŐWY 289). A további eseményeket Stern Jenőné így mondta el: „Nekem közben – erélyes fellépésemre – sikerült elintéznem azt, hogy a földszinten levő 18. sz. szobába lekerüljünk, ti. sikerült elhíttetnem a nyilasokkal, hogy keresztény vagyok. Velem együtt került a szobába Schönwald Pálné és a kórház gazdasszonya és mindhármunk gyermekei, tehát összesen hat ember. Kinn az udvaron a gyilkolás tovább folyt. Ekkor nem tudom, hogy szám szerint mennyi embert öltek meg. Az egész kivégzésben összesen 94 ember pusztult el... A gyilkosságok lezajlása után kb. este 8 óra tájban a nyilasok eltávoztak. Eltávozásuk után azonban egy másik csoport érkezett, akik beszállásolták magukat a kórházba. Hallottam, amikor egy nyilas mondta, hogy mindenkit meg kell ölni, mert a kórház szállás céljára nekik kell. A gyilkosságok lezajlása után a fent említetteken kívül kb. 10 üldözött maradt a kórház területén, akik részben gipszben feküdtek. Másnap azonban Bokor Dénes vezetésével megjelent a nyilas különítmény. A gipszben fekvőket maga Bokor végezte ki, amíg a többieket társai” (VINCELLÉR 104).

Lévai Jenő leírása szerint az udvaron végbemenő kivégzések után „a járni tudó betegekkel az épületből kivitették a halottakat, a kertben sírt ásattak velük, s amikor valamennyi hullát behajigálták, a még életben lévőket állították fel a tömegsírok szélére. Páter Kun András itt vezényelt: *Krisztus szent nevében! Tűz!* s azután a végső áldozatok is odahullottak társaik mellé. Mindössze egy ápolónő, Joli nővér [Tamás Lászlóné] menekült meg csodával határos módon a tömegvérengzésből. Egészen könnyű sérülést szen-

vedett, ájultan ott maradt a hóban a halottak között, bedobálták a nyitott sírba a többivel együtt. A sírt egész lazán fedték be, s így ő éjjel, ájulásából magához térve elmenekült” (LÉVAI 1946: 258).

Maga Tamás Lászlóné ápolónő a helyszínt tekintve másként mesélte el megmenekülése történetét: „Az életben maradottakat, köztük engem is, elvittek a Németvölgyi út 5. szám alatti villába, ahol őrizetben voltunk egy napig, majd az esti órákban elszedték felső ruhánkat, cipőnket, utána kettésével össze lettünk kötözve, kikísértek a közelben levő térségre, ahol letérdeltettek bennünket és hátulról sortüzet kaptunk. Én úgy menekültem meg ebből a biztos halálból, hogy előbb lebuktam, mint lőttek és ezáltal én egyedül maradtam életben a tíz halálraítélt közül. A Németvölgyi úton a kivégzésekre egy Pokorniyk nevezetű nyilas adta az utasítást a többi nyilasoknak, akik azt maradéktalanul végre is hajtották. Amikor kivégzés után a nyilasok eltávoztak, én még sok ideig fekvé maradtam. Amikor meggyőződtem arról, hogy senki sincs a közelben, felálltam, majd elmentem és bujkáltam a felszabadulásig” (ÁBTL 3.1.9. V-135335/1; VINCELLÉR 104). Az ápolónő elmondását részben alátámasztja Kun páter nyomozati vallomása is: „öt ápolónőt, egy keresztény – körülbelül 20-24 éves fiúval – a Németvölgyi út 5. számú párhelyiségbe vittük, hol szörnyű kínzások és vadállati megbecstelenítések után [...] kivégeztük” (ZINNER–RÓNA II. 248). A túlélők számát illetően eltérnek a történeti vélemények. Ungváry Krisztián munkáiban öt túlélő szerepel (UNGVÁRY–TABAJDY 49), míg Szita Szabolcs mindössze egy ápolónőt említ (SZITA 46). Az minden esetre bizonyos, hogy nem egy szemtanú számolt be a kórházban történetekről.

A fenti vallomásokat összegezve az derül ki, hogy 13-ára nem maradt élő ember a Maros utcai kórház dolgozói és betegek között az épületben. Ezzel szemben Brunner Oszkárné – aki korábban már szintén túlélte egy nyilas kivégzést, mert halottnak tette magát (ÁBTL 3.1.9. V-119575) – elmondása szerint a 12-i támadás után – amit ő is azért élt túl, mert azt mondta, hogy bombasérült keresztény – még hat napig maradt a kórházban, ahonnan aztán átszállították a János szanatóriumba (Városmajor u. 68), mert további kezelésre volt szüksége (SÁGVÁRI 569).

A tanúvallomásokból érdemes néhány részletet kiemelni. Stern Jenőné 32 ember lelövését látta, ennek ellenére pontosan meg tudta mondani az áldozatok végleges számát (94 fő). Kun páter nyomozati vallomása szerint a Városmajor utca 5-be hurcoltak megkínózták, míg Tamás Lászlóné szerint csak őrizetben voltak a kivégzésig, melynek során annak ellenére tudott feltűnés nélkül hamarabb lebukni, hogy háttal térdelt a kivégzőosztagnak. Megjegyzést érdemel az is, hogy a nyilasok, akik számtalan forrás tanúsága szerint tartóztatták le és végezték ki azokat, akik nem tudták magukat igazol-

ni, Stern Jenőnének és Brunner Oszkárénak is bemondás alapján elhitték, hogy keresztények és ezért kímélték meg életüket. „Én úgy tudtam megmenekülni, hogy az első perctől kezdve ordítottam, hogy én nem vagyok zsidó, én bombasérült vagyok” – mondta vallomásában Brunner Oszkárné (ÁBTL 3.1.9. V-119575). Ez a körülmény azonban meglehetősen valószínűtlennek látszik, hiszen ekkor már „a mind gyakoribb razziákon előfordult, hogy személyenként egy igazolvány nem bizonyult elegendőnek. Két-három, egymással összeillő okmányra volt szükség” (SZITA 47).

Bár tárgyalásán Kun András mindvégig tagadta a vérengzésben való részvételét, ez volt az egyetlen eset, amelyben – Stern Jenőné vallomása alapján – „a népbíróság tényként látta megállapíthatónak azt is, hogy a kivégzésekben maga a vádlott is részt vett” (ÁBTL 3.1.9. V-119575). Stern Jenőné a Maros utcai kórház tragédiájával kapcsolatban 1949-ben Juhász László perében is meghallgatta a népbíróság, ugyanis a vádlottat – Kun páterhez hasonlóan – a gyilkosságokban való részvétellel vádolták. Azonban ekkor már figyelmen kívül hagyták az általa elmondottakat, mert a népbíróság megállapítása szerint a tanú vallomása „ingadozó és önmagának is ellentmondó” volt. A tanács megítélése szerint ugyancsak megcáfolta „Stern Jenőné vallomását Schönwald Pálné tanú az 1949. évi május hó 19. napján tett vallomásában, aki azt mondja, hogy a vérengzés ideje alatt Stern Jenőnével, Palotainéval és egy pár ápolónővel a 12-es szobában volt bezárva, onnan kijönni sem a betegeknek, sem az ápolónőknek nem lehetett” – tehát nem láthatták a kivégzéseket (ÁBTL 3.1.9. V-55436).

Ami pedig Kun András vallomását illeti, ő az alábbiakat állította: „A Maros utcai kórház kiürítésében részt vettem, de egy ember élete sem tapad lelkemhez, mert először is fegyveremet nemcsak itt, de másutt sem használtam. Azonkívül pedig időközben a Maros utca 25. vagy 23. szám alatt lakó özv. Sz. Gusztávné ismerős famíliához mentem át, hol hosszabb ideig tartózkodtam.” Ennek igazolásához be kívánta idéztetni a nevezett családot, azonban erre nem kerülhetett sor, a népbíróság nem engedélyezte (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

Ugyanaznap, vagyis január 12-én délelőtt 11 órakor egy 20-30 fős felfegyverzett nyilas különítmény behatolt a Krisztina körút 81. számú házba, ahol házkutatást tartottak. Az egyik nyilas ütlegetni kezdte az ott tartózkodó Ákossy Lajos zászlóst, majd lelőtték, mert vélelmezésük szerint dezertált. Kun az ütlegetléshez maga is csatlakozott s ekkor egy másik nyilas a közelben ismeretlen okból agyonlőtte a szintén ott tartózkodó Juhász Rezső szakaszvezetőt. „A két ember agyonlövésére nem adtam utasítást – vallotta később Kun András – de nem is igyekeztem megakadályozni, hanem látszólag helybenhagytam” (ÁBTL 3.1.9. V-119575).

A visszaemlékezések sorát Göncz Árpád volt köztársasági elnök elbe-

szélésével zárom. Ez a történet többször visszatért beszédeiben és a vele készített interjúkban is. „Én magam is a házunk pincéjében feküdtem a Bors, a mai Hajnóczy József utca 3. szám alatt sebesülten – átlőtt térdrel (LÁSZLÓ–WISINGER 16) – a szénrakáson, amikor a mellettünk lévő házban Kun páter és az emberei hajítottak le az emeletről egy ezredest és egy őrmestert, akit hadiszökevénynek minősítettek. Egy nappal a ház *felszabadulása* előtt. A kezem ügyében ott volt az október 15-én kapott kis Browning, a három – máshol kettő (LÁSZLÓ–WISINGER 16) – tölténnyel. Közülük kettőt Kun páter legényeinek szántam, az utolsót magamnak. De vagy nem találták meg a két pince közötti átjáratot, vagy féltek, hiszen az utcát már lőtték: a keleti front nyugati oldala a Vérmező mentén, a keleti a Városmajor utcában húzódott” (GÖNCZ 1998. 282–283). Az eset tehát egy nappal azelőtt történt, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalta a háztömböt. Ungváry Krisztián munkája nyomán megállapítható, hogy a front január 25-én húzódott a Csaba utca – Bíró utca – Szamos utca vonalban (UNGVÁRY 155). 26-án a szovjet rohamcsoportok elfoglalták a Városmajor nagy részét és a Csaba utcáig nyomultak előre (UNGVÁRY 156). 27-én „az aznap elfoglalt Kis-Sváb-hegy irányából a szovjetek felgöngyölítették a Városmajor utcában és a Városmajorban még kitartó védőket, akiknek a Déli pályaudvar – Kékgolyó utca térségéig kellett visszavonulniuk” (UNGVÁRY 157–158). Január 28-án az első Vérmezőre néző ház is ellenséges kézre került a Bors utca és a Vérmező sarkán (UNGVÁRY 158), de másnap magyar csendőrök kifüstölték onnan a támadókat (UNGVÁRY 160). A Bors utcában 31-ére már bizonyosan konszolidálódott a helyzet, mert a támadók ott állítottak fel egy gulyáságút (UNGVÁRY 162).

Megállapítható tehát, hogy a Göncz Árpád által többször emlegetett eset január 27-e előtt semmiképpen sem játszódhatott le. A pátert azonban január 19-én Bokor Dénes, a „Hűség Háza” parancsnoka – akit Nidosi Imre honvédből őrnaggyá léptetett elő – letartóztatta, így aligha lehetett jelen a razzian. Vagyis Göncz Árpád története – aki saját maga nyilvánvalóan nem látta és nem hallotta a pince mélyéről a szomszéd házban intézkedőket – kétségkívül pontatlan, ami azt igazolja, hogy Kun András esetleges megjelenése ekkor már rémhírként terjedhetett Budapest lakosainak körében.

ÖSSZEGZÉS

Munkám során nem emlékezhettem meg minden – esetleg jelentősnek is mondható – bűntettéről, amit Kun András személyéhez kötnek, de ezt nem is tekinthettem feladatomnak. A történeti kutatás szempontjából sokkal jelentősebb kihívásnak bizonyult a népbíróági tanúvallomásokban fellelhe-

tő, bestiálisabbnál bestiálisabb bűncselekmények egyoldalú ismertetésénél azoknak a bűnelkövetéseknek a részletezése, amelyekről egyfelől egymástól független források is beszámolnak, másfelől olyan visszaemlékezésekben, interjúkban olvashatók, amelyeket nem a nyomozás vagy a tárgyalás során jegyeztek le, ezáltal korábban nem kerültek a téma kutatóinak látóterébe.

Kun András tevékenységének és tetteinek fenti ismertetése során arra törekedtem, hogy ne tényeket fogalmazzak meg, hanem tényszerűen és hitelesen ismertessem az egyes eseményekre vonatkozó szubjektív forrásokat. Paradigmatikus fogalmi hagyományaink szerint a tényekről úgy illik vélekednünk, mint ami azonos az objektív valósággal (VARGA 189). E fogalmi azonosítás szerint amennyiben azt mondjuk: valami „így és így történt”, akkor az azt sugallja, hogy az állítás tényként kezelendő – ezt mindenképpen el szerettem volna kerülni.

Mi lehetett az ismertetett atrocitások kiváltó tényezője? Az ostrom alatti kegyetlenkedések elharapózását Kun – népbírói tárgyalását követően kivégzésére várva – Szirmai (Schwartzkopf) Rezsőnek világította meg, amikor az újságíró interjút készített vele. „A háborús események gyors iramban torlódtak. A vezetők elmenekültek – a magyar kormányapparátus 1944. november 24-25-én elhagyta Budapestet – és mi itt maradtunk a fővárosban, védelem nélkül” (SZIRMAI 181). Saját tetteinek motivációit a Zinner Tibor és Róna Péter által publikált vallomása szerint a következőkkel magyarázta. „Nagy-Budapest körül lett zárva és a gyűrű mind egyre szűkebbre szorult, közben a rádió egyre bömbölte: tartsatok ki, felmentésekre jövünk, már el is indultunk. Hittünk benne egészen az összeomlásig. Csodás fegyvereket vártunk” (ZINNER–RÓNA II. 245).

Végezetül felmerülhet a kérdés: a fentiekben ismertetett agresszív támadások miért is nem ütköztek akadályba a m. kir. Államrendőrség és a m. kir. Honvédség, valamint a német hadsereg alakulatainak jelenléte mellett. Hogyan működhetett „szabadon” Kun András a körülfűrt fővárosban, mik voltak azok a „nyilas különítmények”, amelyek kötelékében részt vett a túlkapásokat is magukban foglaló intézkedésekben?

Kun András a Fegyveres Nemzetszolgálat kötelékében fejtette ki ostrom alatti tevékenységét. Ennek szabad működését Gosztanyi Péter történész – aki a nyilas papot ferde hajlamú, valószínűleg nem teljesen épeszű és még a Nyilaskeresztes Párt vezetőségében is hírhedt szadistaként jellemzett – az alábbiakkal indokolta. „Budáról az ottani – kevés számú – csillagos házakból december első hetében költöztek a pesti gettóba az arra kényszerítettek. Így a budai kerületek lényegében »zsidótlánítva« lettek. A Fegyveres Nemzetszolgálat így kényére-kedvére ellenőrizhette a területet. Akár saját szakállára, akár feljelentések nyomán razziázhatott” (GOSZTONYI 64).

Az említett „katonailag szervezett fegyveres testület”-et az 1944. november 22-én kelt 4190/1944. Me. rendelet hívta életre „Magyarország Nemzetvezetőjének személye körüli biztonsági szolgálat ellátása, valamint a nemzeti szocializmus magyar gyakorlatát megtestesítő hungarizmus céljai megvalósításának biztosítása, továbbá a közbiztonsági karhatalmi alakulatok támogatása végett.” Tagjai a m. kir. Csendőrség tagjait megillető büntetőjogi védelem alatt álltak, és a büntetőtörvények alkalmazása szempontjából közhivatalnokoknak voltak tekintendők (Belügyi Közlöny 1944. december 3. 1695). Ezáltal Kun András és a „nyilas különítmények” törvényes keretek között folytathatták tevékenységüket.

IRODALOMJEGYZÉK, FORRÁSOK

- ALFÖLDI Géza 1951. Kun páter „bűne”. In: *Hidverők*, február 10., 9–10.
 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-119575
 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-135335/1
 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-32.000/1.
 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.9. V-55436
 ALMÁSI János 1994. Budapest történeti topográfiája a német megszállás időszakában.
 In: *Magyarország 1944. Német megszállás. 1944.* Szerk: Vargyai Gyula – Almási János. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine-1944 Emlékbizottság, Budapest, 123–146.
 BÁNÓ Attila 2004. *Régi magyar családok – Mai sorsok.* Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest
 BÁRÁNY György 1994. A Wallenberg-kutatás időszerű problémái és feladatai. In: *Századok*, 6., 1149–1164.
 BEKE Margit 2015. A Boldog Katalin Nagyleányotthon a nunciátúra oltalma alatt. In: *Magyar Sion.* Új folyam IX. 1. 41–47.
 Belügyi Közlöny 1944. december 3.
 BÓC Imre 2014. Élete kockáztatásával. Mallász Gitta Budapest 1943/44. In: *Múlt és Jövő*, 1., 87–103.
 BOKOR Péter 1994. „Mától a te neved Vata” – Beszélgetés egy hungaristával. In: *Mozgó Világ*, 12., 81–94.
 CSOP Veronika 2004. Kis híján megölte egy cápa. A búvárhalász-író a tengerrel álmodzik. In: *XXXIII. Kerületi Hírnök*, augusztus 4., 7.
 EMBER Mária 1992. *Ránk akarták kenni.* Héttorony Könyvkiadó, Budapest
 FENYŐ Miksa 1986. *Az elsodort ország.* Magvető Könyvkiadó, Budapest
 GOSZTONYI Péter 1998. *Budapest lángokban 1944–1945.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
 JÁVOR Pál 1987. *Egy színész elmondja...* Akadémiai Kiadó, Budapest
 Kossuth Népe 1945. szeptember 20.
 KOSZTOLÁNYI Dezsőné Harnos Ilona 2004. *Tüzes cipőben.* Noran Könyvkiadó, Bu-

dapest

KURUCZ Ádám 2014. Vitézként a hungarista úton. Dr. vitéz jákfai Gömbös Ernő. In: *Katonaijság*, 5., 18–23.

KURUCZ Ádám 2017. Kun páter alakja a 21. századi történetírásban. In: *Létünk*, 4., 173–192.

LÁSZLÓ Ágnes 1997. *Egy sors, egy század*. Fábry Pál élete mozaikképekben. Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest

LÉVAI Jenő 1946. *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina Kiadó, Budapest

LÉVAI Jenő 1948. *Raul Wallenberg regényes élete, hős küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titkai*. Maecenas Kiadó, Budapest

LŐWY Dániel 2005. *A Kálváriától a tragédiáig*. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia Kiadó, Kolozsvár

Magyar Nemzet 1948. augusztus 18.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XII. 2. I/a. Fasc. XV. 103.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XII. 2. I/a. Fasc. XV. 103.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XII. 2. I/a. Fasc. XV. 114.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekció Magyar Távirati Iroda, Külföldi-Belföldi Hírek, 1944. október 18. 11. kiadás

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára XII. 32.

MALLÁSZ Gitta 1998. *Az angyal válaszol*. Daimon Verlag, Budapest

MARKOS György 1971. *Vándorló fegyház*. Magvető Könyvkiadó, Budapest

MARUZS Roland (szerk.) 2018. *Virtus dolgában töretlen*. Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett katonáink az első világháborúban. B.H.N. Kft., Sopron

MÉSZÁROS István 2005. *Prímások, pártok, politikusok 1944–1945*. Adalékok a magyar Katolikus Egyház történetéhez. Szent István Társulat, Budapest

MESZLÉNYI Antal (szerk.) 1947. *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*. Szent István Társulat, Budapest

MIKLYA Luzsányi Mónika 2003. Gyermekmentési akció a nyilas uralom alatt. A jó pásztor – Sztéhlo Gábor. Gyermekmentési akció a nyilas uralom alatt. In: *Rubicon*, 7–8., 95–105.

Népszava 1945. április 18.

Népszava 1945. szeptember 1.

PÁL József 2010. A szegedi egyházak története 1944–1990. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 13., 409–458.

HABER, Peter 2008. A svájci követség befogadása 45–64. In: *Esterházy Pál 1901–1989*. Az utolsó herceg a szélsőségek évszázadában. Szerk.: Stefan August Lütgenau. Balassi Kiadó, Budapest

SÁGVÁRI Ágnes (szerk.) 1972. *Források Budapest múltjából III*. Források Budapest történetéhez 1919–1945. Budapest Főváros Levéltára, Budapest

- SCHEIBER Mirjam 1997. A budapesti „Bíró Dániel” orth. zsidó kórház tragikus története. In: *Holocaust Füzetek*, 7., 9–44.
- SZEKERES József 1997. A pesti gettók 1945 januári megmentése. „A magyar Schindler” – Szalai Pál visszaemlékezései és más dokumentumok alapján. In: *Várostörténeti tanulmányok*, 5., Budapest
- SZIRMAI Rezső 1993. *Fasiszta lelkek*. Pelikán Kiadó, Budapest
- SZITA Szabolcs 1994. A zsidók üldöztetése Budapesten 1944–1945. In: *Holocaust Füzetek*, 4., Budapest
- SZUROMI Szabolcs Anzelm 2009. A megszentelt élet intézményei és apostoli élet társaságai tagjainak sajátos kötelességei és jogai. In: *Teológia*, 43., 74–80.
- Új Ember* 1945. szeptember 16.
- UNGVÁRY Krisztián 2013. *Budapest ostroma*. VII. kiadás, Corvina Könyvkiadó, Budapest
- UNGVÁRY Krisztián–TABAJDI Gábor 2012. *Budapest a diktatúrák árnyékában*, Jaffa Kiadó, Budapest
- VAJDA Miklós 1997. Kirakatper, családi háttérrel. In: *Holmi*, 3., 346–366.
- VAJDA Miklós 2008. Anyakép, amerikai keretben. (II.) In: *Holmi*, 6., 712–731.
- VAJDA Miklós 2009. *Anyakép, amerikai keretben*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- VARGA Csaba 2004. *A jogi gondolkodás paradigmái*. Szent István Társulat, Budapest
- VIHAR Béla 1945. *Sárga könyv: adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről, 1941–1945*. Hechaluc kiadás, Budapest
- VINCELLÉR Béla (HOLLÓS Ervin) 1996. Szálasi hat hónapja. 1944. október – 1945. május. Volos Kiadó, Budapest
- ZIMÁNDI Pius István 2015. *Egy év története naplójegyzetekben*. 1944. március 19. – 1945. március 17. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- ZINNER Tibor–RÓNA Péter 1986. *Szálasiék bilincsben II.*, Lapkiadó Vállalat, Budapest
- SZABÓ Iván 2000. A börtönben. In: *Népszava*, február 12., 10.

Additions to the Activities of Andras Kun, the Emblematic Figure of the Terror of the Arrow Cross Party

András Kun was an emblematic figure among the executed members of the Arrow Cross Party accused of crimes against the civilians of Budapest in 1944–1945. Dozens of articles were published about his actions, arrest and trial before the National Court, not only in the post-war press, but his personality was a topic from time to time in the scientific and historical literature, as well as in belles-lettres. The recognition of the alleged and actual crimes of the former Minorite monk who was involved in various atrocities committed by the Arrow Cross units were known at the time when they actually happened, becoming widely known to the general public after his arrest. As I noted earlier in the papers of Létünk Journal (KURUCZ 2018:

173–193), exploring his activity with all the details today is completely an impossible task. The present study is therefore limited to presenting events that, outside the court proceedings against Andras Kun, can be compared to testimonies in other litigation and memoirs independent of the investigative or judicial proceedings.

Keywords: András Kun, World War II, Arrow Cross Party, siege of Budapest, crimes, state police

*Dodaci aktivnostima Andraša Kuna, emblematične figure terora
Strelastih krstova*

Andraš Kun je bio emblematična figura među pogubljenim članovima Strelastih krstova optuženih za zločine protiv naroda u Budimpešti 1944–1945. godine. O njegovim postupcima, hapšenju i suđenju pred Narodnim sudom objavljeno je više desetina članaka, ne samo u poratnoj štampi, već su se njegovom ličnošću s vremena na vreme bavila i naučno-istorijska literatura, kao i književnost. Saznanja o navodnim i stvarnim zločinima nekadašnjeg monaha iz reda minorita koji je bio umešan u različita zverstva počinjenih od strane odreda Strelastih krstova bila su poznata i tokom “dešavanja”, a nakon njegovog hapšenja postala su poznata celokupnoj javnosti. Kao što sam ranije napomenuo na stranicama časopisa Létünk (KURUCZ 2018: 173–193), istraživanje njegove delatnosti sa svim detaljima danas je u potpunosti nemoguć zadatak. Ova studija je stoga ograničena na predstavljanje događaja koji, izvan sudskog postupka vođenog protiv Andraša Kuna, mogu da se uporede sa svedočenjima u drugim parnicama i memoarima nezavisnim od istražnog ili sudskog postupka.

Ključne reči: Andras Kun, Drugi svetski rat, Stranka strelastih krstova, opsada Budimpešte, zločini, državna policija

Beérkezés időpontja: 2019. 04. 24.

Elfogadás időpontja: 2019. 11. 18.

JAKUSNÉ Harnos Éva, PhD

adjunktus, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, Magyarország

jakusne.harnos.eva@uni-nke.hu

EURÓPA AZ EU POLITIKAI VEZETŐINEK BESZÉDEIBEN

Europe in Speeches by Political Leaders of the European Union

Evropa u govorima političkih lidera Evropske unije

Európa az Európai Unióval kapcsolatos politikai diskurzus egyik kulcsszava és kulcsfogalma. A kognitív nyelvészet és a pragmatika elméleti alapjait alkalmazva elemezhetőek az „Európa” szó használatakor létrejött metonímia, azaz névátvitel, névcsera esetei, és feltérképezhető, milyen sokféle értelemben jelenik meg a szó az EU vezető politikusainak beszédeiben. Ennek következménye egyrészt kommunikációs zavar, mivel a befogadók nehezen követik a fogalom hol szűkítő, hol bővítő értelmezési lehetőségeit. Másrészt a fogalom rétegei közötti váltások gyakori nézőpontváltásokat eredményeznek, amelyekből következtetni lehet a politikusok ideológiai meggyőződésére. A 2017-ben és 2018-ban keletkezett beszédekben megfigyelhető a metonímiának és a nézőpontváltásoknak a meggyőzés eszközeiként való gyakori kiaknázása, valószínűleg a kiélezett politikai küzdelem miatt. Jean-Claude Junckernek az Unió helyzetéről szóló 2018-as beszéde és Ursula von der Leyen 2019-es programbeszéde kevesebb metonimikus utalást tartalmaz. Egészében véve megállapítható, hogy az Európa-fogalomnak csupán az Európai Unióra való szűkítése jellemző.

Kulcsszavak: Európa-fogalom, metonímia, Európai Unió, politikai diskurzus-elemzés, retorika, nézőpont, kognitív nyelvészet

BEVEZETÉS

Az Európai Unióban zajló ideológiai viták és politikai küzdelmek közép-pontjában a nyelvtudomány szemszögéből nézve bizonyos szavak, illetve kifejezések jelentéséről folyó viták állnak. Pontosabban: egyes fogalmak jelentését próbálják körülhatárolni, tisztázni az Európai Unió vezető politikusai és intézményei. A különféle érvelések visszatérő eleme az Európára való hivatkozás, azonban az egyszerű európai állampolgár úgy érzékeli, hogy a

politikusok időnként nem ugyanarról beszélnek. Ebből adódik két kutatási kérdés: 1. Milyen értelemben használják az „Európa” szót az Európai Unió vezető politikusai az utóbbi két évben? 2. Milyen következményekkel jár a politikai diskurzusban az eltérő jelentések keveredése akár ugyanabban a beszédben?

A problémát jól illusztrálja az alábbi idézet (a magyar nyelvű változat az alább következő és a további példákban a szerző fordítása):

“I have come to talk to you about Europe. “Again”, some might exclaim. People will just have to get used to it, because I will not stop talking about it. Because this is where our battle lies, our history, our identity, our horizon, what protects us and gives us a future.”

„Azért jöttem, hogy Európáról beszéljek. „Már megint”, kiálthatnak fel némelyek. Hozzá kell szokniuk, mert nem fogom abbahagyni. Mert ez a küzdelmünk, a történelmünk, az önazonosságunk, a látókörünk; ez az, ami megvéd és jövőt biztosít.”

Emmanuel Macron, 2017.

MÓDSZERTAN

A politikai diskurzuselemzés módszereivel, a kognitív nyelvészet, a pragmatika és a retorika eszközeivel vizsgáltam az „Európa” szó értelmét öt, jelentősnek tartott politikusi beszéd hivatalos angol nyelvű változatában. A nyelvi példák forrásai a következők voltak: 1. Jean-Claude Junckernek az Unió helyzetéről szóló beszéde (2017. szeptember 13.); 2. Emmanuel Macron beszéde a Sorbonne Egyetemen (2017. szeptember 26.); 3. Angela Merkel beszéde a Nagy Károly Díj Emmanuel Macronnak való átadásakor Aachenben, (2018. május 10.); 4. Jean-Claude Junckernek az Unió helyzetéről szóló beszéde (2018. szeptember 12.); és 5. Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnökjelöltjének beszéde az Európai Parlament plenáris ülésén (2019. július 16.).

Kommunikációs szempontból eltérő közlőknek azonos időszakban (2017–2019), azonos témára (Európa) vonatkozó üzeneteit vizsgáltam, összegyűjtve és rendszerezve a különféle Európa-fogalmakat. Az „Európa” szó értelmét az adott szöveggörnyezetben a nyelvészeti pragmatika eszközeivel állapítottam meg; főleg a szövegekben azonosítható előzmények alapján. Kvalitatív elemzést végeztem, amely Lasswell elmélete szerint a politikai szemantika kategóriájába sorolható, azaz egy szó jelentésváltozatainak elemzésével egy politikai fogalom összetettségét mutattam ki.

Az elemzés középpontjában a metonímia jelensége áll, amelynek leírása és magyarázata a retorika területéről származik, azonban a kognitív nyelvészet irányzatának elterjedésével az utóbbi évtizedekben új értelmezéseket

nyert (például: Johnson–Lakoff 1980; Gibbs–Steen 1999; Kövecses 2002; Kövecses–Benczes 2010; Stefanowitsch–Gries 2007; Handl–Schmid 2011). A metonímia kommunikációban betöltött szerepének vizsgálata és magyarázata az említett szakirodalomban szorosan kapcsolódik a metaforakutatáshoz, mivel a két jelenség nehezen elkülöníthető.

A metafora és a metonímia közös vonása, hogy mindkettő értelmezése két fogalmi tartomány, egy forrástartomány és egy céltartomány létrejöttén alapul, amelyek strukturált formában magukban foglalják a két összehasonlított dolog tulajdonságait. Johnson és Lakoff azonban hangsúlyozzák (1980: 36), hogy kognitív szempontból a metafora és a metonímia működése különböző: a metafora fő funkciója a megértés elősegítése azáltal, hogy egy többnyire elvont fogalmat egy másik, általában konkrét dolog vagy tapasztalat jellemzőinek felidézésével fejez ki. A metonímia ugyanakkor elsősorban referenciális, azaz utaló funkciójú: lehetővé teszi, hogy egy dolog megnevezését egy másikra vonatkoztatva használjuk. Például ilyen a *rész az egész helyett* típusú metonímia, amikor „Európa” valójában csak az Európai Uniót jelenti, nem a kontinens egészét; továbbá a *hely a szervezet helyett* típusú, amikor „Brüsszel” nem a városra vonatkozik, hanem az Európai Unió vezetésére utalva használjuk. A metafora és a metonímia abban mégis hasonlóak, hogy a közlésben előtérbe állítják a kifejezett fogalmak bizonyos tulajdonságait, és a háttérben, rejtve hagynak másokat. Működésük a kommunikációban egyaránt a közös háttértudástól és a begyakorlottságtól függ, és szociokulturális meghatározottságú: a beszélőközösségben kulturálisan öröklődhet, milyen jellegzetességeket tulajdonítanak egy-egy jelenségnek, és milyen dolgok összekapcsolását tartják elfogadhatónak. A nagyobb begyakorlottság és a kialakult társadalmi konvenciók esetében forrás- és céltartományokról beszélhetünk, míg az aktuális közlési helyzetben egyes kutatók szerint ideiglenesen létrejövő mentális terek működnek (SWEETSER–FAUCONNIER 1996), amelyek lehetnek csupán részben kidolgozottak.

Például, amikor Macron elnök a beszédében így fogalmaz:

(1) *“And Europe is not an island...”*

„És Európa nem egy sziget...”

Valószínűleg a kontinensre, a földrajzi fogalomra utal. Az alábbi példa viszont az Európai Unióról szól:

(2) *“The route of rebuilding a sovereign, united and democratic Europe.”*

„Egy szuverén, egyesült és demokratikus Európa újjáépítésének útja.”

Emmanuel Macron, 2017.

A közvetett utalásnak ezt a fajtáját a klasszikus retorika olyan névcsekként tartotta számon, amely két, szorosan összefüggő dolog között jön

létre (SZATHMÁRI 410–420). Ám az, hogy mit gondolunk szorosan összefüggőnek, nem csupán a nyelvi tudásunktól függ, hanem az úgynevezett világismeretunktől, vagy közös háttértudásunktól is. A nyelvészeti és pszichológiai kutatások bizonyítják, hogy mindezt mentális terekbe, kognitív keretekbe, illetve fogalmi tartományokba rendezetten tároljuk, amelyek gyakran látszólag távoli dolgok összefüggésbe hozását teszik lehetővé az adott közlési helyzetben létrejövő kommunikáció hatékonyságának érdekében. A metafora és a metonímia létrehozása és értelmezése ezek szerint egyéni tapasztalattól, szociokulturális háttértől, begyakorlottságtól, továbbá az aktuális közlési helyzetben fontosnak érzékelt tulajdonságoktól függ. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy mostanáig nem készült átfogó tipológia a metonímia fajtáira vonatkozóan. A vizsgált beszédek közül Macron elnöké azért is különösen érdekes, mert új metonimikus jelentésekkel is felruházta az „Európa” szót, valamint könnyedén vált egyik metonimikus jelentésről a másikra. Ezek feltárása azért fontos, mert összefüggésbe hozható a pragmatikai értelemben vett nézőponttal.

AZ „EURÓPA” SZÓ METONIMIKUS JELENTÉSEI

Az elvont főnevek jelentése, beleértve referenciális jelentésüket, főként a kommunikációs helyzetekben való használatuktól függ. Ez különösen igaz a politika nyelvének elvont főneveire (DIECKMANN). Az elvont főnevek által kifejezett fogalmak jelentése állandóan formálódik a társadalmi diskurzusban, és addig alakítható, amíg az új vagy módosult jelentéskomponenst a társadalmi környezet részeként, a közös háttértudás alkotóelemeiként érzékeljük. A fent említett, a forrás- és a céltartományban szereplő két dolog közötti „érintkezést” vagy „közelséget” tehát valójában az emberi gondolkodás hozza létre, és a közlési helyzetekben tapasztalt ismétlődés erősíti meg. Az „Európa” szó a vizsgált beszédekben eltérő fogalmakat takar: az értelme a szónok mondanivalójának, céljainak megfelelően változik (1. táblázat).

Juncker 2017. szeptember 13-i, Macron 2017. szeptember 26-i és Merkel 2018. május 10-i beszédét elemezve szembevetendő, hogy mindhárom politikus többszörösen metonimikus értelemben használta az „Európa” szót. Röviden összefoglalva a szó jelentéseit: 1. az európai kontinens; 2. az EU alapító országai; 3. az eurozóna országai; 4. az Európai Unió; 5. gazdasági közösség; 6. az egységes piac; 7. a kontinens népessége; 8. az európai kultúra; 9. az EU vezetése; 10. az EU adminisztratív szervezete; 11. projekt, gondolat, misszió. Mindegyik beszédet jellemezte a gyors váltás egyik jelentésről a másikra, amely időnként az ambiguitásnak, vagyis a két-, illetve többértelműségnek a retorikában is gyakran elemzett jelenségéhez vezetett. Például:

(3) *“I have always fought for Europe. At times I have suffered for Europe. And even despaired for Europe.*

Through thick and thin, I have never lost my love of Europe.

But there is, as we know, never love without pain.

Love for Europe because Europe and the European Union have achieved something unique in this fraying world: peace within and peace outside Europe. Prosperity for many if not yet for all.”

„Mindig Európáért harcoltam. Időnként Európáért szenvedtem. Még kétségbe is esem Európáért.

Tűzön-vízen át soha nem múlt el Európa iránti rajongásom.

De, mint tudjuk, bánat nélkül nincs szerelem.

Szerelem, mert Európa és az Európai Unió egyedülálló dolgot értek el ebben a bizonytalan világban: békét Európában és Európán kívül. Jólétet sokaknak, ha még nem is mindenkinek.”

Jean-Claude Juncker, 2017.

A befogadónak nehéz követnie az „Európa” szó metonimikus jelentései-nek gyors váltakozását, mert a szó a szövegrészben mindig két- vagy többér-telmű: vonatkozhat az Európai Unióra, az európai kontinensre, az európai népességre, esetleg csak az EU tagországainak népességére, vagy az európai kultúrára. Az utolsó előtti mondatban ráadásul egymás mellett szerepel Euró-pa és az Európai Unió. A lehetséges értelmezések: 1. az Európai Unió tagál-lamainak népessége és az Európai Unió intézménye; 2. az európai kontinens népessége és az Európai Unió intézménye; 3. az Európai Unió tagállamainak népessége és az Európai Unió vezetése. Hasonlóan kétértelmű az „Európá-ban és Európán kívül”, amely lehet: 1. az Európai kontinensen és rajta kívül; vagy: 2. az Európai Unióban és rajta kívül, beleértve a kontinensen lévő, nem EU-tagország európai államokat, valamint más kontinenseket.

A fentiek nemcsak azt illusztrálják, hogyan csökkenti a politikai kom-munikáció hatékonyságát a metonímia és az ebből fakadó többértelműség, hiszen az európai polgárok számára nehezíti az üzenetek megértését az Eu-rópa-fogalom sokrétűsége. A sokrétűség egyben a meggyőzés eszköze le-het, mert a sokféle jelentésből (pontosabban a közlési helyzetben lehetséges sokféle értelemből) a befogadók azt választhatják ki, ami a számukra isme-rős és vonzó, miközben elsiklanak az eltérő megfjtések fölött. Az Európai Unió honlapján megtalálható annak a bizonyítéka, hogy megkezdődött az Európa-fogalom átfarmálása, és törekvés figyelhető meg az Európai Uni-óra vonatkozó metonimikus jelentésének kizárólagossá tételére: 2016-ban Brüsszelben létrejött az Európai Történelem Háza (House of European His-tory), amelynek a kiállítása a honlapja szerint a XIX. századtól foglalkozik

népszerű tudományos formában az európai integráció történetével. A több nyelven letölthető múzeumi zsebkönyv Európán és európai történelmen az Európai Uniót és az Európai Unió történetét érti.

Juncker elnök 2018. évi, az Unió helyzetéről szóló beszéde, valamint Ursula von der Leyen Európai Bizottsági elnökjelöltnek az Európai Parlament plenáris üléséhez intézett programbeszéde az „Európa” szó metonimikus használatának tekintetében eltér a fent említettektől (2. táblázat). Az ideológiai küzdelmek felerősödésével és a bizonytalanság növekedésével együtt csökkent a metonimikus jelentések kiaknázása: például mindkét politikus kerüli a „projekt, misszió, gondolat” értelemben való használatot, azaz ilyen módon nem utal a távoli jövőre, vagy a célként kitűzött egyre szorosabb európai integrációra. Juncker beszédében megismétlődik néhány metonímia az előző évi beszédéből, azonban von der Leyen beszédében nem mutatható ki az „Európa” szó metonimikus jelentéseinek halmozása, sőt, ezek helyett inkább egyértelműsítő jelzős szerkezeteket használ. Például: the European way (az európaiság), the European path (az európai út), our European civilisation (európai civilizációnk), our European continent (európai kontinensünk), European democracy (európai demokrácia). Ennek magyarázata az lehet, hogy a kiélezett politikai helyzet miatt az elnökjelölt kerülte a két- vagy többértelmű, esetleg félremagyarázható kifejezéseket.

A METONÍMIA ÉS A NÉZŐPONT ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az „Európa” megnevezés metonimikus használata a vizsgált beszédekben nem díszítőelem, hanem a meggyőzés eszközeként működik. Az érvek szervező- és építőelemeként összefügg azzal, hogy a szónok kinek a nézőpontjából láttat bizonyos logikai összefüggéseket, és mit tekint közös háttértudásnak. A közös háttértudás feltételezése közösségteremtő erő, amely lehetővé teszi, hogy a közlő elfoglalja a hallgatóság nézőpontját, illetve a saját nézőpontját a hallgatóságénak tüntesse fel. A metonimikus jelentések változása tehát más pragmatikai eszközökkel párosulva a nézőpont váltakozását eredményezi. A következő példa von der Leyen beszédéből származik:

(4) *“I believe Europe should have a stronger and more united voice in the world – and it needs to act fast. That is why we must have the courage to take foreign policy decisions by qualified majority. And to stand united behind them.”*

„Úgy hiszem, Európának erősebb és egységesebb hanggal kellene rendelkeznie a világban – és gyorsan kell cselekednie. Ezért elég bátornak kell lennünk ahhoz, hogy minősített többséggel hozzunk külpolitikai döntéseket. És egységesen kell mögöttük állnunk.”

Ursula von der Leyen, 2019.

Vajon melyik, az 1. és a 2. táblázatban felsorolt jelentést kell tulajdonítanunk az „Európa” szónak ebben a szövegrészben? Az első mondat leginkább az „európai unió népessége” értelmezést idézi fel a benne foglalt megszemélyesítés miatt (hangja van és cselekednie kell). Az európai állampolgár befogadóként valószínűleg ezt az értelmezési keretet viszi tovább a második mondatban is, pedig a „mi” abban már a szűkebb metonimikus jelentésre utalhat, vagyis az Európai Unió vezető testületeire. Az utolsó, hiányos mondat pedig egyaránt vonatkozhat az Európai Unió vezetőire vagy a tagállamok népességére.

Mindegyik vizsgált politikai beszédben, így az (5) példában is összefüggés mutatható ki az „Európa” szó metonimikus jelentéseinek váltakozása és a nézőpont változása között. Ez utóbbi magában hordozza a névmások kérdését, amely leegyszerűsítve: kire vonatkozik a „mi”? A névmásoknak a szöveggörnyezet és a közlési helyzet, azaz a kontextus függvényében változó jelentéséről a nyelvészeti pragmatikai kutatások kimutatták, hogy esetenként többértelműséghez vezetnek a közlési helyzetekben (KIEFER 38–54; VERSCHUEREN 18–22). Egy Merkel beszédéből vett szövegrész hasonló értelmezési problémát vet fel: kik az európaiak?

(5) *“In view of the enormous global challenges, we Europeans can only make our influence felt if we join forces. Only by working together will we acquire or maintain our ability to act – our sovereignty, as Emmanuel Macron would say. One of the exciting aspects of FrancoGerman discussion on sovereignty often involves the question of how much we need to protect this future Europe and how open we Europeans need to be. How do we find the right balance between these two things? This question affects all of our discussions, be they on trade, shaping the digital single market or drawing up a common foreign policy.”*

„Az óriási globális kihívások fényében mi, európaiak csak akkor éreztethetjük a befolyásunkat, ha egyesítjük az erőinket. Csak közös munkával leszünk képesek cselekedni, vagy őrizhetjük meg a képességünket a cselekvésre – a szuverenitásra, ahogy Emmanuel Macron mondaná. A szuverenitásról folyó francia–német párbeszéd egyik izgalmas vonása, hogy magába foglalja a kérdést, mennyire kell védelmeznünk ezt a jövőbeli Európát, és mennyire kell nekünk, európaiaknak nyitottnak lennünk. Hogyan találjuk meg a helyes egyensúlyt e két dolog között? Ez a kérdés áthatja minden beszélgetésünket, legyen szó a kereskedelemről, az egységes digitális piac szabályozásáról, vagy a közös külpolitika kialakításáról.”

Angela Merkel, 2018.

A szövegrész első mondatában úgy tűnik, Merkel az Európai Unióban élő polgárok összességéről beszél. A szuverenitásról folyó francia–német

párbeszéd említését követően azonban a „mi” vonatkozhat az összes uniós polgárra, vagy csak franciákra és a németekre, tehát „az európaiak” leszűkülhet az Európai Unió két vezető államának népességére, de akár a két politikusra, Merkelre és Macronra is. Ezek szerint a politikus hol a saját szemszögéből beszél a hallgatósághoz, a néphez, hol azzal azonos nézőpontot foglal el; mintha a tárgyalóasztal mindkét oldalán ő ülne.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az Európai Unió vezető politikusainak beszédeiben a nyelvészet eszközeivel feltárható az Európa-fogalom sokrétősége. A metonímia jelenségének a hétköznapi nyelvhasználatban megfigyelhető kognitív és pragmatikai sajátosságaival összhangban többféle dologra és jelenségre alkalmazzák az „Európa” szót. A lehetséges értelmezési tartományok közötti gyors váltások csökkenthetik a közlés hatékonyságát a politikai kommunikációban, ugyanakkor a létrejött nézőpontváltásokból eredő két- vagy többértelműség előnyös lehet a minél nagyobb célcsoportok eléréséhez. A nézőpontváltásokból emellett következtethetünk a politikusok ideológiai elkötelezettségére és célkitűzéseire is. Az „Európa” szó metonimikus alkalmazása a jelentésszűkülés tendenciáját mutatja, mivel az Unió vezető politikusai és hivatalos kommunikációja egyre inkább csak az „Európai Unió” értelemben használja, figyelmen kívül hagyva az „európai kontinens” jelentését, mintha kizárná Európából a kontinensen lévő, de nem EU-tag államokat. A „projekt, gondolat, misszió” értelemben használt „Európa” ezzel összefüggésben szintén kifejezi az Európai Egyesült Államok létrehozására törekvő elit attitűdjét, mely szerint Európa megteremtése az ő érdemük volna.

IRODALOMJEGYZÉK

- DIECKMANN, Walther 1969/2000. A politikai szavak tartalma. In: Szabó Márton—Kiss Balázs—Boda Zsolt: *Szövegváltozatok a politikára*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 28–52.
- EURÓPAI TÖRTÉNELEM HÁZA (HOUSE OF EUROPEAN HISTORY) <https://historia-europa.ep.eu/hu/kuldetes-es-jovokep> (2019. 08. 13.)
- GIBBS, R.W.—STEEN, G.J. szerk. 1999. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- HANDL, Sandra—SCHMID, Hans-Jörg szerk. 2011. *Windows to the Mind*. Berlin/New York, De Gruyter Mouton.
- KIEFER Ferenc 2000. *Jelentéelmélet*. Budapest, Corvina.
- KÖVECSES Zoltán—BENCZES Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LAKOFF, George—JOHNSON, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London, The University of Chicago Press

STEFANOWITSCH, Anatol—GRIES, Stefan Th. szerk. 2007. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Berlin/New York, Mouton de Gruyter.

SWEETSER, Eve—FAUCONNIER, Giles 1996. Cognitive Links and Domains: Basic Aspects of Mental Space Theory. In: Fauconnier, Giles—Sweetser, Eve szerk.: *Spaces, Worlds and Grammar*. Chicago and London, The University of Chicago Press. 1–28.

SZATHMÁRI István szerk. 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

VERSCHUEREN, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London/New York, Arnold.

Az elemzett politikai beszédek

Jean-Claude Junckernek az Unió helyzetéről szóló beszéde, 2017. szeptember 13.

https://ec.europa.eu/commission/priorities/state-union-speeches/state-union-2017_en (2018. 04. 20.)

Emmanuel Macron beszéde a Sorbonne Egyetemen, 2017. szeptember 26.

<http://international.blogs.ouest-france.fr/archive/2017/09/29/macron-sorbonne-verbatim-europe-18583.html> (2018.06.25.)

Angela Merkel beszéde a Nagy Károly Díj Emmanuel Macronnak való átadásakor Aachenben, 2018. május 10.

https://www.bundeskanzlerin.de/Content/EN/Reden/2018/2018-05-10-merkel-karl-spreis_en.html (2018. 06. 25.)

Jean-Claude Junckernek az Unió helyzetéről szóló beszéde, 2018. szeptember 12.

https://ec.europa.eu/commission/priorities/state-union-speeches/state-union-2018_en (2019. 05. 30.)

Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnökjelöltjének beszéde az Európai Parlament plenáris ülésén, 2019. július 16.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_4230 (2019. 07. 18.)

TÁBLÁZATOK

1. táblázat. Az Európa szó metonimikus jelentései az elemzett beszédekben 2017-ben és 2018-ban

Az Európa szó referenciája/vonatkozása	Macron (2017)	Merkel (2018)	Juncker (2017)
földrajzi egység	Europe must be a place where all students can speak at least two European languages by 2024.	It was here that he brought together scholars from all across Europe.	Europe is and must remain the continent of solidarity where those fleeing persecution can find refuge.

<i>Az Európa szó referenciája/vonatkozása</i>	Macron (2017)	Merkel (2018)	Juncker (2017)
az Európai Unió alapító országai	Europe, which established a catch-up economic model after the war, must take the lead in this revolution through radical innovation.	The founding fathers created Europe in response to the terrible wars of the first half of the 20 th century.	
az euróövezet országai	we can create the heart of an integrated Europe (...) our challenge within the euro-zone is to work out how to make it an economic power which can compete with China and the United States		The Parliament of the euro area is this European Parliament.
az Európai Unió	Europe's 28 member states cannot operate like the original six-member bloc.	Europe is now the crucial project for our continent's future.	Together, we showed that Europe can deliver for its citizens when and where it matters.
gazdasági közösség	Only the eurozone with a strong and international currency can provide Europe with the framework of a major economic power.	Were it not for these common foundations, European political and economic integration would have been impossible.	Yes, Europe is open for business.
egységes piac	This is not what the common market, Europe's essence, is about.	Freedom of movement is the foundation of the single market.	Europe is more than just a single market.

<i>Az Európa szó referenciája/vonatkozása</i>	Macron (2017)	Merkel (2018)	Juncker (2017)
az európai kontinens népessége	A Europe that unites to protect, intervene and save lives is a Europe that has rediscovered the meaning of this fraternity that we placed at its heart.	...it was always prominent public figures, courageous women and men, who gave Europe a face.	Italy is saving Europe's honour in the Mediterranean.
az európai kultúra	The strongest cement that binds the European Union together will always be culture and knowledge. This Europe, where every European recognizes their destiny in the figures adorning a Greek temple or in Mona Lisa's smile...	The Europe of scholars, the Europe of science, predates the Treaties of Rome.	
az Európai Unió vezetői	Because Europe has obsessively talked about treaties, budgets, capabilities and mechanisms, rather than projects.	Instead, Europe must take its destiny in its own hands.	Europe would function better if we were to merge the Presidents of the European Council and the European Commission.
az Európai Unió adminisztratív szervezetei	The 28 of us need a simpler, more transparent, less bureaucratic Europe!		But Europe's institutions played their part in helping the wind change.
projekt, misszió, gondolat	Europe, too, is an idea. In its early stages the European project was a mission carried by a few individuals...	Europe is and will remain a peace project.	

2. táblázat. Az Európa szó metonimikus jelentései az elemzett beszédekben
2018-ban és 2019-ben

Az Európa szó referenciája/ vonatkozása	Juncker (2018)	von der Leyen (2019)
földrajzi egység	I showed Europe to be an open continent. But not a naïve one.	I want Europe to become the first climate-neutral continent in the world by 2050.
az Európai Unió alapító országai		The founding fathers and mothers of Europe created something powerful out of the rubble and ashes of the world wars. Peace.
az Európai Unió	But because Europe is the guardian of peace. We should be thankful we live on a peaceful continent, made possible by the European Union.	Youth unemployment is at 14.2% in Europe, but ranges from 5% to 40% in some countries.
gazdasági közösség	Europe's economy has now grown for 21 consecutive quarters.	I will propose a Sustainable Europe Investment Plan and turn parts of the European Investment Bank into a Climate Bank. This will unlock €1 trillion of investment over the next decade.
egységes piac	It is absurd that Europe pays for 80% of its energy import bill – worth 300 billion euro a year – in US dollar when only roughly 2% of our energy imports come from the United States.	When the tech giants are making huge profits in Europe, this is fine because we are an open market and we like competition.
az európai kontinens népessége	Living up to Europe's rallying cry – never again war – is our eternal duty, our perpetual responsibility	More than 200 million people went to the polls. This Europe has influence.

Az Európa szó referenciája/vonatkozása	Juncker (2018)	von der Leyen (2019)
az Európai Unió vezetői	In Washington, I spoke in Europe's name.	
az Európai Unió adminisztratív szervezetei	If Europe were to unite all the political, economic and military might of its nations, its role in the world could be strengthened.	

Europe in Speeches by Political Leaders of the European Union

Europe is one of the key words and key concepts in the political discourse about the European Union. Applying the theoretical foundations of cognitive linguistics and pragmatics, it is possible to analyze the metonymy of the word 'Europe', its name transfer or name change, as well as to explore the various meanings of the word in the speeches of the leading politicians of European Union. The consequence is on the one hand a communication disorder, as it is difficult for the recipients to follow the possibilities of interpretations of the concept which is sometimes narrowing and sometimes expanding. On the other hand, different interpretations among the layers of the concept result in frequent shifts in the points of view from which we can draw the conclusion about the ideological beliefs of the politicians. In the speeches delivered in 2017 and 2018, the frequent use of metonymy and change of perspective as a means of persuasion were probably due to the fierce political struggle. Jean-Claude Juncker's 2018 speech on the situation of the Union and Ursula von der Leyen's 2019 program speech contained less metonymic references. On the whole, it is clear that narrowing the concept of Europe to the European Union is very typical.

Keywords: concept of Europe, metonymy, European Union, political discourse analysis, rhetoric, viewpoint, cognitive linguistics

Evropa u govorima političkih lidera Evropske unije

Evropa je jedna od ključnih reči i ključnih pojmova u političkom diskursu o Evropskoj uniji. Primenom teorijskih osnova kognitivne lingvistike i pragmatike

moгуće je analizirati metonimije koje se stvaraju tokom upotrebe reči „Evropa“, odnosno slučajeve zamene imena ili promenu imena i mnogostruko različita značenja reči Evropa u govorima vodećih političara Evropske unije. Posledica toga je s jedne strane nespornost u komunikaciji, budući da je primaocima teško da prate ponekad sužene, a ponekad proširene mogućnosti u interpretaciji samog pojma. S druge strane, promenama u različitim slojevima pojma rezultiraju čestim promenama u gledištima na osnovu kojih mogu da se izvedu ideološka uverenja političara. U govorima održanim 2017. i 2018. godine primetna je česta upotreba metonimije i promena gledišta kao sredstva ubeđivanja, verovatno kao rezultat izoštrene političke borbe. Govor Žana Kloda Jinkera tokom 2018. godine o položaju Unije i programski govor Ursule fon der Lajen tokom 2019. godine sadrže manje metonimijskih referenci. Sve u svemu možemo da zaključimo da je sužavanje koncepta Evrope samo na Evropsku uniju vrlo karakteristično.

Ključne reči: koncept Evrope, metonimija, Evropska unija, analiza političkog diskursa, retorika, gledište, kognitivna lingvistika

Beérkezés időpontja: 2019. 08. 19.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 15.

Dr. KOVÁCS István

rendőrőrnagy, egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Rendészeti
Vezetéstudományi Tanszék; tudományos titkár, Rendészettudományi Doktori Iskola
sankazuca@gmail.com

VALÓSÁG-E A TÜRELMI ZÓNA, VAGY CSAK EGY ÚJABB ILLÚZIÓ A HATALOMGYAKORLÁS ESZKÖZTÁRÁBAN MAGYARORSZÁGON?

*Is the tolerance zone a reality in Hungary, or just an another illusion's
tool in the exercising of power?*

*Da li je zona tolerancije stvarnost ili samo još jedna iluzija izvršilaca
vlasti u Mađarskoj?*

A tanulmány középpontjában egy olyan, több ezer éve húzódó társadalmi vita makroszintű elemzése áll, amely a magyar prostitúció jogi szabályozásából adódó helytelen joggyakorlatra, az alkotmányos- és emberi jogok gyakorolhatóságának hiányosságaira hívja fel a figyelmet. A társadalom által kirekesztett, marginalizált csoportot alkotó prostituáltak nemcsak a közösség megvetésével, hanem az uralkodó államhatalom abúzusával is kénytelenek szembenézni. Az örömlányokat a tartós, és egyre inkább mélyülő jogi és társadalmi egyenlőtlenségeken alapuló megkülönböztetés a hatalmi centrum periferiájára sodorja. Az elnyomás, és ellenállás sajátos arculata a szociális környezetben, valamint a hatósági eljárásokban és intézkedésekben is megmutatkozik, de leginkább a mesterséghez köthető közterület-használat jogi anomáliáiban érhető tetten. A rendelkezésre álló empirikus adatok arra engednek következtetni, hogy az igazságtalan hatalomgyakorlás a kirekesztés és megbélyegzés folyamatában domináns szerepet játszik. Állásfoglalás azonban csak akkor adható, ha a jelenleg is uralkodó, elburjánzó társadalmi egyenlőtlenség okait, körülményeit feltárjuk, majd kritikai elemzés segítségével megoldási alternatívákat keresünk. A tanulmány szerzője mindehhez olyan diszkurzív kutatási metódust használ, amelynek segítségével a prostitúcióban résztvevő személyek saját valóságai megismerhetővé, nézőpontjai pedig megérthetővé válnak. A kritikai megközelítés során kapott eredmények tárgyilagos felhasználása álláspontom szerint egy olyan konszenzus megkötéséhez szolgálhat alapul, amely a hatalmi visszaéléseket (az egyik oldalon) állami toleranciára és közösségi elfogadásra, (a másik oldalon pedig) jogkövető magatartásra cseréli.

Kulcsszavak: prostitúció, alkotmányos jogok, emberi jogok, nemzetközi egyezmény, szabályozás-deharmonizáció, hatalmi visszaélések, büntethetőség

BEVEZETÉS

Vajon a prostitúció mindenki ügye, vagy csak azoké, akik prostituáltként élik életüket? Csak az állam feladata, hogy a jelenséget kordában tartsa, vagy mindannyiunk kötelessége, hogy a társadalom marginalizált csoportjaiért (embertársainkért) tegyünk valamit? A ma Magyarországon uralkodó (a későbbi fejezetben tárgyalni kívánt) jogi anomáliákból eredő helyzet láttán a laikus számára csak egy dolog biztos: teljesen mindegy, ki mit tesz, de azt úgy tegye, hogy az átlagpolgár a *problémából* ne érzékeljen semmit. Sokak számára már ezek az egyszerű kérdések is kellemetlen helyzetet teremtenek, frusztrálva érzik magukat, a jelenség provokatív mivolta pedig egyszerűen szorongást kelt bennük. Tudomásul kell vennünk azonban, hogy a prostitúció jelensége nem új keletű, egy több ezer éves társadalmi vita középpontjában áll, e kérdések pedig csak részei annak az állami kezelésnek, ami a mai szabályozást és annak gyakorlati megvalósítását jellemzi. Egy társadalom csak akkor működhet kielégítően, ha az nemcsak a polgáraival, hanem a perifériára sodródott tagjaival is törődik, a törődésnek pedig ott kell kezdődnie, hogy e csoportok helyzetét, mibenlétét, igényeit is megpróbáljuk megérteni. Ennek létjogosultsága a XXI. században is aktuális, a „probléma” megoldása összefogást igényel, amellyel a szociológusnak, az orvosnak, a jogásznak, a rendőrnek, és az állampolgárnak is egyaránt foglalkoznia kell. A tudományok képviselői megoldást külön-külön nem adhatnak, csak együttesen teremthetik meg azt az alapot, amellyel a prostitúció társadalmi keretek között szabályozható jelenséggé válik (KOVÁCS 2016: 1–285).

A globalizáció (mellék)hatásaként létrejött fogyasztói társadalomban a birtokolt javak összessége (egzisztencia, anyagi javak és materiális értékek, mint például lakás, autó, értéktárgy stb.) a betöltött státuszra, helyre, és helyzetre is jelentős hatást gyakorolnak. Aki többet birtokol, akinek drágább, esetleg jobb vagy több van, arra az emberek hajlamosabbak értékesebbként tekinteni, míg a javak csökkenésével együtt ők maguk is leértékelődnek. Olyan sztereotípiákat gyártunk, amelyben, ha valakinek sok van, akkor biztos jól teljesít, és ha kevés, vagy éppen semmi, akkor valamit biztosan rosszul csinál. Válsuk ezt aprópénzre, hogy megértsük: ha egy prostituált sok klienst – köztük számos visszatérő törzsvendéget – fogad, akkor jól végzi a munkáját, jól teljesít? Bizonyára igen. De e paradigma szerint akkor a prostituáltaknak jövedelemmel, materiális és anyagi értékekkel (autóval, lakással, értéktárgyakkal stb.) kellene rendelkezniük, ennek ellenére egyikőjük sem birtokolja mindezt. Miért? Mert egyrészt a prostitúció iparágára rátelepedett, élősködő és kizsákmá-

nyoló magatartást tanúsító futtatók mindezt elveszik, másodrészt a kliensek a lányokra eszközként tekintenek, harmadrészt pedig az állam azzal, hogy a szabályozásból eredő anomáliákat nem oldja meg, mindehhez asszisztál (KOVÁCS 2015: 150–161). Ebből adódóan kinek lehetne kevesebb annál, mint akinek sosem volt otthona (intézetben nevelkedett, majd prostitúcióra kényszerített prostituáltak), sosem lesz képes családot alapítani (a kényszerítés következményeként a prostitúcióból nincs kiszállás), vagy éppen a munkavégzéshez szükséges körülmények nem állnak rendelkezésre (a prostitúció TEÁOR számmal ellátott gazdasági tevékenységnek minősül, ennek ellenére a munkavégzés számos feltétele a gyakorlatban nem realizálódik).¹

Ma már egyre több olyan szociális hálózat, így például egyházi közösség (Baptista Szeretetszolgálat), civil szerveződés (Prostituáltak Érdekvédelmi Egyesülete), vagy szociális intézmény (Hungarian Women's Shelter) van, amely a prostituáltaknak igyekszik segítséget nyújtani, de mindez kevés, ha az állami akarat és szabályozás az alapokat, amire építkezni lehet, és kell, nem garantálja. Sajnos a prostituáltakat a negatív értékítéletektől és támadásoktól ők sem védhetik meg. Olyan stigmák képződnek, mint a degenerációs hajlammal rendelkező prostituáltak teóriája, akiket a külső behatások csak erősítenek abban, hogy degenerálttá váljanak, és eme könnyelmű életvitelbe belesodródjanak (DIÓSZEGHY 2010: 331–334). De számolhatunk még a „személyes koporsó” elméletével is, amely a nemi betegségek terjedéséért és terjesztéséért egyedül a prostituáltakat teszi felelőssé (BENOIT 2013). Vagy rendelkezésre áll a „született prostituált” koncepciója is, amely különböző antropológiai jellemvonásokkal azonosítja a prostituáltakat, csakúgy, mint a bűnelkövetőket (LOMBROSO 2010: 1–243.) Napjainkban prostituáltnak lenni Magyarországon stigma, annak ellenére, hogy az ellenük irányuló megbélyegzések fokozatosan, és sorra megdőlnék. (KOVÁCS 2016: 1–285). Tévúton járunk, ha általánosítunk, sztereotipizálunk, és megbélyegzünk. Azzal, hogy egymásra köveket dobálunk, a társadalmat vagy éppen a rászorulókat hibáztatjuk, nem segítjük elő a „probléma” rendezését, legfőképpen nem a változtatások kivitelezését. Ahogyan a prostitúció közvetlenül vagy áttételes módon mindnyájunk életének szerves részét képezi, a jelenséggel mindennapjainkban találkozunk, a legfontosabb, amit tehetünk: ne felejtjük el, hogy míg a „probléma” közös, addig a megoldásnak is társadalmi ügynek kell lennie.

E tanulmány olyan diszkurzív kutatási módszer alkalmazásával (mint például a forráskritikai elemzés vagy az analízis és szintézis stb.) kíván a

¹ A gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere az EU tevékenységi osztályozásának, a NACE Rev. 2-nek magyar nyelvű változata. Az 1893/2006/EK rendelet alapján 2008. január 1-jétől a TEÁOR rövidítést alkalmazzuk a gazdasági egységek főtevékenységének meghatározására.

társadalmi kirekesztettség és hatalmi visszaélések ellen javaslatokat megfogalmazni, amelynek eredményei révén a résztvevők saját valósága megismerhetővé, nézőpontjai pedig megérthetővé válnak. Egy olyan konszenzus megkötéséhez szolgálhat alapul, amely a hatalmi visszaéléseket (az egyik oldalon) állami toleranciára és közösségi elfogadásra, (a másik oldalon pedig) jogkövető magatartásra cseréli.

A PROSTITÚCIÓ HAZAI GYAKORLÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA

Ma Magyarországon a prostitúció jelenségének kezelésére az állam úgynevezett félreglementációs és félabolicionista modellt alkalmaz. Félreglementációs, hisz annak gyakorlását feltételekhez (bizonyos szabályok megtartásához) köti, és félabolicionista, mert a jogalkotó a prostituált áldozati jellegét a futtatókkal szemben (a Büntető Törvénykönyv bizonyos rendelkezéseinek megalkotásával) részben ugyan elismeri, de cselekményüket normasértés esetén (a félreglementációból adódóan) büntetendővé nyilvánítja, amely a hatályos New York-i Egyezményvel éles ellentétben áll (a New York-i Egyezményt az 1955. évi 34. törvényerejű rendelet hirdette ki) (KOVÁCS 2017: 88–106).

2012. április 15-én lépett hatályba a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a nyilvántartásról szóló 2012. évi II. törvény. A törvény 172. paragrafusa rendelkezik a prostituáltak büntethetőségéről, a „tiltott prostitúció” tényállásának megalkotásával: „172. § Aki a külön törvényben, vagy törvény felhatalmazása alapján hozott önkormányzati rendeletben a szexuális szolgáltatással összefüggő korlátozást, illetve tilalmat megszegi, szabálysértést követ el.”

Szükséges annak tisztázása, hogy a jogalkotó a törvényi tényállás megalkotásával nem önmagában a prostituált magatartását nyilvánította büntetendővé, hanem azon magatartást, amely az önkormányzati rendeletben foglalt korlátozást vagy tilalmat megszegi. A fentieknek megfelelően a prostituáltak azon magatartása, amely a rendeletben előírt korlátozást és/vagy tilalmat megszegi, olyan jogellenes tevékenység vagy mulasztás lehet, amely veszélyes a társadalomra, de az Alaptörvény szerinti állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, a természetes és jogi személyek, valamint a jogi személyiség nélküli szervezetek személyét vagy jogait a bűncselekményként történő büntetni rendeltséghez képest a szükségesnél kisebb fokban sérti és/vagy veszélyezteti.² A jogszabály ugyancsak keretrendelkezés, mert annak tartalmát más törvényi és önkormányzati rendelet tölti ki. A szankció alkalmazását e

² Magyarországon a jogszabályi hierarchia csúcsát az Alaptörvény (a 2011. április 25-én kihirdetett Magyarország Alaptörvénye) jelenti, amellyel minden más jogszabálynak összhangban kell lennie.

tartalom megszegése vonja maga után. A tartalmi keretet egyrészt a 1999. évi LXXV. törvény – a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvényt módosításokról –, másrészt a 1999. évi LXIX. törvény – a szabálysértésekről –, illetőleg a fővárosi, megyei és helyi illetékességű önkormányzatok testületi döntései (továbbiakban önkormányzati rendeletei) adják. E jogszabályok tartalmazzák, hogy a prostituáltak milyen jogosultságokat gyakorolhatnak, és milyen köteleket kell megtartaniuk ahhoz, hogy ne váljanak törvényt sértővé. A törvény a tevékenység legalitása mellett három objektív kitételez határoz meg: közrendvédelmi, közegészségügyi és gazdasági megféleltetés.

A gazdasági szabályok betartása egyéni vállalkozói igazolvány meglétét és rendszeres jövedelemadó megfizetését feltételezi. Tekintettel arra, hogy az egyéni vállalkozóról és az egyéni cégről szóló törvény alapján a prostituáltak tevékenysége szolgáltatás jogcímén gyakorolható, valamint a személyi jövedelemadóról szóló törvény alapján adóköteles, így ennek megtartását a gazdasági kritériumnak való megfeleltetést garantálja. 2007-ben a gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere, azaz a TEÁOR a prostitúciós tevékenységet 96-os kódszámmal egyéb személyi szolgáltatás, azon belül 9604-es sorszámmal fizikai közérzetet javító szolgáltatásként bejegyezte. Az adóhatóság így egyéni vállalkozói igazolvány kiváltása és adószám lajstromozása után a szolgáltatás folytatására az engedélyt megadni köteles. (A hatályos személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény, valamint az egyéni vállalkozókról szóló 2009. évi CXV. törvényben e rendelkezések megtalálhatók.)

A közrendvédelmi szabályok megtartása többrétű. A törvény megteremti annak lehetőségét, hogy a prostituált szolgáltatást nyújtson, a kliens pedig a szolgáltatást igénybe vegye. Amennyiben viszont a prostituált e rendelkezéseket megszegi, úgy vele szemben büntető szankció alkalmazásának van helye. Ennek részletes szabályait az alábbiakban kívánom ismertetni.

Tűrelmi zónának nevezi a törvény a közterületnek azon részét, amelyet az önkormányzat a prostitúció tömeges megjelenése esetén rendelet útján kijelöl. (Tömeges megjelenés alatt a prostituáltak folyamatos vagy idényjellegű nagyobb számú, egyidejű területi koncentrálódását értjük, amely alkalmas a település nyugalmanak megzavarására.) A prostituált e területen belül további szabályok megtartásával szexuális szolgáltatásra felajánkozhat vagy az arra irányuló kezdeményezést elfogadhatja. A felajánkozás máshoz címzett, a szexuális szolgáltatása nyújtására irányuló szóbeli felhívást (aktív felajánkozás), valamint ráutaló magatartást (passzív felajánkozás) jelent. Utóbbi csoportba soroljuk még a szexuális szolgáltatást igénybe venni kívánó felhívásának elfogadását is. A törvény viszont a zaklató jellegű

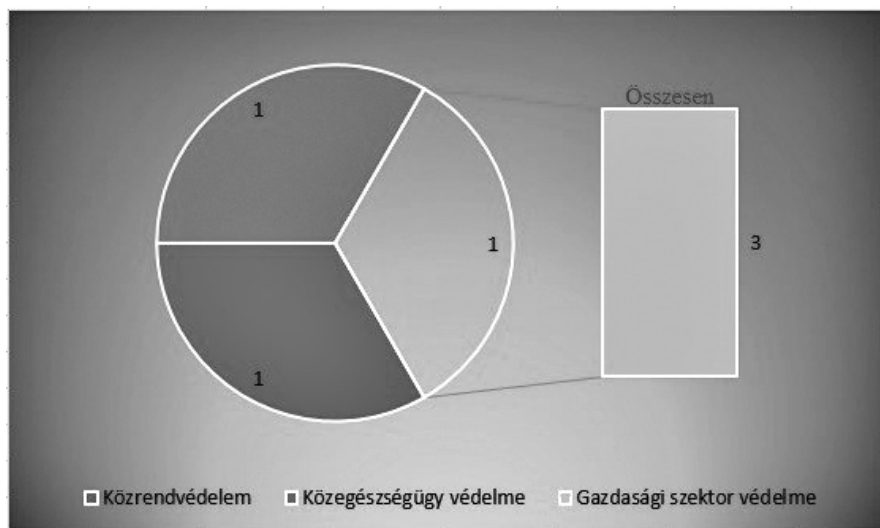
felajánlást tiltja: zaklató jellegű felajánlkozásnak minősül, ha más személy mozgását, illetve a más személy által vezetett jármű elindulásának mozgását megakadályozza, megzavarja, illetőleg zaklatásnak minősül ugyancsak a szóbeli felhívás agresszív, szemérmesítő vagy erre utaló volta is. Továbbá tilos a türelmi zónán kívül, azaz védett övezeten belül prostitúciós tevékenységet folytatni. Védett övezetnek minősül a közterületnek (és a közterület e részén fekvő nyilvános helynek) törvény, illetve a települési (Budapesten a fővárosi) önkormányzat képviselő-testülete rendeletében meghatározott azon része, ahol a prostituált a szexuális szolgáltatásra nem ajánlkozhat fel, szexuális szolgáltatást nem nyújthat. Ilyen terület a közútnak a közúti járművek közlekedésére szolgáló területe; az autópályától, az autóúttól, illetve lakott területen kívül az egy-, illetve kétszámjegyű főútvonaltól számított 100 méteren belüli terület; a lakott területen a főútvonaltól számított 50 méteren belüli terület; a népképviselői, közigazgatási, bírósági, ügyési szervek, valamint diplomáciai és konzuli képviseletek és az ezzel egy tekintet alá eső nemzetközi szervezetek és tagjaik elhelyezésére szolgáló épületek; köz- és felsőoktatási, köznevelési, gyermekjóléti és -védelmi, szociális, közművelődési feladatok ellátására rendelt épületek; a személyforgalom célját szolgáló terminálok (repülőtér, pályaudvar, hajóállomások); a nyilvántartásba vett egyházak szertartásaira szolgáló intézmények; a fegyveres erők objektumai; a temetkezési és egyéb kegyhelyek területén, illetve a közterületen azoktól számított 300 m távolságon belüli terület; az olyan mellékut-cák, ahol a kiskorúak oktatását, nevelését, gyógyítását, tartós elhelyezését szolgáló intézmény működik.

A közegészségügyi megfeleltetés a prostituáltakat újabb szabályok betartására kötelezi. Ahhoz, hogy a prostituált szolgáltatást nyújthasson, azt kockázatmentesen kell végeznie. Társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a szexuális vágy felkeltésére, illetve annak kielégítésére irányuló szolgáltatás a kívülágban betegségmentesen, a fertőzés kockázatának legkisebb valószínűségével realizálódhasson. A jogszabály ezért a szolgáltatás nyújtásához úgynevezett „egészségügyi kiskönyv” meglétét írja elő. Ez az orvosi igazolás hivatott tanúsítani, hogy a prostituált nem szenved olyan fertőző (nemi) megbetegedésben, amely saját és/vagy más testi épségét, egészségét, akár életét sértené vagy veszélyeztetné. A korábbi törvény az orvosi igazolást olyan pejoratív módon rendelte kezelni, amely személyiségi és emberi jogokat sértett.

A 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet – a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásáról – a prostituált személyére és foglalkozására irányuló közvetlen rendelkezést tartalmazott. Tekintettel arra, hogy ez a nemzetközi joggal nem állt összhangban, ezért azt az Alkotmánybíróság az 1/2011. (I.14.)

AB határozatával 2011. január 14-én megsemmisítette. Dr. Kovács Péter alkotmánybíró különvéleményében kifejtette, hogy a prostituáltak ilyen egészségügyi nyilvántartásba vétele és regisztrálása diszkriminációhoz vezet, tekintettel arra, hogy így nem a foglalkozás gyakorlásához szükséges orvosi igazolás meglétét tanúsítaná, hanem például azt, hogy önmagában a prostituált nemi betegséggel fertőzött. Dr. Bihari Mihály alkotmánybíró különvéleményében kifejtette, hogy az orvosi igazolás megléte a foglalkozás gyakorlásához elengedhetetlen feltétel, azonban orvosi szűrésre a prostituáltak nem kötelezettek, így a magyar állam nem vezet nyilvántartást. Álláspontja szerint a stigmatizáció eltörléséhez elegendő az igazolás érdemi részéből a „prostituált” szó elhagyása. Önmagában tehát a döntés azért született meg, mert a 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet a prostituáltak emberi méltósághoz fűződő jogát sértette, veszélyeztette, így a megsértett és/vagy veszélyeztetett jogrendet helyre kellett állítani, mindezt úgy, hogy az a nemzetközi egyezményekkel korreláljon. A hatályos szabályozás által előírt orvosi igazolás munkavégzésre és személyi érintettségre irányuló utalást, és ezáltal regisztrált nyilvántartást nem tartalmaz (KOVÁCS 2017b: 41–58).

A hatályos szabálysértési törvény tehát a prostitúció legális gyakorlásához három konjunktív feltételt támaszt. E feltételeket az alábbi diagrammon szemléltetem:

1. diagramm. A prostitúció gyakorlásának három feltétele
(készítette: a szerző)

Bármelyik megszegése esetén a prostitúció gyakorlását a törvény bünteti, aminek következtében a prostituált bűnelkövetőként aposztrofálódik (KOVÁCS 2016: 1–285.) A következő fejezetekben részleteiben vizsgáljuk meg, hogy e feltételek valóban teljesíthetőnek bizonyulnak-e, vagy sem.

1. GAZDASÁGI MEGFELELTETÉS

A gazdasági megfeleltetés nem értelmezhető másképpen, mint hogy az állam közterheinek viselésében mindenkinek (arányosan) osztoznia kell. Az állam a közszükségleteket közfeladatok ellátásának formájában elégíti ki, a közfeladatok ellátásához szükséges fedezetet pedig közterhek (adók, adójellegű befizetések) előírásával és megállapításával biztosítja. Fajsúlyos jellegénél fogva a közteherviselés (mint polgári kötelem) az Alaptörvényben is megjelenik. Az Alaptörvény a közszükségletekhez való hozzájárulásra mindenkit kötelez. A kötelem mértéke, így az arányosság kérdésköre a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulási kötelezettséget nem a jövedelmi, vagyoni viszonyokhoz, hanem a teherbíró képességhez, illetve a gazdaságban való részvételhez köti. Azzal, hogy a prostitúciót mint munkavégzést az adóhatóság bejegyezte, legálissá tette, hogy az az adóalanynak, munkavállalónak (prostituálnak) jövedelemforrást jelentsen, és ezáltal az állami közszükségletek kielésítésében – teherbírásához mérten – arányosan részt vegyen. A gazdasági megfeleltetés bár nem közvetlen módon, de segíteni kíván azon prostituáltakon is, akik gyermeküket egyedül nevelik. Az Alaptörvény ugyanis kimondja, hogy az államnak az adóztatásnál a gyermeket nevelők kisebb teherbíró képességét kötelező figyelembe venni, ezáltal az adóterheket csökkenteni, és az elkobzó jellegű adók tilalmát bevezetni. Közvetettségének mivolta igazolni kívánja, hogy elsődlegesen e kritérium nyilvánvalóan nem a prostituáltak, hanem az összes gyermeket nevelő polgár védelmének megteremtésére születt. Az csak privilégium, hogy a legtöbb utcán dolgozó prostituált gyermekkel rendelkezik, így az adókedvezményeket érvényesíthetnék.

Tekintettel arra, hogy a tanulmány kritikai megközelítésmódot alkalmaz, ezért nem lehetünk egyoldalúak. A gazdasági megfeleltetést az állam, azáltal, hogy bejegyzett TEÁOR számon a prostitúciót, mint munkát elismerte, megteremtette annak feltételét, hogy az az illegalitás árnyékából a legalitás talajára lépjen. A prostituált tehát – teherbírásától függően – jövedelemképes, és jövedelme után, egyéni vállalkozóként a közterhek viselésében osztozik. A gyakorlatban a prostituált és a kliens között hallgatólagos polgárjogi szerződéssel létrejövő ellenszolgáltatás függvényében folytatott nemi aktus számlaköteles. Ha a prostituált e kritériumokat nem teljesíti – nem váltja ki egyéni vállalkozói igazolványát, a munkavállalást számlával nem

igazolja –, úgy vele szemben az adóhatóság jogszerű eljárást lefolytatva, annak keretében gazdasági szankciót alkalmazhat.

A prostituáltak oldaláról vizsgálva viszont megállapítható, hogy legtöbb esetben a megkeresett jövedelem teljes és/vagy egy nagyobb részét a futtató elveszi (KOVÁCS 2015b: 177–185). A szervezett bűnözés és a futtatói hálózatok a prostitúciós iparágra telepedtek. A prostitúció a szervezett bűnözői hálózatok egyik legnagyobb és legprofitálóbbs illegális bevetéeli forrása (KOVÁCS 2017c: 82–161). Magyarország a szexuális kizsákmányolással érintett prostitúciós bűncselekmények kapcsán az Európai Unió élvonalába tartozik. A regisztrált eljárások tekintetében Magyarország az uniós termék majdnem 10 (egészen pontosan 9,6) százalékát teszi ki, e bűncselekmények 9,6 százaléka Magyarországon kerül regisztrálásra. A prostitúciós bűncselekmények számadatai évről évre emelkedik, ezt a számot a magyar felvevő-, tranzit- és kibocsátópiac évenként közel 5-10 százalékban emeli. (Az Európai Unió 2016-ban 25 százalékos növekedésével szemben Magyarország 2016-ban 6 százalékos növekedést produkált.) Az ok-okozati összefüggés a nemzetközi és nemzeti vonalon egyaránt kimutatható. Minél több a prostitúciós bűncselekmény, annál jobban emelkedik az uniós ráta (KOVÁCS 2017c: 82–161). A fizikai és pszichikai terror alkalmazásának eredményeként a teljes és/vagy részleges kizsákmányolás a futtatók egyik legnagyobb eszköze a félelemkeltés és hatalomgyakorlás eszköztárában. A külvilágban annak realizálódása, hogy arról lemondjanak, és az illegálisan milliárdokat hozó üzletágot legális és adózott jövedelemre cserélik, esélytelen. A szervezett bűnözői hálózatok nem hagyják, hogy bevételeiket az állam elvegye, megcsonkítsa. Ez logikus, hisz tevékenységüket is az állami normákkal való folyamatos szembehelyezkedésre alapozzák.

Ad absurdum érdemes-e a prostituáltak részére a gazdasági megfeleltetést mint kritériumteljesítést előírni, legfőképpen megkövetelni, míg meg nem teremtettük annak háttérfeltételét, a szabad joggyakorlást és a kényszerből mentes munkavégzést. A probléma a futtatói hálózatok megjelenésében gyökerezik. Azzal, hogy futtatói hálózatok léteznek, a tisztességes munkabér fogalma megszűnt. A bizonyított és kimutatott teljes és/vagy részleges kizsákmányolás a tisztességes munka és bérezés fogalmát eltörölte. Amíg a prostituált személyeket futtatói hálózatok irányítják, kényszerítik és legfőképpen kizsákmányolják, addig ez az alapvető alkotmányos és emberi jogosultság gyakorlása, sőt az adóhatóság által előírt gazdasági kritérium kötelmének teljesítése sem valósulhat meg.

Míg a gazdasági kritérium kapcsán a prostituáltak kiszolgáltatott helyzete a futtatói kizsákmányolás eredményeként megerősítést nyert, addig mindehhez az állam olyan mértékben asszisztál, hogy a közteherviseléssel

kapcsolatos kritériumokat meghatározza, és annak nem teljesítését gazdasági szankciókkal sújtja, viszont annak teljesítőképességének lehetőségeiről nem győződik meg.

2. KÖZRENDVÉDELMI MEGFELELTETÉS

A közrendvédelmi megfeleltetés centrális eleme a türelmi zóna.³ A türelmi zónát értelmezhetjük egy olyan konjunktív elemként, amelynek hiányában a prostitúció gyakorlása jogi legitimitását elveszti. Ha nincs türelmi zóna, akkor a prostitúció gyakorlása jogellenessé válik, még annak ellenére is, hogy a prostituált jogszerű magatartást tanúsít, hisz nincs jogalap, ami annak törvényszerűségét igazolhatná. Példának okáért, ha a fővárosi közgyűlés a településen olyan területet nem jelöl ki, ahol a prostituált felajánlkozhat, akkor az hiába nem zaklató jellegű, az nem védett övezeten kívül, hanem védett övezeten belül valósul meg, így a prostituált minden esetben (már csak a munkavégzés helyszínére tekintettel is) szankcionálhatóvá válik. Vizsgálatom tárgyaként Budapesten és környékén felmértem azokat a helyszíneket, ahol a prostituáltak nem hivatalosan, de dolgoznak, ahol a kliensekkel találkoznak, ahol a futtatók rájuk telepednek, ahol a hivatalos szervek szankcionálják őket, és legvégül, de nem utolsó sorban, ahol az állampolgárok nyugalma (azok álláspontja szerint) megzavarják. Tudomásunk van arról, hogy a legtöbb utcai kéjő három pesti, és egy budai kerületben tevékenykedik. A XI. kerületben a Kamaraerdei, a IX. kerületben a Szabadkai, a X. kerületben a Gyógyszergyári, és a XV. kerületben a Dunakeszi út érintett.

Irattári kutatásom során azt ellenőriztem, hogy vajon ezen illetékességi területek hivatalos védett övezeten kívüli helyszínek tekinthetők-e, azokról a Budapest Főváros Önkormányzatának Képviselő-testülete a közelmúltban előterjesztés alapján határozatot hozott-e. Nagy meglepetésemre a napirendi pontok között a prostitúcióval kapcsolatos jogalkotás nem szerepelt, így kijelenthető, hogy – bár e helyeken hallgatólagos beleegyezéssel, nem hivatalosan a lányok felajánlkoznak – Budapest illetékességi határain belül türelmi zóna kijelölésre nem került. Bár a Fővárosi Közgyűlés rendelkezik hatáskörrel és illetékességgel, hogy a prostitúció szabályozásában rendeletet alkosson, a kutatást az érintett kerületek önkormányzatának testületi döntéseire, és előterjesztéseinek vizsgálatára is kiterjesztettem.

³ „Az emberek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol, és ez a működés a jogi és természeti határok között nem csak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad” – fogalmaz Concha Győző. A közrend három összetevőt feltételez: állami, társadalmi és természeti rend. A védelem pedig e három összetevő elleni fenyegetések, és veszélyek elhárítására hivatott.

Budapest Főváros IX. kerület Ferencváros Önkormányzata Képviselő-testületének ülésein hozott határozatai között a prostitúció gyakorlásával összefüggésben kiadott normatív határozat nem volt fellelhető. Ezzel szembe helyezkedik a kerületi rendőrkapitány éves beszámolója (54/2014. számú előterjesztés), ami évről évre ugyanezen problémakört kiemeli: „A prostitúció általak visszatérő probléma. 2014. januártól-áprilisig 64 *kéjhölgyet* sikerült az Üllői útról *begyűjteni*, akik ellen szabálysértési eljárást, és helyszíni bírságot tudtunk alkalmazni.”

Mindannak ellenére, hogy a probléma az egész testület előtt ismert, a beszámoló elfogadásra került. A törvény kimondja, hogy a tömeges megjelenés, amely a köznyugalmat megzavarja, indokolja, hogy az illetékes szerv a hatáskörébe és illetékességébe tartozó intézkedéseket tegye. A kerületi kapitány 3 hónap eredményeit ismertette, amely egész évben növekvő tendenciát mutatott, döntés még előterjesztés szintjén sem született. A kerületben továbbra sincs kijelölt és hivatalos türelmi zóna, azaz védett övezeten kívüli terület. Az a szerv, amely döntési jogosultsággal rendelkezik, saját maga taszítja illegalitásba a prostitúció tevékenységét.

Budapest Főváros X. kerület Önkormányzata Képviselő-testületének ülésein hozott határozatai között a prostitúció gyakorlásával összefüggésben kiadott normatív határozat szintén nem volt fellelhető. A kutatott anyagok között egy olyan hivatalos levelezésre bukkantam, amely a Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesülete, valamint a polgármester és az alpolgármester között zajlott. A levelezésből kiderül, hogy az Érdekvédelmi Egyesület azzal a kérelemmel fordult az önkormányzat felé, hogy a kerületben védett övezeten kívüli helyszínt kijelölni legyenek szívesek. Az önkormányzat a kérelmet negligálta, olyan indoklással, mint hogy hasonlóan másik két önkormányzathoz, nem szükséges türelmi zóna kijelölése, és a prostitúció megjelenése nem éri el a kritikus, tömeges megjelenést (K30013/2011/I. iktatószámú levelezés):

„A levelében hivatkozott két másik fővárosi kerület önkormányzatának testületei sem jelöltek ki türelmi zónát...”

„Kőbánya területén tehát nem nevezhető tömeges méretűnek a prostitúciós tevékenység, amely olyan jogszabály alkotási *kényszerbe* hozná testületünket, hogy a hivatkozott törvény alapján *türelmi zónát* kellene kijelölni.”

Jól látható, hogy az önkormányzatok összetartanak, egymástól függetlenül ugyan, de olyan tartalmú és minőségű döntést hoznak, amely a prostitúció legális gyakorlását ellehetetleníti. A precedensjognak az önkormányzati rendeletekben nem kell(ene) érvényesülnie, hiszen minden egyes illetékességi terület más, és más problémakörrel, infrastrukturális beállítottsággal rendelkezik. Az önkormányzatok passzivitása, mulasztása a prostitúció gyakorlásának legitimitását ellehetetleníti.

Budapest Főváros XV. kerület Önkormányzata Képviselő-testületének ülésén hozott határozatai között a prostitúció gyakorlásával összefüggésben kiadott előterjesztések és határozatok fellelhetők voltak. Mindkét határozatból kiderült, hogy a prostitúció gyakorlása és annak megoldására tett erőfeszítések ismertek a testület előtt. Bár egyik oldalról koncepcionális kezelési megoldásként jelentkezik, hogy a fővárosi testülettel egyetértésben egy egyeztető fórum összehívása válna szükségessé, azt a képviselőtársak menten leszavazták, miszerint nem attól lesz eredményes a kerületben a prostitúció kérdésének kezelése, hogy a polgármester felhatalmazást kap arra, hogy a főpolgármesterrel tárgyaljon, hanem attól, hogy a rendőrség fokozott jelenlétet biztosít és ellenőriz. Megjegyezni kívánom, hogy a prostitúció kezelésére irányuló teljes tiltás elmélete, valamint a rendőri fokozott ellenőrzések számának növelése már a XIX-XX. században bizonyítottan megbuktak, azok a jelenség kezelésére alkalmatlanok (KOVÁCS 2016b: 145–162). A képviselők arra hivatkoztak, hogy önkormányzatnak ebben a témában nagyon szűk a mozgástere. Más települési önkormányzatoknak önálló rendeletalkotási jogkörük van ebben a témában, a XV. kerület esetében csak a Fővárosi Közgyűlés hozhat rendeletet. A türelmi zóna kijelölésére a képviselő-testületnek nincs hatásköre, melyet Alkotmánybírósági határozat is megerősít. A többi kerülettel való konszolidálás a XV. kerületi képviselő-testület vonatkozásában is tetten érhetőnek bizonyult, ám az elutasítás, és megkülönböztetés, az empátia és segítségnyújtás teljes hiánya a legerősebbnek e kerületben mutatkozott. A testületi szolidaritás teljes hiánya mellett, nem a probléma megoldására irányuló és jogszabályi kötelemmegvalósulás, hanem a prostituáltak helyzetének fokozottabb ellehetetlenítésére irányuló intézkedések megtételére hívja fel a figyelmet, az illetékességi területen elhelyezendő különböző forgalomirányítási táblák telepítésével. Mindezeket a PJB 383/2011. (VI. 27.) számú határozat, valamint a SZCSTB 298/2011. (VI. 28.) számú határozat, és a 159/2011. (II. 23.) ök. számú határozat tartalmazza:

„Koncepcionális kérdés, melyet egyeztetéssel meg lehetne oldani.”

„A kerület ne arról váljon ismertté, hogy hajléktalanokat lehet ideköltöztetni, hogy fedélnélküliek lakják a Kiserdőt, hogy egyedülálló módon – vélhetően testületi felhatalmazás nélkül – létrehozták a prostituált zónát.”

„A Dunakeszi út önkormányzati tulajdonban és kezelésben áll, az önkormányzati költségvetés finanszírozásával történik meg a táblák kihelyezése. A Városgazdálkodási Iroda fogja kezdeményezni a forgalomtechnikai szabályozást, mely a gyalogosforgalom tilalmára vonatkozó és a megállni és a várakozni tilos táblák kihelyezését foglalja magában. A cél, hogy az úton ne lehessen sétálni és a forgalmat ne akadályozzák.”

„A határozati javaslattal sem ért egyet, mert nem attól lesz eredményes a kerületben a prostitúció kérdésének kezelése, hogy a polgármester felhatalmazást kap arra, hogy a főpolgármesterrel tárgyaljon. Állandó rendőri jelenlét, ellenőrzés lehet megoldás erre a kérdésre.”

„Sokkal egyszerűbben lehetne kezelni ezt a kérdést, ha megfelelő tiltó rendelkezések lennének.”

Megállapítható, hogy e kerületben vannak olyan testületi tagok, akik a jogszabály érvényesülését elősegítenék, de mégis többségben voltak azok, akik az egyeztetést elvetették, ezzel támogatva a prostitúció gyakorlásának illegalitását, és az abból következő szankciók kiszabását. Budapest Főváros XI. kerület Önkormányzata Képviselő-testületének ülésein hozott határozatai között a prostitúció gyakorlásával összefüggésben kiadott normatív határozat szintén nem volt fellelhető, így azzal kapcsolatban szintén, akárcsak a IX. kerület vonatkozásában, a mulasztás és passzív nem-tevés volt kimutatható.

Ha mindezt kiindulópontnak tekintjük, akkor jól látható, hogy a prostituáltakat az illegális munkavégzésbe a törvény belekényszeríti. A jogszabályban meghatározott kötelezettségvállalás nemcsak a prostituáltat, hanem az önkormányzatot mint jogalanyt is terheli. Ha a munkavállalás első lépőjét az állami szerepvállalás nem teremti meg, és ehhez további szolidaritásmentes, és, mint láthatjuk, előítéletekkel zsúfolt aktív tevé és passzív mulasztás párosul, jogsértő és a humanitárius hozzáállás teljes hiányával cselekszünk. Így nem elvárható, hogy a prostituált a szabályokat betartsa, ha nincs is rá objektív lehetősége, hogy azokat jogszabályszerűen tanúsítsa. Ha csak belegondolunk abba, hogy a IX. kerületi Rendőrkapitányság 3 hónap alatt 64 esetben intézkedett, és szabott ki szankciót prostituálttal szemben, akkor kiemelten ezeken a területeken, és Budapest illetékességi területén mennyi ilyen jellegű intézkedés született, és azoknak mennyi százaléka volt úgy jogszerű, ha, mint látjuk, a prostitúció gyakorlásának törvényi feltételei ugyan a jogszabályok alapján fenn állnak, azonban a gyakorlatban állami mulasztás következtében azok nem realizálódnak?

Az emberi előítéleten alapuló véleménynyilvánítás és szemléleti paradigmaváltás egy hosszadalmas folyamat, de hogyan várjuk el az állampolgároktól, hogy etikusan cselekedjenek, ha a nép által választott képviselők között bizonyos személyek a teljes szolidaritás hiányáról tesznek tanúbizonyságot? Ezek a társadalmi különbségek az így is elmélyült szakadékokat a különböző társadalmilag megbélyegzett és társadalmi perifériára sodort csoportok között még inkább mélyítik, abból a későbbiekben kimászni lehetetlen lesz. Most van idő arra, hogy ezeket a szakadékokat betemessük, az embereket egymáshoz közelebb hozzuk, és a toleranciát a társadalmi megbecsülés szintjére emeljük.

3. KÖZEGÉSZSÉGÜGYI MEGFELELÉS

Sajnálatos módon a XXI. században sem sikerült levetkőzni azokat a sztereotípiákat, amelyek a prostituáltak felelősségét a nemi betegségek terjedésével, valamint terjesztésével összefüggésbe hozzák. A közegészségügyi megfelelés továbbra is egyoldalúságot mutat, hiszen csak a prostituáltakat kötelezi arra, hogy nemi betegséggel való fertőzöttségüket kezeljék, úgy munkát ne vállaljanak, ha pedig nem szenvednek nemi betegségben, akkor arról orvosi igazolással rendelkezzenek. Nagyon sarkítva, de gondolatot ébresztve a jogi szabályozás az illegális futtató hálózatok tevékenységét is – lehet tudta nélkül, de támogatja –, hiszen a prostituált betegsége a futtatói tevékenységre is kihatással van: ha a prostituált fertőzött, akkor szolgáltatásait kevesebb kliens veszi igénybe, ezáltal csökken a bevétel is. A kliens vagy a futtató felelősségét melyik hatóság vizsgálja? Egy 1926-ban kiadott belügyminisztériumi körrendelet tette lehetővé azt, hogy a prostituáltakat igénybe vevő férfiakat is vizsgálhassák. 1926 előtt erre sem precedens, sem pedig gyakorlat nem volt, a szabályozás így az ügyfelek és a futtatók vizsgálatára nem terjedt ki. A jogszabály hatályát veszítette, azzal együtt az azonos joggyakorlás lehetősége is elveszett. Az egyoldalú joggyakorlás és kötelemteljesítés nem a demokrácián alapuló jogalkotás és jogalkalmazás alapeszköze. Állami érdek fűződik ahhoz, és helyesen járunk el, ha gátat szabunk a nemi betegségek terjesztésének és terjedésének, de annak egyoldalúvá tétele a sztereotípiákat és a stigmatizációt erősíti (KOVÁCS 2016c: 109–126).

Nemcsak a prostitúció gyakorlásához, hanem más hivatások teljesítéséhez is szükséges, hogy a munkavállaló egészségügyi szűrésen vegyen részt. Ugyanakkor nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a prostitúció gyakorlása egy olyan speciális polgári jogi jogügylet, amelyben a felek közötti megegyezés azonos jogok és kötelemények teljesítésén alapul. Ha a kliens fizet, a prostituált szolgáltatást nyújt. Ebben nem szerepel, hogy akkor is szolgáltatást kell nyújtania, ha a másik fél nemi betegségben szenved. Az azonos szintű joggyakorlás megkívná, hogy egészségügyi kérdéskörben a kliensek is rendelkezzenek orvosi dokumentációval, ha pedig betegségben szenvednek, akkor kezeltessék magukat, megakadályozva azzal a különféle nemi úton terjedő baktériumok és vírusok elszaporodását. Nem ejtve szót azokról a futtatókról, akik a prostituáltakat erőszakkal nemi aktusra kényszerítik (KOVÁCS 2016: 1–285). Ha elgondolkodunk ezen, akkor a nemi betegségek terjedése nem is biztos, hogy minden esetben csak az óvszerhasználat nélküli nemi aktussal hozható összefüggésbe, hanem a nem rendeltetésszerűen alkalmazott óvszerhasználat, valamint az erőszakos közsülés is hozzájárulhat ehhez. De ide soroljuk a kábítószer-használatot, a

higiénias környezet hiányát stb., amik mind-mind indokul szolgálnak a betegségek elterjedésében és elterjesztésében.

Olyan empirikus bizonyíték, amely alátámasztaná azt, hogy a nemi betegségek terjedésében és terjesztésében kizárólag a prostituáltak a felelősök, nincs. Továbbá olyan kutatási eredmény, amely azt bizonyítaná, hogy az összes prostituált a védekezésre hangsúlyt nem fektet, szintén nem áll rendelkezésre. Mindezekkel ellenben saját kutatási eredményeim is bizonyították, hogy a fókuszcsoport alanyai rendszeresen orvosi szűrésekre járnak, és a nemi aktus során gumióvszert használnak, amely így aláássa a sztereotipizálást. A közelmúltban olyan empirikus kutatás látott napvilágot, amely igazolta, hogy nagyon sok prostituált a nemi betegségeket – például HIV-fertőzés – többek között futtatójától vagy ügyfelétől kapta el, akik feleségeiket, partnereiket és alkalmi kapcsolataikat is megfertőzik (EKBERG 2002: 1–22).

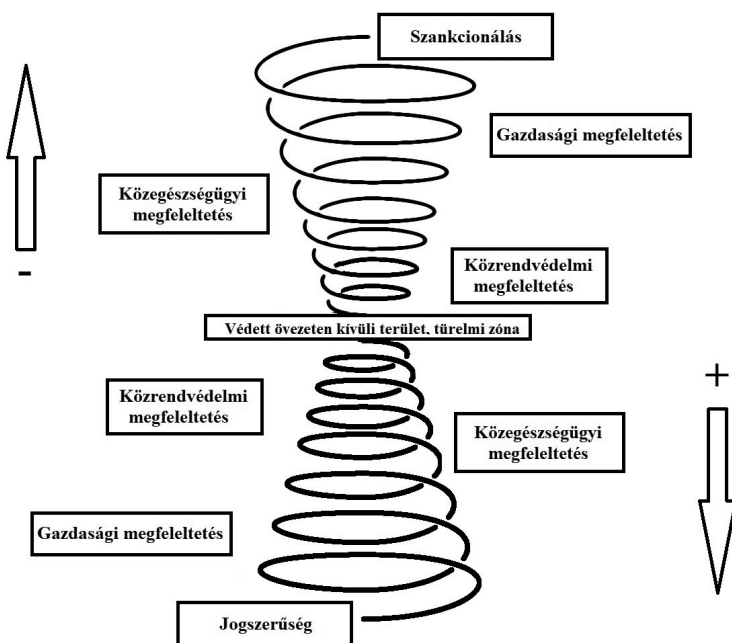
Legyünk kritikusak önmagunkkal szemben is: ha a cél valóban a nemi betegségek elterjedésének meggátlása, és a közegészségügyi megfeleléssel a prostituált munkavállaló egészségének, valamint a többi ember egészségének a védelme, akkor nem kellene az egészségügyi szűrést a kliensekre, és a futtatókra is kiterjeszteni?

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK

Álláspontom szerint a jelenlegi szabályozási rendszer, ha nem is teljes egészében, de nagyrészt olyan elavult módszerekkel és eszközrendszerrel kívánja a prostitúció gyakorlását mederbe terelni, amely egyrészt a felgyorsult világ környezetével, másrészt a nemzetközi jogi szabályozással sem veheti fel a versenyt. Évek óta egy olyan szabályozással próbáljuk meg a helyzetet kezelni, amely szemmel láthatóan a gyakorlatban – az önkormányzat rendeletalkotási kötelme érintettségére tekintettel – nem működőképes. Az alappillér, azaz a védett övezeten kívüli munkavégzés helyszíne, amelyre minden más megfeleltetés épülhetne, hiányzik. A történelem bizonyította, hogy ha egy jelenséget túl sok ideig korlátoznak, az társadalmi mozgalmak formájában újraszervezi önmagát. (Így történt a XX. században létrejött neoabolicionista és neoreglementációs modell megjelenésével is.)

Azzal, hogy a munkavégzés helyszínül védett övezeten kívüli terület nem kerül kijelölésre, egy olyan jogellenes spirált hozunk létre, amelynek végeredménye, hogy a prostituáltak hiába törekednek jogszerű munkavégzésre, az egyébként jogszerű magatartás is jogellenessé és szankcionálhatóvá válik. Ez a spirál kettősséget hordoz magában, hisz, ha az alappillér létrehozása iránt intézkedünk, akkor már kellő jogalappal rendelkezünk

annak bírálataiban, hogy a prostituált a vele szemben támasztott hármas megfeleltetéssel azonosult, vagy azzal szembehelyezkedett, így jogszerűen foglalhatunk állást a szankcionálás kérdéskörében. A spirál az alábbiakban kívánom illusztrálni:

1. kép. A prostitúció gyakorlásának spirálhálózata (készítette: a szerző)

A sztereotipizálás kérdéskörében elmondható, hogy bármilyen munkát is végzünk, bármilyen emberek is vagyunk, ugyanolyan személyek vagyunk, gyűlölködésünket empátiára és toleranciára kell cserélnünk. Az emberi lét, élet és méltóság tisztelete mindenekelőtt elsőrendű kötelezettségünk, amely minden emberre igaz. Az ember a legérzékenyebb lény a Földön, s a legnagyobb szenvedést képes átélni. Ezért óriási felelősség, hogy miként bánunk embertársainkkal. Ha az emberek alapvető jogai sérülnek, viselkedésük, gondolkodásuk, stratégiájuk, prioritásaik alapvetően megváltoznak. Az emberi jogok sérülése az élet sok területét érinti. Csorbul például a gondolati szabadság, ami a legemberibb és az egyik legfontosabb emberi tulajdonság,

hisz gondolataink emelnek ki bennünket, általuk jutunk előre. De ugyanígy említhetnénk mozgásszabadságunk vagy egészségünk védelmét is. Az ember alapvető szükséglete a testi-lelki szabadság. A szabadságának korlátozása a lélek, személyiség, gondolkodás és mozgás torzulását okozza. Az emberiség fejlődésének, fennmaradásának és jólétének alappillére a kultúra fennmaradása és fejlődése. Mindez a háttérbe szorul, ha előítéletesek vagyunk. Az emberi kapcsolatok, az emberi közösségek, a társadalmi kapcsolatok leépülnek, torzulnak. Ez a jelen és az eljövendő nemzedékekre egyaránt negatív hatással van és lesz. Az emberi jogok megsértőit és elnyomóit alantas és önző érdekek vezérlik. Mindig erőszak áll mögöttük, és erőszakot teremtenek. A történelem számtalanszor bebizonyította, hogy a társadalmi jólét és biztonság megteremtéséhez nincs szükség az emberi jogok tiprására, sőt ellenkezőleg, ahol tiporják e jogokat, ott sosem alakul ki jóléti, fenntartható társadalom. Ezért közös felelősségünk és kötelességünk – nem kevésbé jól felfogott érdekünk – világszerte fellépni az emberi jogok gyakorlása mellett, amit empátia, tolerancia és szolidaritás kísér (KOVÁCS 2014: 418–430).

Nehéz feladat olyan javaslattal előállni, amely a prostituáltak és a közérdek közötti konfliktust feloldja, ugyanakkor ez segíti a prostituáltakat a teljes kizsákmányolástól, a diszkriminációtól hatékonyan megvédve munkavállalásukban. A három pillérből álló rendszer lehetőséget teremt arra, hogy a prostituáltak a tevékenységük gyakorlását a közterületől elzárva, a köznyugalom megzavarásának lehetősége nélkül végezzék, az állandó hatósági felügyelet (orvosi igazolás), így például az egészségügyi ellenőrzés a nemi betegségek terjedésének szab gátat, míg az erkölcsi és etikai síkon húzódó egyéni és deviáns csoport közötti konfliktusforrás kezelésére a közösség kontrollja hivatott. Azonban ez így a New York-i Egyezményvel éles ellentétben áll. Ha kitartunk e szabályozási modell mellett (félreglementáció), akkor érdemes mérlegelnünk, hogy a nemzetközi norma joganyagi integrálása eredményes és legfőképpen hasznos volt-e.

Ahogy az korábban kifejtésre került, nem a jelenség szabályozatlansága és öntörvényűségének jellege mellett kívánok érvelni, hanem olyan megoldást szeretnék ajánlani, amely a prostituáltak populációját a társadalom kirekesztett mezsgyéjéről a társadalmi reintegrálódás folyamatába visszailleszti. Véleményem szerint a társadalomban élők szubjektív biztonságérzetének romlásához nem önmagában a prostituált tevékenysége – hisz ő csak szolgáltatást nyújt, munkát végez –, hanem az ahhoz kapcsolódó jogellenes cselekmények járulnak hozzá. Vagyis, ha a munkavállalás biztonságos környezetét az állam megteremti, akkor ehhez más jogellenes cselekmények kevésbé járulhatnak. Amennyiben mégis, úgy a büntető igazságszolgáltatás az ellen felléphet (KOVÁCS 2017: 88–106). A hatalom így mindhárom

kontrollnak eleget tehetne: megfelelhetne a társadalomnak, a prostituálnak és az igénybe vevő félnek is. A szankció, a számtalan helyszíni bírságolás csupán annak a reális esélyét növeli, hogy a lányok ne védekezzenek, így magasabb profitra tegyenek szert, amelyből a futtatót és a bírságot is ki tudják fizetni. Ez az értelmetlen intézkedés valóban növelheti a fertőző betegségek terjedésének lehetőségét, ami a reglementációs intézkedéssorozat bevezetését tartja indokoltnak (ZANG 2013: 503–507).

A prostituált nem bűnelkövető, hanem áldozat. Áldozata a futtatónak, és áldozata a büntető-szankcionáló rendszernek. Úgy vélem, hogy a paradigmaváltáshoz más szemléletre és leginkább az alapok megteremtésére van szükség. Nagyon fontos a nemzetközi egyezmény hazai jogharmonizációja, a kötelezettségek és jogok egyensúlya. Tekintettel viszont arra a tényre, hogy a legutóbbi szabályozás óta eltelt évtized jelentős változtatást nem hozott, érdemes elgondolkodnunk azon, hogy egy új szabályozás a jelenség kezelését milyen mértékben és minőségben változtathatná meg. Meglátásom szerint egy olyan új modell megteremtésére van szükség, amelynek alapját az emberi és alkotmányos jogok érvényesítése adhatná, amely az áldozatvédelemre, a jogi szabályozásra, a rendvédelmi munkavégzésre és a reszocializációs intézkedések sorozatára mint alappillérekre épülne. Az a több milliárd nő és gyermek, akiket évente kizsákmányolnak a világban, megérdemel annyit, hogy az államok a szükséges intézkedéseket együttesen, a nemzetközi élvonalban megtegyék, és a potenciális áldozatokat az ilyen jellegű magatartások ellen megvédjék (KOVÁCS 2017d: 42–59).

IRODALOMJEGYZÉK

Internetes források

- A 2009. évi CXV. törvény az egyéni vállalkozóról és az egyéni cégről. (Hatályba lépett: 2009. november 16.) Forrás: net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0900115.tv (2017. 05. 02.)
- A 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartásról. (Hatályba lépett: 2012. április 15.) Forrás: net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200002.TV (2017. 05. 02.)
- A 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásáról. (Hatályba lépett: 1999. 06. 15.) – Forrás: mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=99900069.TV (2017. 05. 02.)
- Az 1/2011. (I.14.) számú AB határozat. (Hatályba lépett: 2011. január 14.) Forrás: public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/912C0127947A099BC1257ADA005259D-B?OpenDocument (2017. 05. 02.)

- Az 1955. évi 34. törvényerejű rendelet az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. (Hatályba lépett: 1955. december 24.)
Forrás: net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=95500034.TVR#ljb0idf7d (2017. 05. 02.)
- Az 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról. (Hatályba lépett: 1995. december 22.)
Forrás: net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500117.TV (2017. 05. 02.)
- Az 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről. (Hatályba lépett: 1999. június 15.)
Forrás: mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=99900069.TV (2017. 05. 02.)
- Az 1999. évi LXXV. törvény a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról. (Hatályba lépett: 1999. július 5.)
Forrás: net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900075.TV (2017. 05. 02.)

Könyvek, szakkikkek

- BENOIT C. 2013. Benefits and Constrants of intimate Partnerships for HIV positive Sex Workers in Kibera. In: *International Journal for Equity in Health*, 3. issue, 1–12.
- CONCHA GY. 1907. *Politika I. (Alkotmánytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata.
- DIÓSZEGHY M. 2010. Veszedelemesen terjed a prostitúció. In: *Budapesti Negyed – Regényes mindennapok, árnyékos negatívumok különszáma*, 3. szám, 331–334.
- EKBERG G. 2002. Nemzetközi vita a prostitúcióról és nőkereskedelemről: az érvek cáfolata. In: EKBERG G. (szerk.). *Szeminárium a prostitúció törvényesítésének hatásairól*. Budapest, Forgács Zsuzsa és Juhász Géza Kiadó Vállalat.
- KOVÁCS I. 2014. Az emberkereskedelemhez szorosan kapcsolódó prostitúciós bűncselekmények – különösképpen a gyermekprostitúció – áldozatai emberi jogaiknak hazai és nemzetközi vonatkozásai. In: *Polgári Szemle*, 3–6. szám, 418–430.
- KOVÁCS I. 2015. Die kriminalpsychologischen Charakterzüge eines Zuhälters Aufgrund der antisozialen, psychopathischen, und soziopathischen Persönlichkeit. In: *Hadtudományi Szemle*, 2. szám, 150–161.
- KOVÁCS I. 2015b. Die Ermittlung der Förderung der geschäftsmäßigen Prostitution. In: *Hadtudományi Szemle*, 3. szám, 177–185.
- KOVÁCS I. 2015c. Olajozás, szervezett bűnözés és prostitúció a 90-es években Magyarországon. In: *Nemzetbiztonsági Szemle*, 1. szám, 114–145.
- KOVÁCS I. 2016. *A prostitúció jelensége és társadalmi kontrolljának vizsgálata empirikus módszerekkel*, PhD-értekezés, Budapest, UNI-NKE.
- KOVÁCS I. 2016b. A prostitúciós prohibicionista modell cáfolata. In: ORBÓK Á. (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. Budapest, Colorcom Media
- KOVÁCS I. 2016c. A reglementációs prostitúció és az emberi méltóság kapcsolata, különös tekintettel egy alkotmánybíróági határozatra. In: *Belügyi Szemle*, 2. szám, 109–126.

- KOVÁCS I. 2017. Jogharmonizáció vagy sem? Első rész: a New Yorki Egyezmény és a 2012. évi C. törvény, a Büntető Törvénykönyv. In: *Jogelméleti Szemle*, 2. szám, 88–106.
- KOVÁCS I. 2017b. Jogharmonizáció vagy sem? Második rész: a New Yorki Egyezmény, valamint a 2012. évi II., és a 1999. évi LXXV. törvény. In: *Acta Humana*, 5. szám, 41–58.
- KOVÁCS I. 2017c. Magyarország határain átnyúló szervezett bűnözés és prostitúciós bűncselekmények a schengeni térségben, különös tekintettel a SOCTA és EU-ROSTAT értékelésére. In: *Határrendészeti Tanulmányok*, 4. szám, 82–161.
- KOVÁCS I. 2017d. Jogharmonizáció vagy sem? Harmadik rész: a New Yorki Egyezmény és a 13/2014. (V.16) ORFK utasítás. In: *Belügyi Szemle*, 10. szám, 42–59.
- LOMBROSO C. 2010. L'uomodel inquente in 1876. In: CULLEN F. (szerk.): *Criminalmen, Encyclopedia of Criminological Theory*. University of Cincinnati, Sage Publications.
- ZANG C. 2013. Unprotected sex with their clients among low-paying female sex workers in southwest China. In: *AIDS Care*, 25. szám, 503–507.

Is the tolerance zone a reality in Hungary, or just another illusion's tool in the exercising of power?

The focus of the study is the macro-level analysis of a multitude years social debate that draws attention to the misconduct of the Hungarian prostitution's regulation, and to the shortcomings of the practicing of the constitutional and human rights. The marginalized groups (the prostitutes) excluded by society are forced to face not only the contempt of the community but also to the abuses of the ruling state power. The discrimination based on increasingly deeper legal and social inequalities drift the prostitutes in to the power center's periphery. The particular image of oppression and resistance is reflected in the social environment, in official procedures, and in official actions too, but those are the mostly reflected in the anomalies of the public streets using by the prostitutes. The available empirical evidences suggest that the unjust exercise of power plays a dominant role in the process of exclusion and stigma. However, a resolution can only be given if the causes and circumstances of the prevailing social inequality will be explored by us, and then with the help of a critical analysis we look for alternative solutions. A discursive research method is used by the author to know better, and to understand the prostitution participants' realities, and perspectives. In my view the objective use of the results obtained in a critical approach would serve such a basis for concluding a consensus, which (one-sidedly) changes the power abuses to state tolerance and com-

munity acceptance, and brings (other-sidely) the opportunities of lawful conduct practicing.

Keywords: prostitution, practising of human, and constitutional rights, the deharmonisation of the national, and Hungarian law regulation, state power abuses, criminality

Da li je zona tolerancije stvarnost ili samo još jedna iluzija izvršilaca vlasti u Mađarskoj?

U fokusu studije nalazi se društvena rasprava na makro nivou koja traje već hiljadama godina, a koja ukazuje na neadekvatne pravne prakse koje proizilaze iz pravnog uređenja Mađarske u vezi prostitucije, kao i nedostataka u ostvarivanju ustavnih i ljudskih prava. Prostitutke koje predstavljaju marginalizovanu, izopštenu grupu građana primorane su da se suoče ne samo sa prezirom zajednici nego i zloupotrebama od strane vladajuće nomeklature. Devojke za zabavu doživljavaju neprestane i sve dublje pravne i socijalne nejednakosti čime su potisnute na najudaljeniju periferiju od centara moći. Specifičan oblik ugnjetavanja i otpora ogleda se u društvenom okruženju, kao i u administrativnim procedurama i merama, ali se uglavnom manifestuje u pravnim anomalijama pri korišćenju javnog prostora. Raspoloživi empirijski dokazi upućuju na to da nepravedna državna moć ima dominantnu ulogu u procesu isključivanja i stigmatizacije. Međutim, rešenje se može naći samo ukoliko se istraže uzroci i okolnosti preovlađujuće i raširene društvene nejednakosti, a zatim da se pomoću kritičke analize potraže alternativna rešenja. Autor ove studije koristi diskurzivnu metodu istraživanja koja omogućuje osobama uključenim u prostituciju da spoznaju svoju stvarnost i razumeju lična gledišta. Po mom mišljenju, objektivna upotreba rezultata kritičkog pristupa može da posluži kao osnova za postizanje konsenzusa koji (s jedne strane) zamenjuje zloupotrebe vlasti, da bi (s druge strane) zamenila takav pristup tolerancijom države i prihvatanjem šire zajednice na osnovu važećeg zakona.

Ključne reči: prostitucija, ostvarivanje ustavnih i ljudskih prava, međunarodna konвенција i deharmonizacija domaće regulative, zloupotrebe vlasti, kriminalizacija

Beérkezés időpontja: 2018. 11. 21.

Elfogadás időpontja: 2019. 10. 15.

Senka KAŽIĆ

nastavnik srpskog jezika u penziji

senkakazic@gmail.com

SVET KNJIGE U BAČKOJ TOPOLI

*The world of a book in Bačka Topola**A könyv világa Topolyán*

Knjige obuhvaćene izložbom “Svet knjige” izraz su duhovnosti, istorije i identiteta jednog naroda. U stalnoj postavci Muzeja Vojvodine, mogu se videti knjige iz 15. i 16. veka. To su rukopisne knjige koje su odraz kulture i vremena u kome su nastale. Prve štampane knjige, u ovoj postavci, vezane su za razvoj i širenje obrazovanja nauke, školstva i književnosti.

Zahvaljujući Gutenbergu, knjiga je postala prvi masovni industrijski proizvod u ljudskoj istoriji. Prema nekim naučnim tumačenjima leksema *knjiga* je praslovenska izvedenica, nastala iz korena koji je označavao reč *panj*. Pristalice ovog tumačenja pozivaju se na paralelu sa rečju *buky*. Ova reč mogla je značiti vrstu drveta (bukva), a mogla je i značiti i slovo. Otuda današnje značenje reči *bukvar* (slovar). Reč knjiga vremenom je sazimala opšteg, ostala su nam samo neka značenja koja se odnose na list, papir, hartiju, pismo, dokument, ugovor... što je sve predmet interesovanja i posebnog značenja u ovoj postavci.

Koje god da nam se tumačenje činilo ispravno, suština ostaje ista. Knjiga se prvobitno vezivala za beleženje pisanog teksta, a na osnovu onog drugog tumačenja moglo bi se pretpostaviti da se beleženje teksta odvijalo na materijalima od drveta. Drveni slogoslagački blokovi, u muzejskom okviru ove izložbe, svedočanstvo su i materijala i ljudske dovtljivosti da se sačuva misao kao kulturno svedočanstvo.

Izložene knjige ne otkrivaju samo književnu kulturu stvaranja i čitanja, već i razvoj jezika. Naravno jezici se menjaju jer su oni produkt života, živa snaga jednog naroda koji je sve što ima i zna sačuvao kroz snagu jezika u knjigama. Znajući njenu vrednost, stvaraoci rukopisnih knjiga, ukrašavali su je inicijalima, minijaturama i vinjetama, čiju lepotu ne mogu zaseniti fotografije ma kako kompjuterski bile obradjene.

Ova izložba ističe značaj knjige koja je jedinstveni kulturni obrazac, neophodan za pravilno tumačenje istorije i vremena, naroda kojima ova dela pripadaju.

Čovek je večiti predmet književnog tumačenja, pa je tako knjiga postala nosilac značenja i mudrosti, ali i ljudske slabosti. Neki smisao umetnosti i jeste da se bavi onim što se ne vidi na prvi pogled i njegovim odnosom prema onome što se na prvi pogled vidi: “Samo srce dobro vidi”, rekao bi Mali Princ. Funkcija knjige i jeste da bude jedan od glavnih puteva saznanja, to je sloboda plemenitog govora, potreba da se izrazi istinska čovekova suština, kako bi se ljudi bolje među sobom razumeli.

Ovakva kakva jeste, izložba je interesantna za posetioce, jer su stare i retke knjige smeštene u muzeju, vezane za istoriju, a čovek je taj koji beležeći svoje misli postaje vredan izvor informacija o vremenu i prostoru sa kojeg dolazi. Čovek je i izraz duboke odanosti rečima, ispoljavajući svoju kreativnost kroz lepotu orname-nata i inicijala, dodajući im zlatnu i srebrnu boju, koje pod određenim uglom sjaje i odbijaju svetlost, pa su takvi rukopisi nazvani osvetljenim rukopisima. Izloženi deo Miroslavljevog jevanđelja, najbolja su ilustracija veštine ukrašavanja knjiga pisa-nih rukom i remek-delo iluminacije. Po pronalasku štamparije iluminacije najpre zamenjuje drvorez, a potom bakrorez.

Knjiga se usavršavala, ljudsko doživljavanje sveta postalo je mnogostruko. Umetnost pruža saznanja koja aktiviraju našu misao, osećanja i maštu. U ovoj lepoj, očuvanoj zgradi Muzeja opštine Bačka Topola, gde se i hodnici i sve prostorije sa jednakom pažnjom održavaju i postaju jedinstven izložbeni prostor „Svet knjige” osvetljava nam nepoznate puteve i pomaže da u prošlosti bolje razumemo sadašnjost.

Ključne reči: muzej, knjiga, književna izložba, književnost, istorija umetnosti

28. februara 2018. godine u Muzeju opštine Bačka Topola, u nekadašnjem kaštelu porodice Krai iz 1802. godine, priređena je izložba “Svet knjige” – zbirka starih i vrednih knjiga Muzeja Vojvodine, u njenom naj-reprezentativnijem izdanju. “Zato je ova izložba sastavljena od stare i retke knjige, male i velike, klasične i elektronske, od znakova koji su se od nje otrgli i postali tema za sebe (ekslibrisi, potpisi, pečati, ilustracije, vođeni znaci, papir na kome je štampana ili pisana, bukmerkeri itd.). Ona je pokušaj da se povežu daleki izumitelji papira i štampanja sa kaligrafskim majstori-ma, da se prisustvo knjige u Novom Sadu, našoj zemlji i svetu objedini sa modernim dobom, a entuzijazam čitaoca sretne sa strastima kolekcionara i umetnika” – ovo su reči mr Lidije Mustedanagić, autora izložbe, koja nas audiovizuelno vodi kroz ovu vrednu postavku knjiga.

Zbirka stare i retke knjige Muzeja Vojvodine broji oko 270 naslova, od kojih je u Muzeju opštine Bačka Topola izloženo oko 100. U odgovarajućem ambijentu dobro održavane zgrade Muzeja, knjige su hronološki izložene u staklenim vitrinama i svedočanstvo su istorije i kulture 18., 19. i 20. veka. Pi-sane su staroslovenskim, srpskoslovenskim, ruskoslovenskim i slavenoserb-skim jezikom. Miroslavljevo jevanđelje iz 1180. godine najvažniji je spo-menik srpske kulture, pisan ćirilničnim pismom i srpskoslovenskim jezikom (nastalim kada su u staroslovenski jezik uneti elementi narodnog jezika). Izložen je fototipski primerak Miroslavljevog jevanđelja, ukrašen sa 296 mi-nijatura i inicijala, postavljenih uz sam tekst kao slikovna priča. Naglašenim inicijalnim slovom, inicijalom, početnim slovom, koje se od ostalog teksta razlikuje veličinom, ukrasom i bojom, izdvaja se *Rukopisno četvororjevanđe-lje*, nastalo u drugoj polovini 18. veka. Delo je pisano u Bugarskoj, na terito-riji Vlaške, pod uticajem bugarske jezičke pravopisne tradicije. Restaurirano

je i čuva se u Muzeju Vojvodine. Posebnost ove knjige čini vodeni znak divljeg svinjčeta. Ovi znaci se javljaju krajem 13. veka u obliku crteža životinja ili biljaka, kao posebno dizajniran znak proizvođača papira.

U retke, najstarije knjige ove zbirke ubraja se *Krmčija* ili *Nomokanon* (prevod sa grčkog *Zakonopravilo*), delo pisano staroslovenskim jezikom, sastavljeno od raznih kanonskih zbornika. Sveti Sava je prevodenjem ovih zbornika, rimsko i vizantijsko pravo utkao u srpsko, težeći da zakonom zaštiti one najslabije. *Katehizis* je štampan u Budimu na crkvenoslovenskom (drugi naziv za staroslovenski) jeziku i predstavlja osnovna načela u proučavanju hrišćanske religije.

Među retkim dragocenostima je i *Istorija raznih slovenskih naroda* iz 1794. godine Jovana Rajića, pisana ruskoslovenskim, pa i ondašnjim ruskim književnim jezikom. Svojom vrednošću i lepotom izdvaja se *Stematografija*, jedna od najvrednijih knjiga 18. veka izdata u Beču 1741. godine. Njome se izražavaju kulturne, umetničke i nacionalno-političke teme srpskog naroda u Austriji, u godinama velikih iskušenja. Uočavaju se, pre svega, bakrorezi, likovno-grafički, ali i književno-pesnički prilozi kroz koje se mogu bolje uočiti političke prilike u kojima se našao srpski narod u godinama austro-turskih ratova. Bakrorez je delo Hristofera Žefarovića, zografa, koji je došao iz Makedonije u Karlovačku mitropoliju; razvio je raznovrsnu umetničku delatnost i najviše doprineo da se prevaziđu zastareli i oslabljeni oblici srednjovekovne tradicije, i umetnost usmeri u pravcu novih baroknih stremljenja. Bakrorezne veštine Žefarović je upoznao u bečkoj graverskoj radionici Toma Mesmera i prvi Žefarović-Mesmerov bakrorez izdat je 1741. godine. Bio je to Sveti Sava sa srpskim svetiteljima doma Nemanjića, koji je zamišljen kao grafički prilog diplomatskim zahtevima Arsenija Četvrtog, kao poklon bečkom dvoru.

Kaligrafsko umeće Zaharija Orfelina i njegove ilustracije nalaze se u knjizi *Slovenska kaligrafija* iz 1777. godine, nastaloj u Sremskim Karlovcima; izložen je i njegov *Večiti kalendar*; zatim, sentimentalna novela Žan Žak Rusoa *Julie, ou la nouvelle Héloïse* iz 1764. godine. Knjiga o mađarskom kralju Korvinu – Mathias Korvinus, nastala je u Poljskoj, u Vronclovu, pisana na nemačkom jeziku 1796. godine. Na naslovnici, u medaljonu, je portret Matije Korvina u bakropisu.

1801., 1802. i 1803. godine, u Budimu izdate su 3 knjige *Fizike* Antonija Stojkovića. To je prva *Fizika* kod Srba, sistematski napisano veliko delo iz prirodnih nauka, koje ima blizu 1000 strana.

Knjiga *Mezimac* Dositeja Obradovića, izdata je 1819. godine, posle njegove smrti. Ovo je gotovo potpuno originalno Dositejevo delo, zbirka eseja koji govore o koristi čitanja, problemima vaspitanja, o čoveku, Bogu i prirodi, insistirajući na upotrebi narodnog jezika u književnosti.

Težnja za naučnom spoznajom, objedinjena je u knjizi *Enciklopedija ili kratko opisanije sviju nauka* autora Pantelejmona Mihailovića. Štampana je u Budimu 1818. godine, i spada među najstarije srpske enciklopedije.

Pavle Šafarik, češki i slovački pisac, istoričar i lingvista, u delu *Srpska čitanka* iz 1833. godine, nudi naučno zapažanje o poreklu srpskog jezika i nastoji da prikaže njegovu kratku istoriju.

1847. godina je označila pobjedu Vukove reforme jezika. Posle prvog *Rječnika* iz 1818. godine, u kome su reči sa srpskog prevedene na latinski i nemački jezik, u čemu mu je pomogao slovenački lingvista Jernej Kopitar, javlja se i drugo izdanje *Rječnika*, iz 1852. godine. Tu su obuhvaćene mnoge delatnosti Vuka Karadžića: filologija, etnologija, sakupljanje narodnih umotvorina.

Na narodnom jeziku štampane su i izložene *Pesme* Branka Radičevića, prevod *Starog zaveta* Đure Daničića, kao i prevod *Novog zaveta* sa crkvenoslovenskog na srpski, koji je uradio Vuk. Te godine i P. P. Njegoš je štampao i objavio *Gorski Vijenac*, a Đura Daničić *Rat za srpski jezik i pravopis*, takođe na narodnom jeziku. Lukijan Mušicki, predstavnik srpskog klasicizma, poštovalac Dositeja Obradovića i Horacija, predstavio se poezijom koja nosi duhovna obeležja 18. veka lirsko-poučnog, istorijskog karaktera. Izložen je i *Psaltir* Đure Daničića, štampan u Beču 1865. godine. *Letopis Matice srpske*, pokrenut 1824. godine, sveden je na razumevanje kulturnog i naučnog života srpskog naroda. 1876. godine štampan je *Pančevac*, kalendar koji, pored datuma i obeležja za sva četiri godišnja doba, beleži sve podatke vezane za vlast, pravo, prosvetu i administraciju zemlje. Evo jedinstvene prilike da se vide drveni slovoslagački blokovi, koji svojom trajnošću i vrednošću pobuđuju svaku pažnju. Uz njih su ekslibrisi, koji su se pojavili sa pojavom štampane knjige. To je znak vlasnika utisnut na unutrašnjoj strani korica ili naslovnoj strani, rađen rukom, pečatom ili umnožen na posebnom mestu kao nalepnica. Sadrži ime ili inicijale vlasnika, često alegorijsku sliku, ukras ili grb, kao zaštitu od krađe. Među izloženim eksponatima, uočljiv je po svojoj lepoti i originalnosti, ekslibris porodice Dunderski.

Liliputne knjige u svom malom obliku kriju veliko značenje. To su najmanji formati knjiga, najčešće rečnici ili dela klasika. Najstarija knjiga ovog formata, u ovoj zbirci, potiče iz 1705. godine. Ne mogu a da se ovom prilikom ne setim divnog prosvetnog savetnika Vlade Stankovića, ljubitelja lepe reči i pisca haiku poezije, kako je i on, pod nazivom “Već danas” 1988. g. objavio svoju liliputnu knjgu.

Zalazimo polako među knjige Andrića, Jovana St. Popovića, Laze Kostića. Naše putovanje kroz “Svet knjige” završava se pesmom *Santa Maria della Salute*. Ovo su samo neke od knjiga izdvojene slučajnim ili namernim odabirom. Jer, kako odabrati jednu posebnu knjigu, kada su one sve posebne

i dragocene. Baš zbog značaja za srednjoškolce, izložba je oživotvorena radionicama u kojima učenici, prolazeći kroz vreme, upoznaju retke vrednosti Muzeja Vojvodine.

Kao prateći program ovoj manifestaciji, u prostorijama Muzeja 22. marta u 18 sati, izvedena je predstava posvećena Lazi Kostiću i Lenki Dunderskoj. I ambijent starog kaštela i glumci i muzika, sjedinjeni u jedinstvenu ljubavnu priču, istrgli su nas iz sadašnjosti i svakodnevice i učinili svedocima jednog tragičnog i romantičnog zanosa.

I ovde nije kraj. Pomalo skrajnuta od direktnog pogleda, nalazi se biblioteka i u njoj knjige koje je Muzeju, posle njegove smrti, poklonila supruga Imreta Harkaija, arhitekte iz Bačke Topole. Ovom izuzetnom čoveku je bila poverena restauracija zgrade nekadašnjeg kaštela. Tada je prilikom rušenja zida, otkrivena prostorija, u kojoj se čuvaju duhovna nadahnuća i umetnička stremljenja Atila Černika. Baš ovde je mlađana Melinda Đurik, iz Malog Idoša, izložila svoj restauratorski alat kojim čuva knjige od vremena i zaborava. Pred vratima biblioteke neobična i interesantna postavka. Opet se srećemo sa Atilom Černikom, umetnikom iz Bačke Topole, koji u knjizi osmišljava svoju duhovnu kreativnost. Tako naslovna strana knjige može biti gnezdo za ptice, a na unutrašnjim stranama umesto teksta pronalazimo drvene slogoslovne blokove. Ili jednostavno, sitno iseckane strane, skupljene u gomilu recikliranog papira. Višestruka značenja i poruke predstavljaju upečatljiv vizuelni doživljaj, koji nam nudi umetnik Atila Černik.

Napolju pada sneg. Kroz guste pahulje provlači se treperava svetlost i pada na svečanu tišinu “Sveta knjiga”. Kažu da se život uz knjigu bolje razume. “Žuri polako... I ne goni svoje srce, pusti ga da te vodi, to je redak sluga koji je mudriji od svog gospodara” – piše David Albahari.

IZLOŽBU OSMISLILI:

Lidija Mustedanagić, autor izložbe;

Gažo Hargita, direktorka Muzeja opštine Bačka Topola, inicijator i organizator izložbe;

Drago Njegovan, direktor Muzeja Vojvodine i Zoran Đerić, upravnik Srpskog Narodnog pozorišta, otvorili su izložbu;

ekipa tehničke službe Muzeja Vojvodine i Branka Poljak, bibliotekarka Muzeja Vojvodine, pomogli su da “Svet knjige” zasija u ovim hladnim i sivim zimskim danima.

Beérkezés időpontja: 2019. 09. 01.

KAŽIĆ, Senka

nyugalmazott szerb nyelvtanár

senkakazic@gmail.com

A KÖNYV VILÁGA TOPOLYÁN

The world of a book in Bačka Topola

Svet knjige u Bačkoj Topoli

A könyv világa elnevezésű kiállításon bemutatott könyvek egy nép szellemiségének, történelmének és identitásának kifejezőeszközei. A Vajdasági Múzeum állandó kiállításán a XV. és a XVI. századból származó könyveket tekinthetünk meg. Ezek kézzel írott példányok, és annak a kornak, kultúrának a lenyomatai, amelyben keletkeztek. A kiállításon bemutatott első nyomtatott könyvek hozzájárultak a tudomány, az oktatás és az irodalom fejlődéséhez, illetve terjesztéséhez is.

Gutenbergnek köszönhetően a könyv az emberiség történelmének első ipari tömegtermékévé vált. Bizonyos tudományos értelmezések szerint a *könyv* (szerbül: *knjiga*) lexéma egy ősszláv nyelvből származó szó, és abból a töből keletkezett, mely a *panj* szót jelölte. Ezen értelmezés támogatói a *buky* szóval fennálló párhuzamra támaszkodnak. A szó egyik jelentése egy fafajtát takar (szerbül: *bukva*; jelentése: *bükk*), ám betűt is jelenthet. Innen eredhet a szerb *bukvar* (ábécéskönyv). A könyv szó idővel általánossá vált, és fennmaradt a lapra, a papírra, a levélre, a dokumentumra, a szerződésre stb. vonatkozó jelentése, amelyek a szóban forgó kiállítás érdeklődésének tárgyát képezik, illetve kiemelt jelentőséget adnak neki. Akármelyik értelmezés is a helyes, a lényeg ugyanaz: a könyv elsősorban az írott szöveg lejegyzéséhez kapcsolható, a szó másik értelmezése szerint feltételezhetjük, hogy az írott szöveg lejegyzését egy faanyagra végezték. A fából készült betűszedőkeretek a kiállítás múzeumi keretén belül az anyag és az emberi leleményesség bizonyítékai, és kulturális tanúbizonyságként őrződnek meg.

A kiállított könyvek nemcsak a teremtés és az olvasás irodalmi kultúráját tárják fel, hanem a nyelv fejlődését is. Természetesen a nyelvek változnak, mivel az élet produktumai, egy nép éltetőerejét adják, hiszen minden tudást és értéket a könyvekben lejegyzett nyelv erejének segítségével őriztek meg. A kézzel írott könyvek lejegyzői tisztában voltak az általuk írt könyvek értékével, ezért olyan iniciálékkel, miniatúrákkal és címkékkel díszítették őket, amelyeknek szépségét nem lehet fényképek segítségével megörökíteni, még akkor sem, ha azokat számítógépes technika segítségével készítik el.

A szóban forgó kiállítás kiemeli a könyv jelentőségét, amely egyedülálló kulturális formaként nélkülözhetetlen egy nép történelmének és történeti korszakainak értelmezésében. Mivel az ember az irodalmi értelmezés örök tárgya, így a könyv lett a

jelentés és a bölcsesség, ám a gyengeség hordozója is. A művészet egyik értelme, hogy olyan dolgokkal foglalkozzon, amelyek a szemnek elsőre láthatatlanok, valamint az elsőre láthatatlannak tűnő dolgok kapcsolatával. „Jól csak a szívével lát az ember” – mondaná a kis herceg. A könyv egyik funkciója, hogy a legfőbb út legyen a megismeréshez, ez pedig az előkelő beszéd szabadsága, valamint annak szükségessége, hogy kifejezzék az emberi igazi lényegét, hogy az egyének jobban megérthessék egymást.

Ez a kiállítás azért érdekes a látogatók számára, mert régi és ritka könyvek is helyet kaptak a múzeumban. Ezek a történelemmel kapcsolatos kiadványok, és azok az emberek, akik annak idején lejegyezték a saját gondolataikat, értékes információforrást képeznek arról a korról és helyről, amelyből származnak. Az ember a szavak iránti elkötelezettség mély forrása, kreativitása a díszítőelemek és az iniciálék megjelenésében nyilvánul meg, továbbá az arany és az ezüst szín hozzáadásával, amelyek bizonyos szövegben visszatükrözik a fényt, ezért az ilyen könyvekben szereplő írás a *ragyogó kézírás* nevet kapta. A kiállított Miroslav-evangélium a kéziratos könyvek díszítésének legjobb példája és az illumináció műremeke.

A könyv tökéletesedésével az ember szórakozási lehetősége is sokrétűvé vált. A művészet a megismerést kínálja számunkra, aktiválja a gondolatainkat, érzelmeinket és a képzeletünket. Topolya Község Múzeuma a maga szép, jól megőrzött épületében szívvel-lélekkel ad helyet *A könyv világa* elnevezésű kiállításnak, amely ismeretlen utakat világít meg előttünk, és segít a múlton keresztül megismerni a jelenünket.

Kulcsszavak: múzeum, könyv, irodalmi kiállítás, irodalom, művészettörténet

Topolya Község Múzeumában, abban az épületben, amely 1802-ben a Kray család kastélyaként funkcionált, 2018. február 28-án megnyílt *A könyv világa* elnevezésű kiállítás – a Vajdasági Múzeum régi és értékes könyveinek gyűjteménye –, a lehető legrepresentatívabb változatban. „Ez a kiállítás a régi és a ritka, a kicsi és a nagy, a klasszikus és az elektronikus könyveket vonultatja fel, valamint azokat a jelzéseket, amelyek önállósultak, és külön fejezetet nyitottak a könyv történelmében (ex librisek, aláírások, pecsétek, illusztrációk, vízjelek, könyvjelzők, valamint a papír, amelyre írtak vagy nyomtattak). Mindez egy olyan próbálkozás, amely összeköti a papír és a nyomtatás feltalálói a kalligráfia mestereivel, hogy a könyv Újvidéken, országunkban és társadalmunkban való jelenét egyesítse a modern korról, és hogy az olvasó lelkesedése találkozzon a régi gyűjtőkkel és művészekkel.” Ezek mr. Lidija Mustedanagićnek, a kiállítás szerzőjének szavai, aki audiovizuálisan vezet végig ezen az értékes könyvkiállításon.

A Vajdasági Múzeum régi és ritka könyvekből álló gyűjteménye körülbelül 270 címszavat számlál, amelyből Topolya Község Múzeuma 100 példányt állított ki. A kitűnő állapotban levő múzeumépületben a kiállítás könyveit kronológiai sorrendben, üvegvitrinekben tették közszemlére. Ezek a XVIII., a XIX. és a XX. század történelmének és kultúrájának tanúbizonyságai. Ósláv, szerb és orosz szerkesztésű ósláv nyelven, valamint szerb

szerkesztésű egyházi szláv nyelven íródtak. Az 1180-ban keletkezett Miroszlav-evangélium a szerb kultúra legfontosabb emléke: cirill írással és szerb szerkesztésű egyházi szláv nyelven íródott (akkor jött létre, amikor az említett nyelvváltozatba a népnyelv elemei is belekerültek). A Miroszlav-evangélium másolatát tekinthettük meg, amelyet 296 miniatúra és iniciálé díszít, ezek a szöveget képes történeté varázsolják.

Kiemelt kezdőbetűjével, vagyis az iniciáléval – a mondat első írásjelével, amely nagyságában, díszítettségében és színében eltér a szöveg többi részétől – kiemelkedik a rendkívüli négyes *evangélium*, amely a XVIII. század második felében keletkezett. A mű Bulgáriában íródott, Vlaška területén, és nagy hatással volt rá a bolgár nyelv helyesírási hagyománya. Restaurálták, és ma a Vajdasági Múzeumban őrzik. A könyv különlegessége a vadkanvívjel. Ezek a XIII. század végén jelentek meg, általában egy állatot vagy növényt ábrázoló rajz formájában, a papír gyártójának sajátos jelzéseként.

A gyűjtemény ritka, legrégebbi darabjai közé sorolhatjuk a *Krmčija* vagy *Nomokanon* elnevezésű könyvet (görögről fordítva: *Törvényhozás*), mely ószláv nyelven íródott, és több kanonikus gyűjteményből állították össze. Azzal, hogy Szent Száva lefordította ezt a gyűjteményt, beleszötte a római és a bizánci jogot a szerbbe. Mindezt az elesettek megsegítésére tette. A *Katekizmust* Budán nyomtatták, és egyházi szláv nyelven (vagy más néven ószláv) íródott, és a keresztény vallás alapelveit tanulmányozza. A ritkaságok közé tartozik *A különböző szláv népek története* című könyv Jovan Rajić tollából, amely orosz szerkesztésű szláv nyelven, az akkori orosz irodalmi nyelv alapján íródott.

A szépségével és értékével kiemelkedik a *Stematografija*, a XVIII. század egyik legértékesebb könyve, amely Bécsben jelent meg 1741-ben. Megfelelően felsorakoztatja azokat a témákat, amelyek az Ausztria területén élő szerb nép kulturális, művészeti és etnikai-politikai kérdéseivel kapcsolatosak, és a nép legnagyobb megpróbáltatásainak éveiből származnak. Megfigyelhetjük, ahogyan a rézmetszetek, a képzőművészeti-grafikai, valamint az irodalmi és költői megoldások érzékeltetik a szerb nép megpróbáltatásait és politikai helyzetét az osztrák–török háború korában. A rézmetszet Krisztofor Zsefarovics művész munkája, aki Macedóniából érkezett a Karlócai metropóliába, különféle művészi tevékenységekben vett részt, és nagyban hozzájárult a középkori hagyomány elavult és gyengített formáinak leküzdéséhez, éppen ezért a művészetet az új korszellem, vagyis a barokk felé próbálta irányítani. Žefarović Bécsben ismerte meg a rézmetszet elkészítésének technológiáját, mivel Tom Mesmer műhelyében tanulta ki a gravírozás fortélyait. A Mesmer és Zsefarovics által készített első rézmetszetet 1741-ben adták ki. Szent Szávát és a Nemanjić-ház szerb szentjeit ábrázolta,

és valójában diplomáciai célt szolgált, mivel IV. Arsenije ajándéka volt a bécsi udvarnak.

Zachary Orfelin kalligráfiai és illusztrációi díszítik az 1777-ből származó *Szláv kalligráfiát*, amely Karlócán keletkezett; *öröknaptárja* is megtekinthető a kiállításon, továbbá Rousseau 1764-es szentimentális regénye, a *Julie, ou la nouvelle Héloïse*. A magyar királyról, Corvin Mátyásról szóló könyv 1796-ban íródott Lengyelországban, Wrocławban, méghozzá német nyelven. A könyv fedőlapján, egy medálban Corvin Mátyás rézkarcportréja található. Atanasije Stojković *Fizika* című háromkötetes kiadványát 1801-ben, 1802-ben és 1803-ban adták ki Budán. Ez az első fizikakönyv a szerb nép történetében, amely egy átfogó, természettudományos mű csaknem 1000 oldallal.

Dositej Obradović *Mezimac* című művét 1819-ben, vagyis halála után adták ki. Ez egy teljesen eredeti Dositej-mű: egy esszégyűjtemény, amelynek darabjai az olvasás hasznosságáról, a nevelés nehézségeiről, az emberről, Istenről és a természetről szólnak, és a szerző ragaszkodik a népnyelv szépirodalmi használatához.

A tudományos ismeretek iránti vágyat legjobban Pantelejmon Mihajlović *Enciklopedija ili kratko opisanije sviju nauka (Enciklopédia vagy a tudományok rövid leírása)* című munkája szemlélteti. 1818-ban nyomtatták Budán, és a legrégebbi szerb enciklopédiák közé tartozik.

Pavle Šafarik cseh és szlovák író, történész, nyelvész az 1833-as *Srpska čitanka (Szerb olvasókönyv)* című kötetében a szerb nyelv eredetével kapcsolatos megfigyelését osztja meg, és arra törekszik, hogy bemutassa annak rövid történetét.

Az 1847-es év Vuk Karadžić győzelmét hozta a nyelv megreformálásában. Az 1818-ban kiadott első *Srpski rječnik (Szerb szótár)* – melyben a szavak szerb nyelvről latinra és németre voltak fordítva, és az sem elhanyagolható, hogy a könyv Jernej Kopitar szlovén nyelvész segítségével készült – után 1852-ben jelent meg a második kiadása. Ezekben összpontosul Vuk Karadžić több tevékenysége: a filológia, az etnológia, valamint a nép szellemi értékeinek összegyűjtése.

A kiállításon látható még a népnyelven íródott *Pesme (Versek)* című kötet Branko Radičević tollából, Đure Daničić Ószövedtség-fordítása, valamint az Újszövedtség egyházi szláv nyelvre fordított változata, amelyet Vuk Karadžić készített el. Ugyanebben az évben nyomtatta ki és jelentette meg a *Hegyek koszorúját* Petar Petrović Njegoš, Đura Daničić pedig a *Rat za srpski jezik i pravopis (Küzdelem a szerb nyelvért és helyesírásért)* című könyvet szintén népnyelven adta ki. Lukijan Mušicki, a szerb klasszicizmus képviselője, Dositej Obradović és Horatius tisztelője, verseivel lépett színre,

és költészetére a XVIII. század lírai-tanító, történelmi tendenciája jellemző. Megtekinthető még Đure Daničić *Psaltir* című munkája, amelyet 1865-ben nyomtattak Bécsben.

A Matica Srpska *Letopis* című folyóirata 1824-ben indult, hogy betekintést adjon a szerb nép kulturális és tudományos életébe. 1876-ben került ki a nyomdából a *Pančevac*, a naptár, amelyben a dátumokon és az évszakokon kívül minden olyan adatot feltüntettek, amely az ország kormányzásával, jogrendszerével, oktatásával és adminisztratív rendszerével kapcsolatos.

A kiállítás egy kitűnő alkalom arra is, hogy megtekinthessük a fából készült betűszedőkereteket, amelyek megőrzöttségük és értékük miatt igen figyelemreméltóak. Mindezekon kívül ex libriseket is láthatunk, melyek a könyvnyomtatással egy időben jelentek meg. Ezek a tulajdonos jelzései, melyeket a borító belső oldalára vagy a címloldalra helyeztek, kézzel készítették, valamint pecséttel is ellátták őket, és más helyen is feltüntették őket (a mai matricákhoz is hasonlítanak). Tartalmazzák a tulajdonos nevét vagy iniciáléját, gyakran egy allegorikus képet is, valamint díszítést vagy címet, mivel ezzel elkerülték azt, hogy valaki eltulajdonítsa a könyvet. A kiállított látványosságok közül szépsége és eredetisége miatt kiemelhető a Dunderski család ex librise.

A Liliput-könyvek kis formátumuk ellenére nagy jelentőséggel bírnak. Ezek a legkisebb formátumú könyvek, általában szótárak vagy klasszikus irodalmi művek. A legrégebbi könyv ebben a gyűjteményben 1705-ből származik. Nem állhatom meg, hogy ennek kapcsán ne említsem meg Vladimir Stanković oktatási tanácsost, a szép szavak és a haikuk költőjét, mivel ő *Već danas* (Már ma) című művét is Liliput-könyvként adta ki. Lassan eljutunk Ivo Andrić, Jovan St. Popović és Laza Kostić munkáihoz. A könyv világában tett utazásunk a *Santa Maria della Salute* című verssel ér véget.

A fent említett könyvek a véletlen folytán vagy szándékosan lettek kiválasztva. Nagyon nehéz kiválasztani egy különleges könyvet a sok közül, mivel mindegyik példány a maga nemében egyedi és igazi kincs. A középiskolásokra is figyelve, a kiállításhoz különféle műhelymunkák párosultak, amelyeken a tanulók az időben utazva megismerkedhettek a Vajdasági Múzeum ritka értékeivel. A rendezvény kísérőprogramjaként a múzeum épületében március 22-én, 18 órától egy színházi előadást is megtekinthettek az érdeklődők, amelyet Laza Kostićnak és Lenka Dunderskinak ajánlottak. A régi kastély hangulata, a színészek, a zene, egyésítve egy rendkívüli szerelmi történetben, kiragadtak bennünket a jelenből és a mindennapokból, hogy egy tragikus és romantikus fellángolás szemtanúi lehessünk. És ezzel nincs vége. Ha egy kissé jobban körülbekintünk a múzeum épületében, egy könyvtárat is találhatunk, amelyben olyan könyvek is helyet kaptak, amelyet

Harkai Imre topolyai építész felesége ajándékozott az intézménynek. Ezt a kivételes embert annak idején megbízták a kastély épületének restaurálásával. A falak ledöntésekor találtak egy helyiséget, mely ma lelki feltöltődést ad az ide látogatóknak, ehhez pedig Csernik Attila művész munkái is hozzájárulnak. Itt állította ki Gyurik Melinda fiatal kishegyesi könyvrestaurátor is a szerszámain, hogy a kiadványok teljes pompájukban megmaradjanak az utókor számára.

A könyvtár ajtaja előtt egy nem mindennapi ötlettel találkozunk. Ismét Csernik Attilával találkozhatunk, a topolyai művésszel, aki a könyvbe beleszötte a saját szellemi kreativitását. Így a könyv címlapja lehet egy madárfészek, ám a belső lapokon fából készült betűszedőkeretekkel találkozhatunk. Vagy egyszerűen apróra vágott oldalakat láthatunk egy csomó újrahasznosított papírba gyűjtve. Csernik Attila munkája különféleképp értelmezhető jelentéssel és üzenettel bíró vizuális élményt nyújt.

Kint esik a hó. A sűrű hópelyhek között átszűrődő fény ráborul *A könyv világának* ünnepélyes némaságára. Azt mondják, hogy az életet a könyveken át érthetjük meg igazán. „Lassan siess... Ne sürgesd a szíved, hadd, hogy ő vezessen, mert ez egy ritka szolga, mely bölcsebb a gazdájánál” – írja David Albahari.

A KIÁLLÍTÁS LÉTREHOZÁSÁBAN KÖZREMŰKÖDÖTT:

Lidija Mustedanagić, a kiállítás szerzője;

Gazsó Hargita, Topolya Község Múzeumának igazgatója, a kiállítás kezdeményezője és szervezője;

Drago Njegovan, a Vajdasági Múzeum igazgatója és Zoran Đerić, a Szerb Nemzeti Színház igazgatója nyitották meg a kiállítást;

a Vajdasági Múzeum technikai csapata és Branka Poljak, a Vajdasági Múzeum könyvtárosa is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy *A könyvek világa* beragyogja a hűvösebb napokat.

Beérkezés időpontja: 2019. 09. 01.

BADA Zoltán

· Szerb Intézet, Budapest; doktorandusz, ELTE BTK, Művelődéstörténeti Doktori
· Program
· zoltan.bada@srpskiinstitut.hu

DORĐE STRATIMIROVIĆ 1848. ÉS 1849. ÉVI SZEREPLÉSE A SZEMÉLYES AMBÍCIÓK ÉS A KESERŰ REALITÁSOK MEZSGYÉJÉN

*ДИМИЋ, Жарко: Ђорђе Стратимировић у Револуцији и рату
1848-1849. Прометеј–Карловачка уметничка радионица,
Нови Сад–Сремски Карловци, 2018.*

Az 1848. és 1849. évi magyarországi szerb mozgalom tudományos feldolgozásának könyvtári polcokat megtöltő szerb nyelvű szakirodalma a közelmúltban egy újabb alkotással gazdagodott. Ahhoz, hogy napvilágot lásson egy maradandó értékű mű, kell egy érdekes, lehetőleg mindig aktualizálható téma, és egy szakmájához nagyon értő, jó íráskészséggel rendelkező szerző. A politikus és katonatiszt Đorđe Stratimirović (1822–1908) és a történész Žarko Dimić (1962) „találkozása” eredményezte e monográfia megjelenését. A könyv bemutatása előtt azonban hadd ismertessük a több mint másfél évszázaddal ezelőtti, rövid időtartamú történelmi korszak fontosabb tényeit és egyik jelentős főszereplőjének ténykedését.

*

Az 1848–1849-es forradalmi eseményekre Közép-Európában a nemzeti ébredés talán legérzékenyebb időszakában került sor. A feudális társadalmi viszonyok maradványainak felszámolása, valamint a nemzetépítés folyamatai a többnemzetiségű történelmi Magyarországon elkerülhetetlen feszültségekhez és sajnálatos módon fegyveres harcokhoz, véres polgárháborúhoz vezettek. A magyar politikai nemzet gondolata és a nemzetiségek, köztük a magyarországi szerbek etnocentrikus

célzatú területi autonómiaigénye volt a politikai viták fő forrása. A nemzettudat és a vallási identitás fontosságát mind a magyaroknál, mind a velük társnemzeti státust óhajtó nemzetiségeknél nem kellett különösebben megindokolni. E két tényezőt tömegek mozgósítására viszont igen hatásosan és eredményesen fel lehetett használni. A nemzettudat és a nemzeti büszkeség a maga szellemiségével meg politikai retorikájával elválaszthatatlanul egybekötődött az ország vagy éppen egy kisebb elkülönített autonóm területi egység szuverenitásával, sérthetetlenségével. A 19. század első felében a területi szuverenitás kérdését nem lehetett szóbeli vitáktól és fegyveres konfliktusoktól mentesen megemlíteni, illetve követelni a területi autonómiával kapcsolatos igényeket. Az akkori kor magyar nemzetének politikai viszonya a történelmi Magyarország területén élő többi nemzetiséggel – főként a szerbekkel, románokkal, horvátokkal és szlovákokkal – egy felfűtött politikai lékkörben determináltan csak konfliktusokat eredményezhetett.

A történelem egyik gyakori mozzanata és jelensége szokott lenni, hogy a forradalmi időszakok, így 1848 tavaszának változásokat követelő eseményei törvényszerűen „kitermelik” a maguk kimagasló vezéregyéniségeit, akik rendre személyi ambícióktól (is) irányítva, a tettek embereiként nagyon rövid idő alatt vezetői pozícióba tudnak kerülni. Erős karizmájuk és kiváló szónoki képességeik által közvetlenül hatást tudnak gyakorolni kortársaikra, a forradalmi mozgalomban résztvevő embertömegekre. Ilyen adottságoknak köszönhetően lett Đorđe Stratimirović (Újvidék, 1822–Bécs, 1908) a magyarországi szerb mozgalom egyik fő vezetője: az 1848-as és 1849-es forradalomban és belháborúban a szerb fegyveres felkelők főparancsnoka (Karadžorđe óta másodikként a „vožd”, azaz a „vezér” cím viselője) és a Karlócán (Sremski Karlovci) székelő Szerb Főtanács (Glavni odbor) elnöke.

A hercegovinai illetőségű, tekintélyes magyarországi szerb földbirtokos családból származó, jó vágású és rendkívül intelligens fiatalember 1848 tavaszán, 26 évesen már érett személynek bizonyult ahhoz, hogy merész követeléssel lépjen fel szerb nemzete érdekében. Mivel azonban Kossuth Lajos 1848. április 8-án a pozsonyi nemzetgyűlésben és egy nappal később egy személyes fogadáson nem volt hajlandó rugalmas(-abb) megoldásra, és emellett Đorđe Stratimirović sem mondott le egykönnyen a szerbek politikai követeléseiről – kilátásba helyezve akár a bécsi udvar támogatásának kérését –, pattanásig feszült lett a légkör. A politikai érvelések kemény szócsatájában ekkor hangzott el Kossuth történelmi szállóigévé váló mondata: „... ez esetben kardjainkat összekeresztezzük” (Stratimirović 1911. évi német nyelvű emlékiratában: „...).

dann werden wir unsere Degen kreuzen”). Az újvidéki deputáció tagjaként jelenlévő Đorđe Stratimirović sem volt rest visszavágni: „A szerb sose volt gyáva” (németül: „Die Serbe war nie feig dazu”). Ennek a szóváltásnak nagyon komoly történelmi következményei lettek. Egy hónappal a szerbek májusi közgyűlését követően, 1848. június 12-én, Karlóca szűkebb térségében véres szerb–magyar csatákra került sor, amelyben a politikus Đorđe Stratimirović immár katonai előjáróként (is) fontos szerepet játszott. A politikai és a katonai vezető e kettős szerepköre addig volt számára biztosított, amíg a magyar honvédséggel folyamatosan zajlottak a kíméletlen csaták. Amikor azonban színre léptek a magasabb és befolyásosabb körök képviselői – a bécsi udvar ármánykodó emberei Ferdinand von Mayerhofferrel az élen, a Szerb Fejedelemség területéről fegyveres önkéntesek kíséretében érkező politikai küldöttek Matija Bannal, valamint a merev magatartású magyarországi szerb ortodox egyház vezetője, Josif Rajačić metropolita (majdani pátriárka) –, attól kezdődően Đorđe Stratimirović felívelő pályára megakadt. 1848 őszétől olyan állapotok uralkodtak, amelyek következtében már nem érezte magát szilárd talajon. A szerb felkelők perlaszi vereségét követően erősen megromlott a viszonya Rajačić pátriárkával (az időnkénti teátrális kibékülések sosem voltak őszinték és tartósak); továbbá a szerbek fő döntéshozó politikai testületét jelentő Főtanácsban elveszítette a tagság nagyobb részének bizalmát, ami után 1848 szeptemberében elmozdították vezetői pozíciójából; végül október havában a szerb fegyveres csapatok főparancsnoki posztjától is meg kellett válnia az Itáliából érkező Stevan Šupljikac császári ezredes és vajda javára. Ez utóbbi váratlan halála után azonban nem Stratimirović, hanem a szerbiai önkéntesek vezére, Stevan Petrović Knićanin vezérőrnagy és vajda lett a főparancsnok. E belső feszültségekkel terhes időszakot követően egészen 1849 áprilisáig, Perczel Mór honvédtábornok délvidéki támadásáig Đorđe Stratimirović nem vett részt a szerb–magyar fegyveres harcokban. Amikor a szerb felkelők viaszszorultak az erődítménnyé kiépített Titeli-fennsíkra, rendkívüli biztосként együttműködött Knićaninnal és megszervezte az említett fennsík további védelmét. 1849 júliusának végén mint a szerb felkelők egyik fontos vezetője megkapta a császári alezredesi rangot. A forradalom bukása után ezzel a ranggal visszalépett a császári hadseregbe, és szolgálataiért elnyerte a Lipót-rendet. (Az osztrák vezérkar erősen vitatta Stratimirović lojalitását, emiatt nem terjesztették elő a Mária Terézia-rend odaítélésére és a vele járó, jóval nagyobb pénzjutalomra.)

Mindent összevetve, Đorđe Stratimirović 1848-as és 1849-es történelmi szereplése felemelkedések és kudarcok egyvelegének tekinthe-

tő. Impulzív személyként mindig a tettvágy hajtóerejével cselekedett. Egy testben volt egyszerre kemény és határozott célokat kitűző, heves temperamentumú katonatiszt és gyakorlott politikai szónok – egy szóval olyan személyiségjegyekkel rendelkező férfi, akit a „jó Isten is vezető egyéniségnek teremtett”. Nem számolt viszont a saját szerb nemzetében uralkodó belső erőviszonyokkal, amelyek következtében háttérbe szorították. Az elkövetkező évtizedekben gyakorlatilag csak a politikában, a több újság részére küldött publicisztikáiban, és emlékiratai megírásában talált kedvtelést, lelki vigaszt. Országgyűlési képviselőként is ténykedett és politikai lapot is akart elindítani, de utóbbi kísérlete nem járt sikerrel. 1872 és 1908 között szinte kizárólag Bécsben élt. Német nyelvű emlékiratait 1894-ben Ljubica lányának diktálta le, majd egyik fia, ifjabb Đorđe Đ. Stratimirović posztumusz jelentette meg 1911-ben (címe: *Was ich erlebte. Erinnerungen von general von Stratimirović*. W. Braumüller, Wien-Leibzig, 1911.) Mindössze két év múlva, 1913-ban a szerb nyelvű kiadvány is elhagyta a nyomdát (cirill betűs, címe: *Uspomene generala Đorđa Stratimirovića*. Naklada „Adrije”, Beč-Zagreb-Lajpcig, 1913.). Olyan tartalmú műről van szó, amelynek egyes fejezeteit – a karlócai csatának, Újvidék tűzérési lövetésének vagy a korabeli kolerajárvány hiteles leírását – a mai szerb történészi szakma első rendű történelmi forrásként tart számon. Emlékiratai azért is jelentősek, mert Đorđe Stratimirović életének 1848 és 1872 közötti időszakába is betekintést nyújt, és mert a szerző közzétette az események kronológiai táblázatát is. Éppen ezért az első szerb kiadás centenáriuma alkalmából két történész, Žarko Dimić és Đorđe Bošković szakértői összefogással 2013-ban megjelentette a szerb nyelvű emlékiratoknak egy tartalmas bevezető tanulmánnyal, valamint földrajzi- és személyi nevek vegyes mutatójával kibővített második kiadását (cirill betűs, címe: *Đorđe Stratimirović: Uspomene*. Drugo izdanje, priredio Žarko Dimić. Malo istorijsko društvo, Novi Sad, 2013.). Tömören összefoglalva: egy évszázad elmúltával a szerb történészi szakma az emlékiratoknak kellő mértékben biztosított nyilvánosságot. Ugyanakkor meg kell említeni azt a különösen furcsa tényállást is, hogy Đorđe Stratimirović teljes életéről szerb szerző tolalából eddig mindössze csak egy szerb nyelvű életrajzi lexikonban tettek közzé szerény, háromoldalnyi életrajzi írást (cirill betűs, címe: *Đeneral Đorđe Stratimirović*. In: *Znameniti Srbi XIX veka*. III. knjiga. Urednik: Andra Gavrilović. Naklada i štampa Srpske štamparije, Zagreb, 1904, 94–96.). Úgy tűnik, egyelőre még várat magára egy tudományos igényű, kritikai életrajzi monográfia.

*

Amikor Đorđe Stratimirović tetteit szemléljük a szerb történettudományi szakirodalomban, a múlt kutatói leginkább csak az említett szűk két esztendő, az 1848-hoz és 1849-hez kötődő cselekedeteit és közszerepléseit választják (fő) témának. A politikai és katonai vezető korábban említett emlékiratai bőséges forrásanyagot nyújtottak a történészeknek, így Žarko Dimićnek is. Ez vezetett el ahhoz a szerzői elgondoláshoz, hogy a figyelmünk fókuszába kerülő monográfiájában megírja az eddig legértelmesebb „sztorit” Stratimirović-nak a forradalomban és háborúban betöltött szerepéről. Még a 2010-es évek elején egy történettudományi projektum keretében tervbe vették Josif Rajačić metropolita/pátriárka és Đorđe Stratimirović kritikai monográfiájának megírását. Ez utóbbi műhöz Žarko Dimić 2015-ben megvédett történettudományi doktori disszertációja nyújtotta azt a kéziratkorpuszt, amely majdan a monográfia 2018. évi kiadásához vezetett.

Itt talán érdemes lesz megemlíteni, hogy a szónak szűkebb értelmében vett tudományos művek mellett a szerb történészek egy része hagyományyszerűen nagy jelentőséget ad az évfordulós megemlékezések ürügyén és a tudománynépszerűsítés szándékával megírt folytatásos tárcasorozatoknak, amelyeket napilapok hasábjain tesznek közzé. Az effajta publicisztikai hagyományt gyakorolva Žarko Dimić 2018 folyamán az újvidéki *Dnevnik* napilapban folytatásos tárcaként közzétette Đorđe Stratimirović történelmi szerepét az 1848-as és 1849-es eseményekben (e sorozat címe: *General Đorđe Stratimirović i Velika buna 1848.*). S bár egy napilap mint populáris médium könnyebben, azonnal és közvetlenül hozza testközelbe az olvasót a történelmi személyiséggel, azért mégiscsak a tudományos igényű monográfia nyújthatja teljes egészében a legértelmesebb olvasási és szövegelemzői élményt. A történelmi tények ilyen műben válnak teljesen hitelessé.

Žarko Dimić 568 oldal terjedelmű könyve a következő fejezetekre tagolódik: Előszó (7–10.); Đorđe Stratimirović – származás, tanulmányai, ténykedése 1848-ig (11–34.); A Forradalom európai kontextusa (35–50.); Szerbek és magyarok a forradalom kezdetén (51–94.); A májusi nemzetgyűlés (95–114.); A népi közigazgatási szervek megalakulása és Đorđe Stratimirović közreműködése ezek munkájában (115–146.); A szerb katonaság megszervezése és a magyarokkal való fegyveres összecsapás előkészületei (147–188.); Harcok Karlócánál 1848. június 12-én (189–214.); Đorđe Stratimirović részvétele a harcokban 1848 októberéig (215–260.); Josif Rajačić pátriárka és Đorđe Stratimirović viszonya

(261–346.); Đorđe Stratimirović részvétele a harcokban 1848 októbere után (347–390.); Stevan Knicanin vajda és Đorđe Stratimirović (391–410.); Đorđe Stratimirović viszonya a szerbiai hivatalos személyekkel (411–424.); A Szerb Fejedelemségből érkező támogatás a magyarországi szerb nemzeti mozgalomnak (politikai, anyagi és katonai) (425–448.); Đorđe Stratimirović viszonya Josip Jelačić bánnal (449–467.); A bécsi udvar szerepe a szerb nemzeti mozgalom ténykedésében (469–494.); A szerb nemzeti mozgalom ténykedésének vége (495–506.); Đorđe Stratimirović alakja – jelentősége és szerepe a szerb nemzeti mozgalomban (507–523.). Könyvészeti szempontból a monográfia elkerülhetetlen és fontos tartozékai a terjedelmes földrajzi névmutató (525–534.) és személyi névmutató (535–549.), valamint a források és szakirodalom jegyzéke (551–563.).

Amikor az olvasó kezébe veszi a könyvet, már a fejezetcímek arról tanúskodnak, hogy a szerző mélyreható, minden fontos részletre kiterjedő történelmi elemzést vett tervbe és szándékozott megvalósítani. Az ő tollából Đorđe Stratimirović 1848-as és 1849-es „sztorija” egy teljes, kerek történet lett. A szakirodalom- és forrásbázisa külön figyelmet érdemel. A levéltári forrásanyagként feltüntetett primer dokumentumok hat levéltári intézményből származnak, míg a már megjelentetett levéltári anyagok köteteinek száma szintén hat. Dr. Žarko Dimić az adatgyűjtés időszakában összesen 28 sajtótermékből szemlézett – ebből 7 szerb, 4 horvát, 16 német és 1 francia nyelvű periodika. A memoáriródalom 17 műve is ott szerepelt a felhasznált anyagok jegyzékén, amelyben Đorđe Stratimirović neves kortársainak visszaemlékezéseibe és (politikai) gondolatvilágába nyerhetünk betekintést. Végül, a tudományos forrásbázist 115 történettudományi mű – monográfia, tanulmány- és konferencia-kötet, tudományos folyóiratban közzétett publicisztika – teszi teljessé. Valamennyi megemlített forrásanyag összesen 1049 lábjegyzetben lett elhelyezve. S hogy fokozzuk a könyv számjellelű kuriózumainak erejét, elmondjuk, hogy összesen 168 illusztráció lett közzétéve, a földrajzi névmutatóban 268 név (település, város, régió, körzet, tartomány, ország), míg a személyi névmutatóban 475 halandó történelmi személyiség neve szerepel. A felsorolt adatok arról tanúskodnak, hogy a szerző az 1848-as és 1849-es téma kiváló szakértőjeként és Đorđe Stratimirović szakavatott ismerőjeként nagyon komoly, tiszteletet parancsoló művet tett le az asztalra.

Szakmai szemmel nézve Žarko Dimić könyvének fő erénye és szugesztív ereje abban rejlik, hogy egy viszonylag rövid, alig kétévnyi időszakot – az 1848. évi karlócai májusi szerb nemzetgyűléstől az 1849.

évvégi Bach-abszolutizmus bevezetéséig – minden fontosabb történelmi eseményt és emberek közötti interaktivitást odafigyelve, akkurátusan pontosan végigvezetett, majd az európai események elemzői kereteibe is helyezte.

A Đorđe Stratimirovićről szóló monográfia 2018-ban jelent meg a Szerb Vajdaság 1848. évi kikiáltásának 170. évfordulója alkalmából az újvidéki Prometej és a karlócai Karlovačka umetnička radionica kiadók gondozásában.

Beérkezés időpontja: 2019. 10. 17.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BADA Zoltán, Szerb Intézet, Budapest; doktorandusz, ELTE BTK,
Művelődéstörténeti Doktori Program

CSERE Gábor, szociológus, az ELTE Társadalomtudományi Kar
Doktori Iskolájának hallgatója

FARKAS Lajos, vallástörténész, a dunaújvárosi Intercisa Múzeum
igazgatója

JAKUSNÉ Harnos Éva, adjunktus, Nemzeti Közszerződési Egyetem,
Budapest, Magyarország

KAŽIĆ, Senka, Nyugalmazott szerb- és irodalomtanár

KISS Ernő, nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem,
Technológiai Kar, Újvidék

KOVÁCS István, rendőrőrnagy, egyetemi tanársegéd, Nemzeti
Közszerződési Egyetem, Rendészeti Vezetéstudományi Tanszék;
tudományos titkár, Rendészettudományi Doktori Iskola

KÓNYA Sándor, okleveles gépészmérnök, középiskolai tanár,
nyugdíjas

KURUCZ Ádám, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-
Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

LOSONCZ Márk, kutatói munkatárs, Belgrádi Egyetem (Filozófiai és
Társadalomelméleti Intézet)

RÁCZ Rita, doktoranduszhallgató, Szegedi Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola,
Medievisztika-Régészet Doktori Program

E SZÁMUNK RECENZENSEI

B. TÓTH Ágnes, docens, régész, Szegedi Tudományegyetem,
Régészeti Tanszék

BALÁZS Lajos, docens, Sapientia EMTE, Csíkszereda

BESNYI Károly, nyugdíjas újságíró

BOGNÁR Irén, főkönyvtáros

BORSI Ferenc, A Nyíregyházi Tanárképző Egyetem egykori, és
jelenleg tiszteletbeli munkatársa, Óbudai Népzenei Iskola hangszeres
tanára

JAKUS János, hadtörténész, nyugállományban lévő honvéd főtiszt,
(HMHIM volt osztályvezetője)

KANYÓ Mária PhD, egyetemi docens

KOVÁCS Tamás egyetemi docens

MERÉNYI Miklós, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi
Doktori Iskola, doktorandusz

PAVLOVITS Tamás, egyetemi tanár, SZTE BTK Filozófia Tanszék

RAVASZ István: Hadtörténeti Múzeum, Budapest

RICZ Péter, nyugalmazott régész- főmuzeológus

S. SZABÓ Péter, professor emeritus (Zsigmond Király Egyetem),
főszerkesztő (Vallástudományi Szemle)

SZABÓ Gabriella, újságíró

SZEKRÉNYESNÉ DR. RÁDI Éva, adjunktus

SZŐKE Anna, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság elnöke